

EX TEMPORE

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Hoofdredacteur:

Paul Reef

Redactie:

Polle Boot

Daphne Cuppens

Thomas Delpeut

Sam Heijnen

Rowin Jansen

Janneke de Jong

Jan Kuijs

Afra de Mars

Floris Meens

Paul Reef

Tim Riswick

Evelien Rombouts

Joost Rosendaal

Lennert Savenije

Pieter Sleutels

Jelle Zondag

Eindredactie:

Polle Boot

Paul Reef

Lay-out:

Polle Boot

Paul Reef

Willem Tielen

Druk:

Bookbuilders Nijmegen

Afbeeldingen omslag:

Boven: "17 tour algerie 1949 dromigny", *Wikimedia commons* < https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3A17_tour_algerie_1949_dromigny.jpg>.

Onder: "Internationale roeiwedstrijden op de Amstel. De jonge 4 van Nereus." *Vereenigde Fotobureaux N.V.* - Collectie Stadsarchief Amsterdam OSIM00007001136.

Jaargang 36 (2017), afl.3

ISSN 1566-1717

Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Ex Tempore wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:

Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, tel. 024 3612832, fax 024 3612807.

etvt@student.ru.nl

<http://www.ru.nl/extempore/>

Verenigingsbestuur:

dr. F.B.G.B.M. Meens (voorzitter), P.H.A. Sleutels (secretaris), dr. J.A.E. Kuys (penningmeester), E. Rombouts (PR).

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. R.A.M. Aerts, prof. dr. C. van Baalen, prof. dr. M.L.M. van Berkel, prof. dr. M.E.B. Derks, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. W.J.H. Furnée, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. A.A.P.O. Janssens, prof. dr. J. Kok, prof. dr. W.P. van Meurs, prof. dr. M.E. Monteiro, prof. dr. L. Spruit, prof. mr. H.L.E. Verhagen, prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2015) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op aanvraag.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2016-2017: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen. Abonnement volgende jaargang opzeggen vóór 1 november. Een abonnement kan niet tussentijds worden stopgezet.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op rekeningnummer NL77 INGB 0008 1693 32 t.n.v. Ex Tempore, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

© Ex Tempore, Nijmegen 2017



Inhoud

Redactioneel	170
Artikelen:	
Marjet Derks 'Sport, geschiedenis en sportgeschiedenis'	171
Elisa Rodenburg 'Van jonge vrouwen, de boten, die voorbij gaan' Nederlandse studentenroeisters, 1967-1976	181
Niek Pas 'De wondere wereld van sporthistorisch onderzoek in Algerije'	192
Dries Vanysacker 'Walter Luyten over katholicisme, lichaamscultuur en lichamelijke opvoeding in <i>Streven</i> (1942)'	204
Jan Luitzen en Wim Zonneveld 'Blok-costuums en Bussey-doelen' Tijdsbepaling van vroege voetbalactiefoto's op Nederlandse bodem	219
Gijs van Campenhout 'Burgerschap, nationaliteitsveranderingen en publieke acceptatie' Een historisch perspectief op migrantenvoetballers in nationale teams, 1930-2014	240
Vaste rubrieken:	
Interview <i>Marjet Derks</i>	258
Boeken top 5 <i>Arthur van den Boogaard</i>	262
Ivoren Toren	265
Auteursinformatie	269



Redactioneel

Dit themanummer van *Ex Tempore* staat in het teken van sportgeschiedenis. De afgelopen jaren is sportgeschiedenis namelijk langzaam maar zeker ook binnen de Nederlandse academische geschiedwetenschap geïnstitutionaliseerd geraakt. Sport wordt steeds meer als een vruchtbare invalshoek voor historisch onderzoek gezien, hoewel sportgeschiedenis als onderzoeksveld nog altijd vooral als 'leuk' geldt. Sport is echter meer dan alleen 'leuk': sport is weliswaar het onderwerp van sportgeschiedenis, maar de insteek is eerst en vooral om via sport inzicht te bieden in veranderende betekenissen en transformerende samenlevingen in zowel het heden als het verleden. De verschillende artikelen in deze uitgave van *Ex Tempore* sluiten aan op nieuwe ontwikkelingen in de sportgeschiedschrijving en verschaffen u inzicht in de meerwaarde van een sporthistorische benadering.

De benoeming van Marjet Derks tot hoogleraar Sportgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen per 1 november 2017 vormde de aanleiding voor de redactie om een themanummer aan sportgeschiedenis te wijden. Dit nummer is dan ook mede in samenwerking met haar tot stand gekomen. Wij zijn haar dankbaar voor haar kritische blik en aanwijzingen tijdens het samenstellen van het nummer. Daarnaast voorziet zij dit themanummer van een inleidend artikel waarin wordt ingegaan op de ontwikkeling van sportgeschiedenis als wetenschappelijke discipline. Ook een interview met haar kunt u in deze editie vinden.

In haar artikel over Nederlandse studentenroeisters tussen 1967 en 1976 toont de pas afgestudeerde Amsterdamse historica Elisa Rodenburg aan hoe roeien inzicht biedt in zowel sociale als genderverhoudingen. Vervolgens doet Niek Pas verslag van zijn ervaringen tijdens zijn veldonderzoek naar de Algerijnse wielersportcultuur in zowel Frankrijk als Algerije. Dries Vanysacker analyseert de opvattingen van de Vlaamse jezuïet Walter Luyten over lichaamscultuur en lichamelijke opvattingen tegen de achtergrond van hun historische context. Hiernaast onderzoeken Jan Luitzen & Wim Zonneveld de transformatie van het Nederlandse voetbal tegen het einde van de negentiende eeuw. Hierin komt ook het belang van een gedegen visuele analyse in historisch onderzoek goed naar voren. In zijn bijdrage toont Gijs van Campenhout aan hoe voetbalmigranten van nationaliteit wisselden om voor andere landen uit te komen, geïllustreerd aan de hand van uiteenlopende casussen vanaf de jaren 1930.

Tot slot bespreekt Arthur van den Boogaard – groot kenner op het terrein van sportboeken – in de Boeken Top 5 welke Nederlandse sportboeken op hem de meeste indruk hebben gemaakt.

Ten slotte verwelkomen wij Thomas Delpout en Sam Heijnen, beiden kersverse promovendi aan de Afdeling Geschiedenis, in de redactie. Wij hopen dat wij nog vele jaren van hun expertise, enthousiasme en kritische blik mogen genieten.

Wij wensen u veel leesplezier toe!



Sport, geschiedenis en sportgeschiedenis

Marjet Derks

Inleiding: sport in een anti-intellectueel daglicht

Op 6 mei 1923 liet de Haagse progressief-liberale krant *Het Vaderland* zijn bekende stadsgenoot Louis Couperus aan het woord. In een vlijmscherp getoonzette column ging de romanschrijver met ontwapenende eerlijkheid tekeer tegen de allesoverheersende aandacht voor sport die hij overal meende te ontwaren. Hoewel Couperus in verschillende van zijn romans hoofdpersonen aan sport liet doen - zoals in de milieus die hij beschreef gebruikelijk was - moest hij in werkelijkheid niet veel hebben van het massale sportenthousiasme omdat dit zijns inziens ten koste ging van de aandacht voor alles waar hij als intellectueel en auteur voor stond:

Ik, auteur, ben jaloersch van iederen voetballer, van elke goeden voetbalspeler, maar ook van iederen minderwaardigen, ja van iederen slechte. (...) ware ik slechts bij Feyenoord, bij Go-Ahead, bij RCH, bij ADO of VUC, of ware ik slechts bij Quick. Twintig jaren te zijn, voetbal te spelen, rood-groen te zijn of zwart-wit, doelpunten te voorkomen, schitterende schoten tot stand te brengen, keiharde schoten te lossen, hoekschoppen te nemen, den bal op het juiste moment te passeeren, iedere kans tot doelpunten te benutten, dan over dit alles gedetailleerd, over iederen schop en ieder schot, enkele regels, te lezen in mijn dagblad met lof of blaam, maar te lezen en te worden besproken en eindelijk niet langer genegeerd te worden door wie in die dagbladen schrijven.¹

De boodschap was duidelijk: de voorheen zo gewaardeerde schrijvers, hoeders van het geestelijke en culturele leven, moesten het in aandacht en waardering afleggen tegen voetballers en zelfs slechte voetballers. Broze en bezadigde intellectualiteit delfde het onderspit tegen een viriele sportcultuur. Het klonk als een – gegenderde – cultuurpessimistische boodschap en ondanks de serieuze ondertoon koesterde Couperus ook een haat-liefde verhouding tot sport. Hij nam in zijn laatste levensjaren zelfs worstel- en bokslessen bij Toepoels Haagse Modelschool voor harmonische zelfverdediging en ontwikkeling, wellicht om deel uit te gaan maken van die sportcultuur of ook om die van zich af te kunnen slaan.²



1 Louis Couperus, 'Intieme impressies', *Het Vaderland* (06-05-1923).

2 Maarten Klein, 'Ware ik slechts voetbalspeler, ware ik slechts bij Feyenoord', <<http://www.louiscouperus.nl/publicaties/artikelen/ware-ik-slechts-voetbalspeler-ware>

In zijn *framing* van sport als een modern fenomeen dat inbrak op de intellectuele hoge cultuur stond Couperus bepaald niet alleen. Al twintig jaar eerder werd de toon gezet in *De Groene Amsterdammer*, waar in een artikel over de Verenigde Staten – de ‘nieuwe wereld’ – in 1895 de vermeende anti-intellectualistische sportmentaliteit van studenten daar werd bekritiseerd. Het was alom sport dat de klok sloeg, zo luidde de ondertoon, en niet degenen die serieus probeerden te studeren waren populair, maar de sportjongens:

(...) zij die door harde studie en werkelijke toewijding aan eenig vak een sieraad der universiteit zijn geworden worden buitengesloten, als zij niet uitmunten in lichaams oefeningen. Immers, zoo redeneren de studenten, de Universiteit is daar om iemand vier jaren onbezorgd genot, een zeker aanzien en vrienden te bezorgen, verder om te roeien, visschen, boksen, football spelen enz., studeeren is bijzaak.³

Hoewel die ‘jocks’ zich nog buiten de landsgrenzen bevonden was ook dit stuk doorweven van latente onheilsverwachting. De ‘ontdekking van het lichaam’, zoals historicus Auke van der Woud het noemt, ging gepaard met elitair en intellectueel afgrijzen.⁴

Toen sport na de Eerste Wereldoorlog steeds massaler werd beoefend en bekeken, óók door de volksklassen, nam de weerzin alleen maar toe en al gauw voegden zich ook confessionelen bij de tegenstemmen. Zij gebruikten termen als ‘sportmanie’ of ‘sportwoede’ om de obsessieve aandacht van jongens voor sport aan te duiden en verwezen naar het ‘decadente Romeinsch heidensche karakter’ van moderne sport. Behalve als anti-intellectueel werd sport nu ook gedefinieerd als antireligieus en in strijd met hogere waarden. Het weerhield vooruitstrevende jonge kapelaans en paters er overigens niet van om sport te gaan organiseren in confessioneel verband, om zo de schade beperkt te houden en sport zelfs aan te wenden tot meerdere eer en glorie van het hogere.⁵

Socioloog Ruud Stokvis omschrijft de ondergrond van dergelijke afkeer als een van ordeverstoring. De oude orde was gebaseerd op verworven kennis, stand en status, en niet te vergeten leeftijd – met andere woorden: waardigheid.



ik-slechts-bij-feyenoord/> [geraadpleegd op 17-12-2017].

3 NN, ‘Schetsjes. Jong Amerika’, *De Groene Amsterdammer* (22-09-1895).

4 Auke van der Woud, *De nieuwe mens. De culturele revolutie in Nederland rond 1900* (Amsterdam, 2015), 112-119.

5 Marjet Derks, ‘Modesty and Excellence: Gender and Sports Culture in Dutch Catholic Schooling, 1900-40’, *Gender & History* 20:1 (2008) 8-26; idem, ‘Gespierd katholicisme. Priesters en religieuzen als schakel in de Nederlandse sportgeschiedenis, 1900-1940’, *De Sportwereld* 67 (2013), 3-8; idem, “‘Harten warm, hoofden koel”. Katholieken en lichaamscultuur: dans en sport, 1910-1940’, *Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum* 12 (1982), 100-130.

In de woorden van Stokvis ging het hierbij om 'de hiërarchie van de leraar'.⁶ Door en via sport tekende zich een nieuwe hiërarchie af, die van de leerling. Niet wie het best kon leren maar wie de meeste doelpunten had gescoord was de held van de dag. Niet het verstand maar het beste linkerbeen en het meest getrukte spelinzicht telden. Niet titels waren van belang, of het moesten behaalde sportkampioenschappen zijn. De sportjongens zagen hun nieuwe anti-intellectualistische hiërarchie niet alleen bevestigd op het schoolterrein of sportveld, maar ook in de groeiende sportpers, die eerst alleen op maandag maar allengs vaker uitvoerig melding maakte van de laatste sportprestaties. Hier lag Couperus bij wijze van spreken wakker van.

Ook cultuurhistoricus Johan Huizinga zag in moderne sport een teken van verval en een aanval op de cultuur. Zijn lofzang op de spelende mens, *Homo Ludens*, betrof spel als vrije handeling zonder dat er direct nut of materiaal belang aan verbonden was. Spel was een tijdelijke activiteit in een afzonderlijke ruimte, 'een intermezzo van het dagelijksch leven, een verpoozing'.⁷ Maar in de wereld om hem heen domineerde niet het spel, maar de sport de cultuur. Daarin draaide het volgens hem om opgevoerde prestaties. Er had zich zelfs een groep gevormd die sport als professional beoefende en het dus om geldelijk gewin te doen was, ten koste van het spontane en zorgeloze van het spel. Zo was sport steeds meer tot een verschijnsel bij uitstek geworden dat de moderne cultuur representeerde: buiten het eigen cultuurproces, volstrekt ongewijd en zonder enig organisch verband met de gemeenschap. Termen als 'oppervlakkigheid', 'moreel verval', 'ongeloof', 'sportverdwazing', 'lichaamsverheerlijking', 'massapsychose' en 'technologieaanbidding' dienden om die ontwikkeling te typeren:

De volmaaktheid, waarmee de moderne sociale techniek het uiterlijk effect van massademonstraties weet te verhoogen, verandert niets aan het feit, dat noch de Olympiaden, noch de organisatie der sport aan de Amerikaansche universiteiten, noch de luid gepropageerde landenwedstrijden, de sport tot een stijl- en cultuurscheppende activiteit kunnen verheffen. Zij blijft, hoe belangrijk ook voor deelnemers en toeschouwers, een steriele functie, waarin de oude spelfactor grootendeels is afgestorven.⁸

Ook buiten Nederland vormden sport en intellectualisme zeker tot aan de Tweede Wereldoorlog geen gelukkig huwelijk. In het Engelse sportdiscours van eind negentiende eeuw was anti-intellectualisme een belangrijke onderstroom.⁹ De



6 Ruud Stokvis, 'Anti-sportsentiment en hiërarchie', in: Nico Wilterdink, Johan Heilbron en Abram de Swaan (red.), *Alles verandert. Opstellen voor en over J. Goudsblom* (Amsterdam, 1987) 150-158.

7 Johan Huizinga, *Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Haarlem, 1938), 27, 32.

8 Ibidem, 229.

9 Tony Schirato, *Sports discourse* (Londen e.a., 2013), 46-47.

Amerikaanse sportfilosoof John Hoberman heeft gewezen op de gepolitiseerde masculiene sportcultuur van nazi-Duitsland, fascistisch Italië en de Sovjet-Unie van Stalin, die fysieke actie verheerlijkte en sterk anti-intellectuele trekken vertoonde.¹⁰ En ook in de Verenigde Staten zelf was er kritiek, zoals in het boek *King Football* uit 1932. Auteur Reed Harris veroordeelde daarin *college football* als een bezigheid die verkeerde prioriteiten, fraude en – ook weer – anti-intellectualisme tot gevolg had. De ondertitel van zijn boek luidde dan ook ‘the vulgarization of American college’.¹¹

Sportgeschiedenis ‘in the making’

Volgens Engelse sporthistorici als Richard Holt en Martin Polley heeft de echo van anti-intellectualisme, oppervlakkigheid en uiterlijkheid de ontwikkeling van sportgeschiedenis als serieuze wetenschappelijk-historische discipline behoorlijk parten gespeeld.¹² *Éminence grise* Peter Stearns, noemt het in zijn voorwoord bij de kloeke *Routledge Companion to Sport History* een imago van trivialiteit, waardoor sport het lange tijd (en vaak nog steeds) aflegde tegen ‘the real stuff of life’.¹³

Als sporthistorici uit Engeland, de bakermat van de moderne sport, dit al opmerken, hoe heeft de ontwikkeling zich dan in Nederland wel niet voltrokken? Het vermoeden dat dit een moeizame geschiedenis is geweest, is niet onjuist. Wie op zoek gaat naar de eerste wetenschappelijke sporthistorische studies – de gestage stroom van gedenkboeken terzijde – moet niet bij historici zijn. Sociale wetenschappers, wellicht minder behept met tradities van wat ‘echte’ geschiedenis is en wat niet, waren hier de pioniers.

Sociaalgeograaf Kees Miermans, leraar aardrijkskunde aan het Amsterdamse Ignatiuscollege, koos in 1955 de Nederlandse voetbalgeschiedenis tot onderwerp van zijn proefschrift, simpelweg omdat het zo’n belangrijke maatschappelijke rol speelde. Toch noemde zijn promotor, de Utrechtse socioloog Sjoerd Groenman, het thema ook voor een sociale wetenschapper ‘een revolutionair onderwerp’. Tijdens de promotieplechtigheid stonden twee voormalig KNVB-voorzitters, Jan Willem Kips en Karel Lotsy, hem als paranimf terzijde en symboliseerden op die manier de toenadering tussen sport en wetenschap.¹⁴



10 John Hoberman, *Sport and Political Ideology* (Austin, 1984), 83-88, 233.

11 Michael Oriard, *King Football: Sport and Spectacle in the Golden Age of Radio and Newsreels* (Chapell Hill-Londen, 2001), 1.

12 Richard Holt, ‘Historians and the History of Sport’, *Sport in History* 34:1 (2014), 1-33; Martin Polley, ‘Sports development in nineteenth-century public schools’, in: Barrie Houlihan & Mick Green (red.), *Routledge Handbook of Sports Developments* (Abingdon-New York, 2011), 9-19, alhier 18.

13 Peter Stearns, ‘Foreword’, *Routledge Companion*, x-xv, aldaar x.

14 C.G.M. Miermans, *Voetbal in Nederland. Een onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten* (Assen, 1995); ‘Veel belangstelling bij promotie’, *de Volkskrant* (19-03-1955).

Eind jaren zeventig en begin jaren negentig leverden sociologen en een politicoloog een belangrijke bijdrage aan de sportgeschiedenis. In navolging van de civilisatietheorie van socioloog Norbert Elias analyseerde de eerdergenoemde Ruud Stokvis, zelf oud-Olympisch roeier, in *Strijd over sport* de ideologische conflicten rond het ontstaan van moderne sporten. Op grond van zijn bronnen – kranten en gedenkboeken – stelde Stokvis dat de Nederlandse sport zoals die zich in de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkeld had, doortrokken was van Engelse tradities die ‘het spel’ verdrongen hadden. Onder invloed van initiatieven van beschaafde burgers werden ruwe volksvermaken gesportificeerd: gestandaardiseerd, gereguleerd en ‘beschaafd’. Anders gezegd: ze werden getransformeerd tot moderne sporten. In een commentaar op deze promotie noteerde een verslaggever van *Trouw* dat het toch wel een goede ontwikkeling zou zijn als sport en wetenschap elkaar eens wat dichter zouden naderen.¹⁵

Stokvis’ student Maarten van Bottenburg promoveerde in 1994 op *Verborgene competitie*, waarin hij onderzoekt hoe de ontwikkeling verliep van allerlei lokale variaties in sporten vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw naar internationale standaardisatie (hun ‘differentiële popularisering’, in zijn woorden). Hij koppelde die verspreiding aan machtsverhoudingen tussen landen. Anders gezegd: voetbal, gymnastiek, volleybal en vechtsporten danken hun populariteit niet aan interessante spelregels of mooie bewegingen, maar aan de macht en invloed van het land waar de sport ontstaan is. Om die reden zijn sporten die ontstaan zijn in machtige landen als Engeland, Duitsland, de Verenigde Staten en Japan het meest verspreid. Binnen een land waren juist sociale verschillen cruciaal: elites probeerden zich steeds via een sport te onderscheiden van anderen. Zodra een sport populairder werd, scheidden zij zich weer af. Wie hierin het gedachtegoed van de Franse socioloog Pierre Bourdieu meent te herkennen heeft gelijk, want die was een belangrijke inspiratiebron voor Van Bottenburg.¹⁶

Tussendoor schreef politicoloog Hans Dona een proefschrift dat hij in 1980 in Nijmegen verdedigde over wat in de pers badinerend ‘socialistische vogelnestjes’ werden genoemd: de socialistische sportbeweging.¹⁷ Centraal daarin stond de invloed van ideologie – in het bijzonder het socialistische gedachtegoed – op sport en de Nederlandse Arbeiderssportbond die daarvan tussen 1926 en 1941 het directe resultaat was.¹⁸ Zelf sloot ik samen met historicus



15 Ruud Stokvis, *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen* (Amsterdam, 1979).

16 Maarten van Bottenburg, *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten* (Amsterdam, 1994).

17 Hans van Wissen, ‘Socialistische vogelnestjes’, *de Volkskrant* (28-11-1981).

18 Hans Dona, *Sport en socialisme. De geschiedenis van de Nederlandse Arbeiderssportbond, 1926-1941* (Amsterdam, 1981).

Mark Budel aan bij deze kleine ‘verzuilingstendens’ binnen de sportgeschiedenis door een boek te wijden aan de katholieke sportbeweging in Nederland.¹⁹ De Amsterdamse historicus André Swijtink, ten slotte, promoveerde in 1992 aan de Vrije Universiteit op een proefschrift dat sport, accommodatie en collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog als thema had.²⁰ Ondanks kritische recensies werd Swijtinks gezien als de opvulling van een belangrijke lacune in de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog; Loe de Jong had er in zijn standaardwerk geen aandacht aan besteed.²¹ Bij de andere genoemde studies werd in krantencommentaren steevast iets opgemerkt in de trant van ‘(...) hoe boeiend sportgeschiedenis kan zijn en hoezeer het te betreuren valt dat historici zich zo weinig op dit terrein begeven’.²²

Ondertussen kwamsportafentoe wel voor als paragraaf in sociaalhistorische studies, veelal als specifiek onderdeel van arbeiders- of burgerlijke cultuur.²³ In dit opzicht volgde de Nederlandse geschiedschrijving met enige vertraging en veel geringer in omvang die in Engeland, waar sport vanaf de jaren zeventig een gekend thema binnen *social history* was geworden. Sinds 1990 wordt het daar zelfs tot de *mainstream history* gerekend, zij het nog steeds met een sterk sociaalhistorische inslag. ‘The battle for recognition has been more or less won’, schreef Holt in een historiografisch overzichtsartikel in 2013²⁴, al signaleerde zijn collega Martin Johnes in datzelfde jaar ‘still (...) some antipathy towards studying sport history from the so-called proper or mainstream historians’.²⁵



19 Marjet Derks en Marc Budel, *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* (Nijmegen, 1990).

20 André Swijtink, *In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Haarlem, 1992).

21 Han van Gessel, ‘“Geen Joden in onze club, met zwemmersgroeten”’, *de Volkskrant* (21-03-1992).

22 Theo Bijvoet, ‘Het roomse leeren gevaar’, *NRC Handelsblad* (15-09-1990); R. Soetenhorst, ‘Het verbleekte morgenrood’, *NRC Handelsblad* (23-01-1982); Ruud Verdonck, ‘Topsport eenzijdig bekeken’, *Trouw* (23-12-1978).

23 I.J. Brugmans, *Stapvoets voorwaarts. Sociale geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw* (Haarlem, 1978) 28-29, 80, 89; A.F. Manning, ‘Oorlog, uitgaan en sport: zomer 1914’, *Economisch en sociaal-historisch jaarboek* 47 (1984) 136-146; Van Bottenburg, ‘Verbreiding en onderscheiding. Enige hooflijnen in de sociale geschiedenis van de sport’, in: Henk Smal e.a. (red.), *Nederland in de twintigste eeuw. Een boeiend beeld van een bewogen tijdperk* (Utrecht, 1995) 152-173.

24 Holt, ‘Historians and the History of Sport’, 5. Zie ook Stephen Pope & John Nauright, ‘Introduction’, in: *ibidem* (red.), *Routledge Companion of Sport History* (Abingdon-New York 2010), 3-11.

25 Martin Johnes, ‘What’s the point of Sports History?’ *The International Journal for the History of Sport* 30:1 (2013), 102–108.

Van exclusie naar inclusie

Ondanks een gestage toename van het aantal publicaties, zeker na de eeuwwisseling, is er onder sporthistorici sprake van een hardnekkige Calimero-tendens. Regelmatig openen boeken, bundels of artikelen met deze verzuchting: het is slecht gesteld met de sportgeschiedenis in Nederland, we worden niet serieus genomen en hierin dient dringend verandering te komen. Het was alsof de geest van Couperus voortleefde in de lichamen van sporthistorici.

In 1995 kaartte ik dit thema aan in een artikel in het tijdschrift *De Nieuwste Tijd*, getiteld 'Holland spreekt geen woordje mee. Sportcultuur historisch bekeken'.²⁶ 'Sport neemt in het maatschappelijk leven een steeds prominenter positie in, maar in de Nederlandse geschiedwetenschap is zij nog altijd een ondergeschoven kindje', zo opende Maarten van Bottenburg in 1998 zijn historiografische artikel over de Nederlandse sportgeschiedenis. Hij vervolgde: 'Voor zover er sprake is van een sporthistorische traditie in Nederland, wordt deze gedomineerd door amateurhistorici, journalisten en sociale wetenschappers.'²⁷ Ook Wilfred van Buurens inleidingen op bundels, bibliografisch en sportarchivalische naslagwerken uit 1998, 2000, 2003 en 2006 spraken van een vakgebied dat nog maar weinig status genoot.²⁸ In de bundel *Sporthistorie tussen feit en mythe* onder redactie van Pieter Breuker en Wio Joustra uit 2004 werd nogmaals de stand van zaken opgemaakt, maar daar was de inleiding toch al wat optimistischer. Men noteerde een toenemend aantal publicaties en congressen; vooral de populariserende activiteiten van de in 1995 opgerichte Stichting De Sportwereld droegen daaraan steeds meer bij. Toch hoopten ook deze auteurs vooral op 'een mooie toekomst'.²⁹

In al die verzuchtingen schuilt zeker iets van waarheid, maar de tijd heeft ze zo langzamerhand wel ingehaald. Van een ondergeschoven positie is zo langzamerhand geen sprake meer. Sportgeschiedenis is – langzaam maar gestaag – geïnstitutionaliseerd geraakt binnen de academische geschiedwetenschap. Een aantal momenten is daarbij van groot belang geweest.

Een eerste stap werd in 2005 gezet, toen NOC*NSF aan de Universiteit van



26 Derks, 'Holland spreekt geen woordje mee. Sportcultuur historisch bekeken', *De Nieuwste Tijd* 5 (1995), 77-87.

27 Van Bottenburg, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis', *Theoretische Geschiedenis* 25:1 (1998) 12-24 (herdrukt in: Wilfred van Buuren en Theo Stevens (red.), *Sportgeschiedenis in Nederland* (Amsterdam, 1998), 13-30.

28 Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol (red.), *In het spoor van de sport: hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis* (Amsterdam, 2000); Van Buuren en Theo Stevens, *Sportgeschiedenis in Nederland* (Amsterdam, 1998); Van Buuren, *Handleiding voor het beheer van sporthistorische archieven* (Hilversum, 2003); idem (red.), *Hollands Goud. 169 Olympisch kampioenen* (Amsterdam, 2008).

29 Pieter Breuker en Wio Joustra, 'Voorwoord', in: idem, *Sporthistorie tussen feit en mythe* (Leeuwarden, 2004), 1-8.

Amsterdam een bijzondere leerstoel sportgeschiedenis instelde. Bekleder werd Theo Stevens, die als sociaaleconomisch historicus al enkele jaren sporthistorische colleges verzorgde. Hoewel ook hij stelde dat sportgeschiedenis weinig aanzien genoot onder vakgenoten ('Op de universiteit vonden ze me aanvankelijk een rare. Sport had immers geen wetenschappelijke betekenis en was in die kringen vooral iets voor het domme volk'³⁰) moet de instelling van die leerstoel niet worden onderschat. Het tekende het begin van inclusie, maakte wetenschappelijk onderwijs niet langer een zaak van privé-initiatief en genereerde scripties en publicaties.

Een tweede momentum kwam in december 2012, toen het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in samenwerking met Stichting De Sportwereld en het sportwetenschappelijk Mulier Instituut een seminar organiseerde met als titel *Sportgeschiedenis, verleden en toekomst*. Vrijwel alle sporthistorici waren daarbij aanwezig. Daar werd wederom de stand van zaken opgemaakt en ideeën voor een nieuw onderzoeksprogramma gepresenteerd dat onderzoek naar de sociale betekenis van sportverenigingen voor de cohesie in de Nederlandse maatschappij als uitgangspunt had. Daarnaast werd, onder invloed van de *cultural turn* die onder buitenlandse sporthistorici tot discussies leidde, een meer cultuurhistorische benadering bepleit. Daarbij draait het om de betekenissen die een breed scala aan bewegingsculturen genereerden en uitdroegen. Naast sport gaat het daarbij bijvoorbeeld ook om lichamelijke opvoeding, behalve de sportvereniging ook om beweging in andere velden en organisaties zoals het leger en de jeugdbeweging. *Last but not least* worden identiteitscategorieën zoals gender en etniciteit in relatie tot sport onderzocht.³¹

Het seminar bracht nieuw elan. In 2013 startte ik aan de Radboud Universiteit in Nijmegen met het onderzoeksprogramma *Sport, Identity and Western Culture. Sport as cultural identity marker in European modernity (1813-2013)*.³² In 2016 werd ik hier benoemd als persoonlijk hoogleraar sportgeschiedenis. Samen met de Amsterdamse cultuurhistoricus Niek Pas werd de internationalisering, die zich tot dan toe vooral had beperkt tot Vlaanderen, uitgebreid tot Frankrijk. Centrale focus van onderzoek is sport in (post)koloniaal perspectief, een onderwerp dat ook elders is aangesneden en een van de kernthema's van huidig en toekomstig sporthistorisch onderzoek genoemd kan worden.³³ Met



30 Poul Annema, 'Het sportverleden heeft een gouden toekomst', *de Volkskrant* (14-01-2005).

31 Zie voor een verslag: https://issuu.com/jurryt/docs/verslag_seminar_sportgeschiedenis_1. Voor het pleidooi voor een meer cultuurhistorische benadering van sportgeschiedenis: Derks, 'Deep Play. Pleidooi voor een sociaal-cultureel perspectief op sportgeschiedenis', in: *De Sportwereld* 69 (2014), 9-13.

32 'Sport als cultuurgeschiedenis', <<http://www.ru.nl/geschiedenis/onderzoek/culturele/collectief-project-sportcultuur/>> [geraadpleegd op 17-12-2017].

33 *De Sportwereld* bracht in december 2017 een themanummer uit: <https://sportge->

name de internationale vergelijkingen die op dit gebied mogelijk zijn, bieden mooie uitdagingen. Bovendien zijn sinds een jaar geleden aan de Rotterdamse Erasmusuniversiteit enkele promovendi bezig met onderzoek binnen het thema 'sport en de natie', waarbij sportmigratie centraal staat.³⁴ Pas' opmerking in een historiografisch artikel uit 2014 dat het Nederlandse sporthistorisch onderzoek 'kleinschalig, versnipperd en zonder enige vorm van programmering' is, mag daarom wel als achterhaald worden beschouwd, al zijn verdere agendavorming en internationalisering zeker nog punten van aandacht.³⁵

Een kaleidoscoop van sportgeschiedenissen

Dat het met sportgeschiedenis in Nederland crescendo gaat, laat ook dit themanummer van *Ex Tempore* zien. In vier bijdragen van Nederlandse historici, aangevuld met een artikel van een Vlaamse filosoof, komt sport naar voren als een interessante en vaak verrassende manier om grotere thema's uit het verleden te benaderen. Sport is weliswaar steeds het onderwerp, maar de insteek is eerst en vooral om via sport iets over veranderende betekenissen en transformerende samenlevingen te zeggen.

De Amsterdamse historica Elisa Rodenburg bewerkte haar onderzoeksmasterscriptie en laat in haar bijdrage over het Amsterdamse studentenroeien in de jaren zestig en zeventig zien dat het dominante beeld van progressieve studentenbewegingen in die tijd eenzijdig is. Niet iedereen bezette het Maagdenhuis, aldus Rodenburg. De roeiwereld – van oudsher onderdeel van studentencultuur – was eerder een conservatief bolwerk, ook in het roerige Amsterdam. Door in te zoomen op Thetis, de vrouwentak van de grootste studentenroeivereniging Nereus, en vooral te kijken naar de genderverhoudingen tussen die twee, komt een beeld naar voren van conservatisme, maar ook van de veranderingen die desondanks plaatsvonden.

De eerdergenoemde Niek Pas, als cultuurhistoricus eveneens verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, neemt in zijn bijdrage de lezer mee op het grillige onderzoekspad dat een historicus betreedt die de Algerijnse sportcultuur wil onderzoeken. Dat dit thema naadloos past bij de aanzwellende belangstelling voor sport in koloniaal en postkoloniaal perspectief, spreekt voor zich. Door zijn vizier op de wielercultuur te richten – een belangrijke *identity marker* – ontstaat er een blik op culturele transfers tussen Algerije en kolonisator Frankrijk. De door Algerijnen al in de jaren dertig opgerichte wielerverenigingen ontpopten zich tot broedhaarden voor het denken over soevereiniteit, maar de wielercultuur verbond ook verschillende bevolkingsgroepen in Algerije, in Frankrijk en tussen die twee. Pas laat zien hoe een combinatie van krantenon-



schiedenis.nl/nieuw/sportwereld-dubbelnummer-sport-en-koloniale-geschiedenis/.

34 <<http://www.sportandnation.com>> [geraadpleegd op 17-12-2017].

35 Niek Pas, 'Grand Départ: Nieuwe uitdagingen voor sportgeschiedenis in Nederland', *Tijdschrift voor geschiedenis* 128:3 (2014), 453-469.

derzoek, analyse van visuele bronnen en *oral history* duidelijk maakt dat de wielersport kan fungeren als venster op de Algerijnse samenleving in de lange twintigste eeuw, op de (post)koloniale geschiedenis en herinneringscultuur.

Dries Vansyacker, verbonden aan de Leuvense faculteit Theologie en Religiewetenschappen, herneemt een ouder thema uit de sportgeschiedenis: de complexe en vaak ambivalente houding van katholieken tegenover moderne sportbeoefening in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Hij focust op de visie van de katholieke leek Walter Luyten, die in 1942 – fascisme en nationaal-socialisme hadden inmiddels laten zien waartoe een overspannen lichaams-cultuur kon leiden – twee artikelen publiceerde in het jezuïetentijdschrift *Streven*. Luyten worstelt, maar komt toch tot een positieve sportwaardering.

Net als voor Niek Pas vormen visuele bronnen voor taalhistorici Jan Luitzen en Wim Zonneveld een belangrijke bron. In hun bijdrage hernemen zij Stokvis' concept van sportificatie en onderzoeken of het transformatieproces dat hiermee wordt aangeduid terug te zien is op een aantal sportactiefoto's die in die tijd zijn gemaakt. Zij wijzen op het voorkomen van en zichtbare technische en materiaalverbeteringen en op zichtbare veranderingen in tenues. Die zijn te herleiden tot kledingvoorschriften van de in 1889 opgerichte Nederlandsche Voetbal en Athletiek Bond (in 1895 gesplitst in twee afzonderlijke bonden). Het bestuur daarvan ging voortvarend te werk met het opstellen van reglementen. De foto's vertellen daarover meer dan tot nu toe bekend was en geven tevens een inkijkje in de burgerlijke cultuur die het voetbal van die jaren omringde.

Gijs van Campenhout, ten slotte, vertegenwoordigt de hernieuwde aandacht voor sociaaleconomische aspecten in sporthistorisch onderzoek. Onderdeel uitmakend van het Rotterdamse project *Sport and Nation* plaatst hij hedendaagse discussies over sportmigratie en nationalisme in een historisch perspectief en laat zo zien dat allerlei aannames over de recentheid van het 'verhandelen' van burgerschap en nationaliteit om buitenlands sporttalent binnen te halen (door Van Campenhout 'voetbalburgerschap' genoemd), onterecht zijn of op zijn minst genuanceerd moeten worden. Allereerst gaan deze vormen van sportmigratie terug tot het begin van de twintigste eeuw. Verder waren de meeste nationaliteitsveranderingen geen kwestie van het 'kopen' van sporttalent, maar speelden ofwel verwantschap ofwel repatriatie een doorslaggevende rol. De koloniale geschiedenis, specifieke migratiestromen, nationale tradities rondom naturalisatie en institutionele regelgeving waren daarbij bepalend.

De thema's zijn een blijk van de voortgaande integratie van sport in *mainstream geschiedenis*. Wellicht dat over enige tijd voetballers in kranten gaan verzuchten dat zij jaloers zijn op elke sporthistoricus, wiens werk gedetailleerd wordt besproken en geanalyseerd – met lof of blaam, maar besproken. Wat zou het Couperus en Huizinga goed doen!



De wondere wereld van sporthistorisch onderzoek in Algerije

Niek Pas

‘En Algérie, le temps n’existe pas’ vertrouwde een medewerker van de Algerijnse ambassade in Den Haag me in 2013 toe. Tijd bestaat niet in Algerije, en dat geldt inmiddels ook voor mijn onderzoeksproject over wielrennen in dat land. Nadat ik in 2010 per toeval op dit thema stuitte, en een student bereid vond een verkennende studie in de vorm van een bachelorscriptie te schrijven,¹ rijpte medio 2012 het plan voor systematischer onderzoek naar betekenissen van de wielercultuur in Noord-Afrika. Oorspronkelijk ging de belangstelling uit naar enkel één evenement, de Tour d’Algérie Cycliste (TAC). Deze ronde werd in 1929 voor het eerst georganiseerd en wordt, met tussenpozen, tot op heden verreden. Vervolgens, in de loop van 2014, na de eerste uitgebreide onderzoeksverblijven in Noord-Afrika en Frankrijk, en lezingen in Parijs en Algiers, ontwikkelde het project zich tot een omvattendere sociaal-culturele analyse van wielercultuur in Algerije vanaf de introductie van de moderne tweewieler in de jaren 1880 tot heden.²

Dit onderzoek is in meerdere opzichten prettig pionieren. Over tal van sportdisciplines in Noord-Afrika, en dan met name ‘koning’ voetbal, zijn publicaties voorhanden, maar wielrennen is een ondergeschoven kindje.³ Toch behoort deze tak van sport, samen met voetbal en boksen, tot de populairste sporten in Noord-Afrika – zeker in de Franse tijd. Daarnaast is het een van de eerste moderne, westerse, sporten die in Noord-Afrika werd geïntroduceerd aan het einde van de negentiende eeuw. Tot medio jaren 1880 domineerden gymnastiek, paardensport en schietverenigingen. Het doorontwikkelen van de tweewieler en de belangstelling voor technologische innovatie leidden einde jaren 1880 tot een rage: de fiets in al zijn facetten (sportief, toeristisch, als tijdverdrrijf of vervoermiddel) raakte in de mode. Als sport was het wielrennen – en dan met name baanrennen – vanaf het *fin-de-siècle* een inter- en transnationale aangelegenheid. Ook in Algerije openden diverse vélodromes hun poorten. De modernste verrees in 1897 in Mustapha-Algiers, maar ook plaatsen als



1 Kick Hommes, *Le Tour d’Algérie. Sportcultuur en wielrennen in Frans-Algerije tussen 1949-1953* (Ongepubliceerde BA-scriptie Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam, 2011).

2 Niek Pas, ‘Wie het wielrennen in Algerije kent, kent de geschiedenis van Algerije’, *De Sportwereld / Sportgeschiedenis*, 17 april 2014; Niek Pas, ‘Fietsen voor Algerije’, *Geschiedenis Magazine*, september 2015 (6) 52-54.

3 Naast fragmentarisch werk van Philip Dine, met name overzichtswerk *Annales du cyclisme d’Algérie* (Algiers, 1990) van de Algerijnse journalisten R. Saadallah en D. Benfars.

Oran, Blida, Bône (Annaba) of Constantine beschikten over wielersport. In de loop van de twintigste eeuw kreeg de wielersport als transnationaal fenomeen alleen maar meer *ampleur*. Rond 1950 was Noord-Afrika voor Europese vedettes – Fausto Coppi! – vanwege het prettige klimaat een ideale omgeving om te trainen.

Het onderzoek richtte zich op een drietal bronnen: In de eerste plaats kranten, van de koloniale pers (rijk en divers, en verrassend weinig systematisch onderzocht, al is daar sinds digitaliseringsprojecten verandering in gekomen) tot eigentijdse Franstalige Algerijnse kranten en weekbladen, via Franse en overige Europese kranten. Daarnaast is gebruik gemaakt van audiovisuele bronnen zoals het Franse filmjournaal van de jaren 1940 en 1950, en Algerijnse radio- en televisieverslagen na 1962. Tenslotte is een *enquête orale* opgezet, aangevuld met telefonische vraaggesprekken en correspondenties. Op deze wijze werden vele tientallen personen benaderd. De belangrijkste groepen waren Algerijnen, voormalige kolonisten (*pieds-noirs*), Fransen (*Français métropolitains*) en overige Europeanen.

Centraal stond de vraag welke sociaal-culturele betekenissen met wielrennen in de koloniale en postkoloniale periode verbonden konden worden.⁴ Anders geformuleerd: de wielersport fungeerde als venster op de Algerijnse samenleving in de lange twintigste eeuw, op de geschiedenis en op de herinneringscultuur. Onderzoeksvragen voor de koloniale periode betroffen onder meer de bevolkingsgroepen: Algerijnen (Arabieren, Berbers), joden en Europeanen (zowel Engelse overwinteraars (*hiverneurs*), immigranten van Franse komaf, als Spanjaarden, Maltezen en Italianen). Deelvragen die aan bod kwamen gingen onder meer in op de introductie van het wielrennen in de jaren 1880, de eerste inheemse wielrenners, dameswielrennen en de wisselwerking Noord-Afrika – Europa.⁵

Deze sportdiscipline bleek een krachtige *identity marker*, niet alleen met betrekking tot kolonisten en Europees vooruitgangsgeloof⁶ maar ook, vanaf het interbellum, inzake het ontluikende Algerijnse nationalisme. De voor en door Algerijnen opgerichte wielerverenigingen ontpoppen zich dan als broedhaarden voor het denken over soevereiniteit. In de onafhankelijkheidsoorlog (1954-1962) speelden sporters, wielrenners inclusief, een belangrijke verzetsrol.⁷ Op dit



4 Niek Pas, 'Grand Départ. Nieuwe uitdagingen voor sportgeschiedenis in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128:3 (2015) 453-469.

5 Niek Pas, 'Vélocemen, hiverneurs et Algériens. Cyclisme et socialibilité sportive en Algérie (1885-1914)', *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire* 4 (2017) 136.

6 De jaren 1890 zijn beschouwd als het decennium van de fiets, gevolgd door de ontdekking en technologische ontwikkeling van auto en vliegtuig, waarin - niet toevallig - voormalige wielrijders een grote rol hebben gespeeld.

7 Niek Pas, 'Le cyclisme de compétition après 1945, un lieu d'affirmation de l'algérianité?', in: Afifa Bererhi, Naget Khadda, Christian Phéline, Agnès Spiquel (sldd), *Défis*

aspect *identity marker* kan welhaast eindeloos worden gevarieerd en gevorst: de gemengde Noord-Afrikaanse wielerploeg die begin jaren 1950 aan de Ronde van Frankrijk deelneemt en vooral ook een uiting is van *Noord-Afrikaans* zelfbewustzijn (vanouds keek metropolitaan Frankrijk neer op Frans-Algerije; zelfs *pieds-noirs* waren in de ogen van Parijzenaren 'Afrikanen'); de onderlinge rivaliteit tussen steden als Oran en Algiers (te vergelijken met Rotterdam en Amsterdam in het voetbal); het hierboven vermelde vrouwenwielrennen (van de jongedames uit de Europese elite eind negentiende eeuw tot jonge Algerijnsen die honderd jaar later in een snel islamiserende omgeving een lichamenlijk en emancipatoir statement afgeven). Of, om een ander aspect te noemen, de betekenis van de sport in de socialistische jaren van de jonge Algerijnse republiek, toen de blik op het Oostblok werd gericht, en Oost-Europese renners, artsen en trainers het land overspoelden. Omgekeerd doken Algerijnen op in wielervoeren op Cuba, in Joegoslavië en in de Vredeskoers door de DDR, Polen, en Tsjecho-Slowakije.

Tenslotte kan wielrennen, meer dan een discipline als voetbal, stierenvechten of *pétanque* in verband worden gebracht met de symbolische toe-eigening van geografische ruimte. In de koloniale periode was wielrennen een vector van Europeanisering: zowel toertochten als (meerdaagse) wedstrijden door Algerije zijn te beschouwen als een symbolische wijze van toe-eigening. De eerste Ronde van Algerije komt - niet toevallig - tot stand rond de 100^e verjaardag van *Algérie française*. Maar dit gold ook voor de jaren zestig en zeventig, toen de Tour d'Algérie in teken stond van herwonnen *Algerijns*, nationaal, bewustzijn.⁸

Kortom, de focus op wielersport biedt een welhaast eindeloze reeks ingangen om de fascinerende contemporaine Algerijnse geschiedenis onder de loep te nemen. Daarbij moet worden opgemerkt dat het historisch besef in Algerije nogal beperkt en eenzijdig is ontwikkeld. De periode 1954-1962 is het alfa en omega van de geschiedschrijving. Dominant, ruim een halve eeuw na de onafhankelijkheid, is nog altijd het 'Verhaal van de Revolutie', zoals de onafhankelijkheidsstrijd wordt aangeduid. Dit verhaal beschrijft hoe het volk, onder aanvoering van het Front de Libération Nationale (FLN), het Franse juk van zich afschudde ten koste van grote offers. In deze jaren is de eenheidsnatie geboren. Deze zienswijze is op zijn zachtst gezegd nogal eenzijdig. Er is nauwelijks ruimte voor een meerduidige benadering van dat verleden, iets waar auteurs als Kamel Daoud juist voor pleiten.⁹ Op de Salon du Livre International d'Alger (SILA), de jaarlijkse boekenbeurs in Algiers die betrekking heeft op de Maghreb, de Arabische wereld en de sub-Sahara Afrika, domineren werken over de onaf-



démocratiques et affirmation nationale - Algérie, 1900-1962 (Algiers, 2016) 180-194.

8 Niek Pas, 'La valorisation de l'espace algérien à travers le Tour d'Algérie Cycliste de 1929 à nos jours', *Le rôle des villes littorales du Maghreb dans l'histoire*, *RM2E - Revue de la Méditerranée* édition électronique, tome III (2016) 1, 181-198.

9 Kamel Daoud, *Mes indépendances. Chroniques 2010-2016* (Algiers, 2017).

hankelijkheidsstrijd.

Tijdens de SILA van 2014 vond een debat plaats tussen een vertegenwoordiger van het Front de Libération Nationale (FLN) en een voormalig kaderlid van de Parti Communiste Algérien (PCA). De PCA was tijdens de onafhankelijkheidsoorlog door het FLN opgeslokt en vervolgens geëlimineerd – het lot van alle concurrerende onafhankelijkheidsgroeperingen – en overlevende communisten pleiten tot op heden voor erkenning. Tijdens het debat verdrongen media zich rond de FLN-vertegenwoordiger, maar ze dropen af zodra de oud-communist het woord nam. Symbolischer kon de eenzijdige omgang met het eigen verleden niet tot uitdrukking worden gebracht.

Verschillende Algerijnse collega's hebben herhaaldelijk hun ongenoegen geuit over het academische curriculum van deze eigentijdse Algerijnse geschiedenis. 'Een regelrechte ramp', aldus historicus Mohand Amer, verbonden aan het vooraanstaande Centre de Recherche en Anthropologie Sociale et Culturelle (CRASC) te Oran. Studenten beheersen volgens hem de Franse taal onvoldoende (resultaat van de arabiseringspolitiek vanaf de jaren 1970, iets waar de overheid de laatste jaren trouwens van terugkomt) en Geesteswetenschappen zucht onder het juk van het Islamisme. Vele geschiedenisopleidingen zijn de laatste decennia ondergebracht bij Faculteiten Theologie. Het gevolg is dat er te weinig onafhankelijk denkende, kritische, historici worden opgeleid. Natuurlijk zijn er uitmunten Algerijnse historici, maar die hebben veelal hun opleiding in het buitenland gevolgd (Frankrijk, Canada (Québec!), de VS en Groot-Brittannië) en daar vervolgens ook emplooi gevonden.

In zijn boek *Making Algeria French* uit 1990, dat onder Algerije-onderzoekers een cultstatus geniet, heeft de Amerikaanse historicus David Prochaska een epiloog opgenomen met de fascinerende titel 'Making Making Algeria French'.¹⁰ Hierin staat hij stil bij zijn onderzoek in Algerije midden-jaren 1970. Ook toen was het pionieren en boekte hij vooral resultaat door eindeloos te investeren in persoonlijke contacten. Inmiddels zijn we veertig jaar verder, maar de periode waarin Prochaska onderzoek deed, lijkt steeds meer op een gouden tijdperk. Bovendien heeft de burgeroorlog van de jaren 1990, een periode waarin het verouderde regime wanhopig vastklampte aan de idealen van de Revolutie, weinig goeds gedaan voor de ontwikkeling van een kritische en onafhankelijke geschiedschrijving.

Historici die onderzoek willen verrichten in Algerije moeten beschikken over een lange adem en eindeloos geduld. Staatsinstellingen zijn berucht om hun bureaucratische stroperigheid en persoonlijke desinteresse. Een *bon mot* luidt: 'Fransen hebben bureaucratie uitgevonden, Algerijnen hebben het geperfectioneerd'. In tal van instanties zitten ambtenaren die weinig ophebben met hun taakinvoering. Zo vertrouwde een medewerker van het Nationale Archief



10 'Epilogue: *Making Algeria French*', David Prochaska, *Making Algeria French. Colonialism in Bône, 1870-1920* (Cambridge, 1990) 245-258.

mij toe in het geheel 'niets met geschiedenis' te hebben.

Om überhaupt onderzoek te kunnen verrichten in archieven van staatsinstellingen, van het Nationale Archief tot de gemeentecollecties (Wilaya's), is toestemming nodig van de directeur van het Nationale Archief. Een bureaucratische drempel die veel tijd kost: een aanvraag moet namelijk persoonlijk worden ingediend bij dat Nationale Archief waarna, na een week, 'de brief' kan worden afgehaald. Zonder dit entreebewijs is er simpelweg geen onderzoek mogelijk. Naar het waarom van zo'n drempel kan alleen maar geraden worden; waarschijnlijk heeft het iets te maken met het centraliseren van controle, en het behouden van controle over de geschiedenis. Buitenlanders, en dan met name niet-Fransen, hebben nog wel eens een streepje voor. Mij lukte het in de periode 2013-2016 telkens visa te verkrijgen terwijl diverse Franse collega's, internationaal gewaardeerde specialisten inzake de Algerijnse geschiedenis, het land niet (meer) inkwamen. En terwijl ik in het Nationale Archief nog redelijk vlot werd geholpen, zaten enkele Algerijnse onderzoekers aan een lege tafel voor zich uit te staren. Ze moesten het vooral niet in hun hoofd halen de trage aanvraagprocedures proberen te versnellen, want elk verzoek daartoe werd beantwoord met een nog langere wachttijd. Een vorm van administratief treiteren.

Contacten en een persoonlijke benadering bleken toverwoorden. Een mooi voorbeeld was het bezoek aan de oude Nationale Bibliotheek, hoog gelegen op de flanken van Algiers. Toen ik me in 2013 meldde om de Franstalige Algerijnse sportpers van de jaren 1960-1980 te bestuderen, ging een behulpzame bibliotheekfunctionaris me voor naar de kelders, waar rek na rek eindeloze rijen ingebonden kranten stonden. Ik mocht ze zelf uit de schappen trekken en in een hoekje van het uitgebreide keldercomplex lezen en fotograferen. Dit materiaal was goed geconserveerd. Dat gold niet voor kranten uit de jaren 1980, ter inzage in de gemeentebibliotheek van Algiers, gehuisvest in gewelven onder het plein van het voormalige Gouvernement Général, dat gebouw waar Charles de Gaulle in juni 1958 de legendarische woorden 'Je vous ai compris!' uitsprak tegenover de massaal toegestroomde bevolking. In 2014 nam ik hier, in een afgetrapte zaal, de sportpagina's van enkele jaargangen *Algérie Actualité* door. Dit weekblad zat in rollen bijeen, met touwtjes gebonden. Individuele exemplaren die ik eruit haalde verkrumelen onder mijn handen. Deze exemplaren waren nog nooit aangevraagd – en worden waarschijnlijk ook nooit meer ingezien. De ruimte in de leeszaal was in tweeën gedeeld: voor het hek de studieruimte, daarachter de opslag. De toestand waarin het materiaal werd bewaard was ronduit droevig, de hulpvaardigheid van het personeel overigens hartverwarmend. Volgens hen had de collectie in het verleden veel te lijden gehad van waterschade.

De krantenredactie van *Le Jeune Indépendant*, waar ik in 2013 aanklopte, ontving me met open armen. Deze kleine krant (oplage 15.000 exemplaren) huisde in het *Maison de la Presse*, een soort van hoog ommuurde en zwaarbevaakte *compound* in zuid-Algiers. Aangezien journalisten tot de belangrijkste doelen van islamitische terreurbewegingen behoorden in de jaren 1990, waren diverse krantentitels geconcentreerd binnen deze gecontroleerde omgeving. *Le*

Jeune Indépendant werd opgericht in 1990 toen het land politiek en journalistiek zijn 'Algerijnse lente' beleefde. Het is een progressieve, algemene krant met speciale aandacht voor de Sahel en Polisario. Nadat ik me bij de balie had gemeld, met het verzoek om inzage in de edities van de jaren 2000, kwam een medewerker aanzetten met ingebonden exemplaren. Eerst zat ik in het halletje met de legger op mijn knieën, maar na een kwartiertje meldde de hoofdredacteur zich, en werd ik naar een van de belendende redactielokaaltjes begeleid. De baliemedewerker bracht mij koffie en gebak. Ik was, zo verzekerde de hoofdredacteur, meer dan welkom, en kon zolang en zovaak komen werken als ik wilde. Vanzelfsprekende hartelijkheid, die deel uitmaakt van de culturele omgangsnormen: zo worden buitenlanders nu eenmaal ontvangen. Eenzelfde ontvangst viel me in 2016 ten deel bij *El Moudjahid*, gevestigd in de binnenstad, in dezelfde lokalen waar in de Franse tijd de redactie van *l'Écho d'Alger* vergaderde. Net zoals in het geval van *Le Jeune Indépendant* werd ik met égards ontvangen en werd ik geacht een interview te geven aan een van de medewerkers. De redacties vonden het prachtig dat een Nederlandse historicus een duik nam in hun sportieve verleden.

Hoe anders verliepen werkzaamheden in de archieven van de Wilaya d'Alger, het gemeentearchief van Algiers. De collecties waren weggestopt op de eerste verdieping van een bijgebouw van het gemeentehuis, in een zijstraatje van de zeeboulevard met de arcades die tot de iconische beelden van Algiers behoren. Bij binnenkomst wurmde ik me langs een nurkse bewaker in een vettig hokje, trappen op, langs rommel en afval, via afgetrapte kamertjes naar een leeg leeszaaltje. De chef archiefdienst bepaalde zelf welk register en welke documenten onderzoekers konden inzien. Bij mijn eerste bezoek had ik 'recht' op vijf archiefmappen uit bepaalde inventarissen. En dan mocht ik nog van geluk spreken, drie inzages was gebruikelijk. En ik kreeg toestemming in totaal tien foto's te maken van relevante archiefstukken. Na lang onderhandelen wist ik dat op te rekken tot vijftien stuks. En er was haast geboden, want de krappe openingstijden gaven weinig ruimte voor uitgebreid en langdurig onderzoek. Er was trouwens verder niemand aanwezig in de leeszaal. De inventarissen die ik raadpleegde vielen zowat uit elkaar. Uiteindelijk leverde dit bezoek niet veel op. Algerije kende honderden sport- en cultuurverenigingen in de koloniale tijd, maar in de Wilaya-archieven zijn alleen statuten en bestuurssamenstellingen bewaard. Op zich een heel interessante bron die inzicht verschafte in betrokken personen, hun beroepen en herkomst. Overige, interne, documentatie van clubs was geheel afwezig – maar de eerlijkheid gebied te vermelden dat dat in Europa voor de betreffende periode over het algemeen niet veel anders is.

Het algemene probleem van de door de Algerijnse overheid beheerde archieven is, dat ze niet aanmoedigen tot historisch onderzoek. Immers, 'waarom onderzoek doen als het Verhaal alom bekend is?' Historici die gaan wroeten in het complexe (post)koloniale verleden is die overheid in de regel liever kwijt dan rijk. Een ander probleem betreft het feit dat er onvoldoende gekwalificeerd personeel in dienst is van archieven en bibliotheken. De directeur van

het Wilaya-archief te Algiers heerste als een koning over zijn afdeling. Dat er nauwelijks onderzoekers langs kwamen maakte hem niet zo veel uit; als ambtenaar heeft hij een overzichtelijk en geregeld bestaan, en ontvangt hij – naar alle waarschijnlijkheid – maandelijks zijn loon. Daar zijn miljoenen landgenoten jaloers op.

Naast krantenonderzoek en de moeizame toegang tot door de overheid gecontroleerde archieven, levert terreinonderzoek – een min of meer antropologische benadering – veel informatie en inzichten op. In 2013 volgde ik de Tour d'Algérie Cycliste (TAC) een week lang vanuit de volgkaravaan. Na de burgeroorlog van de jaren 1990 was de TAC weer in het leven geroepen. Deze meerdaagse wedstrijd was door de internationale wielervereniging UCI als een '2.2'-koers ingeschaald, dat wil zeggen nog onder de Ronde van Luxemburg. Deelnemende ploegen en renners weerspiegelden het mondiale karakter van het moderne wielrennen. Het peloton was een bonte mengeling van Nederlandse amateurs, internationale beloften, lokale vedettes, Afrikaanse talenten en gelouterde profs (onder meer Stefan Schumacher, de winnaar van de 2007 Amstel Gold Race, die, na te zijn ontmaskerd als dopingzondaar, zijn carrière op dit niveau een doorstart probeerde te geven). Kortom, rijp en groen door elkaar.

De ronde van 2013 vertrok vanuit Algiers en ontvouwde zich in de oostelijke streek van de Constantinois met als belangrijke etappeplaatsen onder andere Sétif, Constantine en Biskra. Ik kon meerijden in de wagen van een van de sponsors, zelf oud-renner uit de jaren 1980. Het toeval wilde dat een andere medepassagier een voormalige DDR-trainer was, die destijds de nationale ploeg onder zijn hoede had genomen. Terwijl de ronde een goede indruk gaf van organisatie, verloop en receptie van het hedendaagse wielrennen, ontsponnen zich in de auto levendige gesprekken over politiek, samenleving en sport. In en rond de Tour sprak ik uitgebreid met journalisten, organisatoren, renners en toeschouwers. Het op deze manier van binnenuit volgen van een sportevenement leverde veel indrukken op, een uitdijend adressenboekje, en een schat aan informatie en inzichten in het hedendaagse Algerijnse wielrennen.

Een andere voorbeeld van een dergelijke vorm van veldonderzoek was het bezoek aan de familie Remadni. Ahmed Remadni (1889-1953) was een van de eerste Algerijnse wielervedettes, afkomstig uit Blida – een stad ten zuiden van Algiers, bekend om zijn rozen en sportcultuur. In de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog maakte hij naam en rond 1920 was hij uitgegroeid tot de sterkste inlandse wielrenner van zijn generatie. Via internet lukte het contact te leggen met een van zijn kleindochters (Remadni kreeg pas aan het einde van zijn leven, in de jaren veertig, kinderen). Zij woonde en werkte in Parijs en was bereid me in contact te brengen met haar familie, die nog altijd in Blida woont. Begin 2016 volgde een bezoek aan Blida, waar ik werd rondgeleid door haar broer. Deze kleinzoon van Remadni bracht me in contact met verschillende personen die zeiden nog herinneringen aan de sportieve Remadni te hebben.

Op zich leverden hun verhalen niet veel concrete informatie op. Verhalen over Remadni's weg- en baansuccessen, of over zijn leven in koloniaal Blida, waren er nauwelijks. Wat dit betreft is persononderzoek relevanter. Maar het

bezoek aan de villa die Remadni rond 1940 liet bouwen in de toenmalige Europese wijk gaf een goede indruk van zijn sociale positie in Frans-Algerije. Die villa bevond zich pal tegenover die van Charles Perrin, een Franse oud-coureur uit de beginperiode van het wielrennen in Algerije en in de jaren dat Remadni excelleerde, eigenaar van een wielerszaak en sponsor van lokale talenten en regionale koersen. Klaarblijkelijk was Remadni goed geïntegreerd, althans sociaal-economisch. Het huis werd bewoond door een van Remadni's dochters. Trots toonde ze me bekens en trofeeën van haar vader uit de jaren 1920. En, zo bleek na een bezoek aan Cycles Remadni, ruim honderd jaar na dato werden in Blida naam en merk nog steeds geassocieerd met tweewielers. Het winkeltje, bestierd door een achterneef, oogde als een veredelde reparatiewinkel, maar het aanzien van de beroemde voorvader die aan de muur is ingelijst, was er niet minder om.

Dergelijke vormen van continuïteit tussen een sportcultuur begin twintigste eeuw en het heden zijn in Algerije ronduit zeldzaam. De verhalen zijn verdampt, enkel artefacten – foto's en bekens – houden de herinnering levend. Het onderzoek in Blida eindigde met een beleefdheidsbezoek aan de oudst levende, zieke, zoon van Remadni. Vanuit zijn rolstoel hield hij met zichtbaar plezier het portret van zijn vader omhoog.

Over het algemeen leverden mondelinge enquêtes meer dan voldoende informatie op over wielrennen in zijn context in Noord-Afrika, vanaf de jaren veertig (voor de oudst geïnterviewde sporters, geboren midden-jaren 1920) tot heden. Het terugvinden van de voormalige sporters, vooral degenen die minder bekend waren in de jaren veertig en vijftig, kostte wel veel tijd en energie. Internet en telefoon bleken weinig adequate middelen. Onderzoek moest ter plekke worden verricht, en zo iets kost tijd. De gesprekken vonden plaats volgens het zogeheten 'levensloopmodel'. In plaats van precieze informatie te vragen over een bepaalde periode of specifieke gebeurtenissen – ging het mij om een 'reconstructie' van het levensverhaal. Op deze manier kwam wielrennen in diverse facetten vanzelf aan bod, onder andere de plaats van sport in de familie, het belang van de fiets als vervoermiddel in de leefomgeving, financiële middelen, de eerste (wielren)fiets, wielersclubs, of de wijze waarop de Tour de France in Noord-Afrika werd gevolgd.

Een bijkomende reden was dat diverse voormalige sporters foto's en knipselmappen hadden bewaard. Met name het beeldmateriaal bleek heel rijk. En als de renners zelf inmiddels gestorven waren, leverden gesprekken met kinderen ook nuttige informatie op. En, in een aantal gevallen, ook fotoalbums die het mogelijk maakten de wielergeschiedenis in Algerije tot begin twintigste eeuw in beeld te vangen. Dit iconografische materiaal was dus erg waardevol.

Onderzoek in Algerije betekende, paradoxalerwijs, ook onderzoek verrichten in Frankrijk. Veel interessant bronnenmateriaal was aanwezig in archieven in Parijs (koloniale kranten, ondergebracht in de nationale bibliotheek), Vincennes (Defensie-archieven) of Aix-en-Provence (Archives nationales d'outre-mer, ANOM), om enkele belangrijke instituten te noemen. Het ANOM beschikt over documentatie betreffende de organisatie van wielerrondes en rapporten van de veiligheidsdiensten waaronder een verslag van een bonte avond van Vélosport

Musulman, een bekende wielclub door en voor moslims. In tegenstelling tot voetbal werd de wielersport nauwelijks systematisch door de diensten in Algerije gevolgd, omdat de sport geen conflicten en confrontaties tussen supportersgroepen kende – zoals ‘la chasse à l’arabe’ op de tribunes tijdens wedstrijden. In de collecties van Vincennes liggen diverse interviews afgenomen met Franse militairen die einde jaren vijftig in Algerije hebben gediend, en die een achtergrond hadden als wielercoureur, onder meer Jacques Anquetil en Raymond Poulidor.

Daarnaast is de Franse nationale bibliotheek in Parijs in bezit van tientallen koloniale kranten en weekbladen waarin volop informatie over de wielersport te vinden is: het eerste Algerijnse sportweekblad dat exclusief over wielrennen schrijft, *l’Algérie Sportive*, dateert uit 1892. Deels is dit materiaal schitterend ontsloten via de digitale database Gallica, en dus vanuit de luie stoel thuis te doorzoeken, maar een aanzienlijk deel van de collectie dient ter plekke te worden aangevraagd en ingezien.

Onderzoek in *la France métropolitaine* is ook om een andere reden van belang, want hier zijn de voormalige kolonisten, *pieds-noirs*, na 1962 *en masse* neergestreken. Oud-renners uit de Algérois en Oranais hebben zich vanaf de jaren 1970 verenigd in reünistenclubs, de zogeheten *amicales*. Die van Oran en omgeving, *Oranie Cycliste*, organiseerde in 2016 de laatste bijeenkomst. Deze ontmoeting, waarvoor ik was uitgenodigd, vond plaats in het Zuid-Franse Sète. De reünie speelde zich af rond de fiets, zowel een materieel als symbolisch teken van een verdwenen cultuur. Uit verslagen van voorgaande jaren bleek dat deze bijeenkomsten een vaststaand patroon volgden: Op dag een ontvangst van de oud-renners en hun vrouwen (in 2016 zonder uitzondering gepensioneerd), bestuursvergadering, borrel (met anisette en allerlei hapjes van ‘là-bas’), *dîner* en avondprogramma met zang (liedjes van ‘là-bas’), eventueel een film- of diavoorstelling (beelden van Frans Algerije) en dans. Dag twee begon met een lusje voor de renners die nog regelmatig fietsen, *pétanque* voor de achterblijvers en na de lunch een excursie, afgesloten met een borrel. De ontvangst in deze kringen is ongelooflijk hartelijk, emotioneel en ook vol dankbaarheid: een Nederlandse historicus die aandacht besteedde aan hun geschiedenis vonden de *Oranais* ronduit bijzonder. Deze *pieds-noirs*cultuur is ten diepste mediterrane cultuur, de achtergrond van de Franse kolonisten in Oran – westelijk Algerije – is zonder uitzondering Spaans. In hun families destijds in Algerije werd Frans gesproken, evenals diverse Iberische dialecten, en vaak ook nog een mondje Arabisch.¹¹

De tijd die ik in deze *pieds-noirs*gemeenschap doorbracht leverde tal van



11 Niek Pas, ‘L’Oranie Cycliste, une grande famille’. *Recycling Identities and the Pieds-Noirs Communitas 1976-2016*, in: Gemma Blok, Vincent Kuitenbrouwer and Claire Weeda (editors), *Imagining Communities. Historical reflections on the process of community formation* (Amsterdam University Press) [verschijnt medio 2018].

interessante gesprekken op, met voormalige wielrenners en/of hun kinderen. Ook hier bleken fotoboeken uiterst waardevol en maakten het in een aantal gevallen mogelijk de sociaal-culturele geschiedenis van de wielersport tot begin twintigste eeuw letterlijk zichtbaar te maken. Zo beschikte de zoon van voormalig wielrenner Gérard Guercy (1925-2009) over tientallen ongesorteerde foto's van zijn vader en grootvader. Deze laatste startte vlak na de Eerste Wereldoorlog een wielerszaak in volkswijk Bab-El-Oued. *Guercy Cycles* groeide uit tot een begrip in Algiers. De fotocollectie bevatte beelden van plaatsen en personen, wielrennen en wielertoerisme, en liep door tot en met de jaren 1980. Toen keerde de gepensioneerde Gérard nog één keer terug naar zijn geboorteland en doorkruiste de Oranais en Algérois op de wielrenfiets. Hij werd hartelijk ontvangen door zijn voormalige Algerijnse sportmakers.

Eens te meer bleek dat *oral history* ook *iconographic history* is: de tijdens de gesprekken tevoorschijn gehaalde fotoboeken maken die verborgen geschiedenis zichtbaar. Dat gold ook voor de collectie van Pierre Alonzo, telg uit een wielergeslacht uit Hussein Dey, een andere volkswijk van Algiers. Zijn vader - eigenaar van een aannemersbedrijf - richtte begin jaren 1950 wielersclub *Union Cycliste Hussein Dey* (UCHD) op. Alonzo toonde mij in zijn appartement in Le Cannel foto's van het verenigingsleven: banketten, feestavonden en prijsuitreikingen. Uniek materiaal over het *interne* leven van een gemengde sportvereniging ten tijde van de onafhankelijkheidsoorlog, hetgeen een welkome aanvulling was op het klassieke Algerijnse verhaal van opstand en oorlog. Deze collectie toonde dat - ongeacht de politieke omstandigheden - het (sport)leven óók gewoon doorgang vond, voor zover dat natuurlijk ging. Wielrennen is in dit opzicht een a-typische sport; met name wegwedstrijden zijn nogal gevoelig voor veiligheidsoverwegingen. In de onafhankelijkheidsoorlog kwam het meer dan eens voor dat een *pieds-noirs* wielrenner tijdens een trainingslusje van de fiets werd geschoten. Toch hebben met name de stedelijke criteriums (Oran, Algiers) vrijwel tot het einde van de Franse aanwezigheid doorgang gevonden, met deelname van Europese vedettes.

Niet alleen *pieds-noirs*, maar ook voormalige Algerijnse wielrenners beschikten in sommige gevallen over interessante privécollecties en herinneringen. Tot de opvallendste behoorde die van een oud-renner uit de jaren 1950-60 en bestuurder in de jaren 1960-70, André Lourguioui, die tegenwoordig aan de voet van de Pyreneeën woont. Zijn collectie bevatte naast foto's, ook veel materiaal van de reünistenvereniging van Algiers (die medio jaren 1990 de activiteiten had gestaakt, in tegenstelling tot de sporters uit Oran) en brieven. Correspondenties in het sportieve milieu zijn doorgaans schaars. Een andere bijzondere ontmoeting vond begin 2016 plaats in Hussein Dey, waar een kwartet voormalige Algerijnse renners hun collecties toonde. Achterin een groezelig sportcafé scande ik foto's van een renner die zich in 1960 bij het verzet had gevoegd. De laatste jaren van de onafhankelijkheidsoorlog bracht hij niet door in het zadel maar in de bergen, vijftig kilometer ten zuiden van Algiers, van waaruit hij Franse militaire voorposten bestookte.

Tenslotte was het ook gelukt een van de weinige Algerijnse wielrensters

uit de jaren zestig te traceren en te interviewen. In tegenstelling tot veel mannelijke collega's, veelal van bescheiden sociale komaf – en in sommige gevallen analfabeet –, was Nacira Saadi afkomstig uit de verfranste Algerijnse *haute bourgeoisie*. Einde jaren zestig koerste ze samen met *pieds-noirs* studentes. Ze hing haar fiets aan de wilgen toen ze haar studie Rechten in Parijs voortzette. Haar getuigenis, in 2016 in Parijs, ging ook over de wijze waarop zij in die jaren zestig als jonge vrouw haar lichamelijkekheid ervoer in een maatschappij die nog niet ten prooi was gevallen aan arabisering en islamisering. Saadi staat voor een vrijgevochten en geëmancipeerde generatie Algerijnse vrouwen en neemt een scherpe positie in in het hedendaagse debat over de hoofddoek.¹²

Deze contacten met voormalige sporters – of hun kinderen – wezen ook op een ander aspect, dat gaandeweg het onderzoek steeds duidelijker werd: sport als verbindend element tussen diverse bevolkingsgroepen in Algerije, ten tijde van de Franse aanwezigheid, maar ook daarna. Rond het wielrennen zit een uitgebreid en ingewikkeld web van betekenissen die Algerije met Frankrijk, en Noord-Afrika met Europa, onlosmakelijk met elkaar verbinden, in het verleden en heden. Kortom, sport als een aspect van continuïteit, dat een revisi-onistische visie op de dominante geschiedenistheses ontvouwt en vraagtekens plaatst bij ideeën over de koloniale samenleving als permanent strijdtoneel of exclusief racistische en gesegregeerde omgeving, of over dekolonisatie als een onontkoombaar proces dat heeft geleid tot duidelijke breuken. Dergelijke visies worden tegenwoordig helaas volop gevoed door het identiteitsdenken en een moralistische kijk op geschiedschrijving.

Tot slot was een mooie vorm van veldonderzoek, die vooral ook de herinneringscultuur aan het wielrennen in Noord-Afrika in beeld bracht, de aanwezigheid bij de 100^e Tour de France, in juli 2013. De reünistenvereniging van Franse wielrenners greep de finish van de Ronde aan om in Parijs (Franse) oudrenners bijeen te roepen die de Tour minstens één keer hadden verreden. Voor mij de gelegenheid om diverse oud-coureurs te spreken die in de jaren vijftig in Algerije hadden gekoerst, waaronder sprintcoryfee André Darrigade en Bernard Gauthier. Tevens was dit een mooie gelegenheid de twee nog levende ploeggenoten van die gemengde Noord-Afrikaanse *équipe* uit de jaren 1950-1952, Algerijn Ahmed Kebaili en *pieds-noir* Marcel Fernandez, bijeen te halen. Ze hadden elkaar 60 jaar niet gezien. Voor Kebaili, die in de jaren 1955-1960 achter slot en grendel was verdwenen vanwege verzetsactiviteiten, waren de ontmoetingen met andere wielrenners, de ereronde over de Champs-Élysées die de oud-renners kregen aangeboden, en de plek op de eretribune op de Place de la Concorde pal naast voormalige Tourwinnaars waaronder Eddy Merckx, Miguel Indurain, Bernard Hinault en Joop Zoetemelk, een meer dan genoeglijke



12 Niek Pas, 'Stoempen voor emancipatie. Vrouwenwielrennen in Algerije', *De Muur* 58 (oktober 2017).

ervaring.¹³ Op deze zonovergoten julizondag, op het belangrijkste wielerevenement ter wereld, kwamen geschiedenis en herinnering, Frankrijk en Algerije, op een krachtige manier samen.

(Advertentie)

Pen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**



13 Niek Pas, 'Ahmed Kebâili, held van de Algerijnse wielersport', *De Muur* 42 (september 2013) 104-120.



Walter Luyten over katholicisme, lichaamscultuur en lichamelijke opvoeding in *Streven* (1942)

Dries Vanysacker

Inleiding

Marjet Derks en Leo Kenis hebben in hun werk aangestipt dat de groeiende populariteit van de lichaamscultuur en de sport tijdens de tussenoerlogse periode van de vorige eeuw een uitdaging vormde voor de Katholieke Kerk in Europa.¹ Het instituut werd gedwongen een standpunt tegenover het moderne verschijnsel in te nemen. De situatie was niet anders voor de Katholieke Kerk in de Lage Landen en de personen die ermee verbonden waren. Volgens Kenis was er een duidelijke lijn te trekken tussen twee kampen:

Terwijl de minst genuanceerde studies zich meteen scherp afzetten tegen de toenemende 'sportfurie', geven de evenwichtiger argumenterende auteurs grif toe dat Kerk en christendom in het verleden wellicht te weinig belang aan het lichaam hebben gehecht.²

In deze bijdrage wil ik me concentreren op twee artikelen die de katholieke leek Walter Luyten in *Streven* — het tweemaandelijks tijdschrift van de Antwerpse jezuïeten — in 1942 publiceerde.³ Een eerste betreft een pedagogische kroniek over katholicisme en lichaamscultuur; een tweede gaat over lichamelijke opvoeding. Mijn bedoeling is vooral om te kijken welk standpunt Luyten inneemt: is hij de moderne sportcultuur vijandig gezind of houdt hij er een evenwichtiger mening op na? Bijzondere aandacht zal ook geschonken worden aan de literatuur en de bronnen waarop deze auteur zich baseert. Op die manier kunnen we hem, samen met zijn in artikelen uitgewerkte houding ten overstaan van sport en lichaamscultuur, in een bredere comparatieve context van katholieke auteurs van zijn dagen plaatsen.



1 Marjet Derks en Marc Budel, *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* (Nijmegen, 1990), 65-92; Marjet Derks, "'Harten warm, hoofden koel". Katholieken en lichaamscultuur: dans en sport, 1910-1940', *Jaarboek van het Katholiek Documentatiecentrum* 12 (1982), 100-132, alhier 126-127; Leo Kenis, "'Wat gij ook doet, doet alles ter ere Gods". Kerkelijke en theologische opvattingen over sport', in: Mark. D'hoker, Roland Renson en Jan Tolleneer (red.), *Voor lichaam & geest. Katholieken, lichamelijke opvoeding en sport in de 19^{de} en 20^{de} eeuw* (Leuven, 1994), 13-41, alhier 19-23.

2 Kenis, 'Wat gij ook doet', 19.

3 Over *Streven*, zie Otto S. Lankhorst, 'Honderdvijfentwintig, tweeënzestig, zestig of twee jaar? Hoe oud of jong is *Streven*?' <<http://www.streventijdschrift.be/historiek.htm>> [geraadpleegd op 16-8-2017].

Heel belangrijk om weten is dat hij een van de eerste studenten was die deelnam aan het nieuwe project van de Katholieke Universiteit te Leuven waarbij in 1937 studenten in de geneeskunde toegang kregen tot de graad van geneesheer-licentiaat in de lichamelijke opvoeding. In die optiek werd in datzelfde jaar een hypermodern sportinstituut opgericht. Het Instituut voor lichamelijke opleiding aan de Katholieke Universiteit te Leuven stond onder leiding van Pierre-Paul De Nayer (1906-1996). In 1939 volgde te Dilbeek-Brussel de bouw van een instituut voor kinesitherapie, namelijk het Instituut voor Lichamelijke Opvoeding en Kinesitherapie 'Parnas', onder leiding van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria.⁴ Beide projecten kwamen er op vraag van de Leuvense rector Paulin Ladeuze (1870-1940), die gehoor gaf aan de oproep van paus Pius XI om vanuit katholieke zijde ook de lichamelijke opvoeding als taak op zich te nemen. Daarnaast telde Luyten in zijn netwerk de norbertijn Antoon Van Clé, die sinds 1936 zijn vernieuwend sportapostolaat aan beroepswielrenners en -boksers wijdde.⁵

Het is dus te verwachten dat Luyten tot de eerder positieve katholieke benaderingshoek van lichaamscultuur van zijn dagen behoorde. Hij stond hierin zeker niet alleen en was totaal niet de eerste in die positieve benadering. Het onderzoek van Jan Tolleneer en Roland Renson heeft aangetoond dat de clerus (zowel seculiere als reguliere) in Vlaanderen en België sinds de late 19^{de} eeuw katholieke sport- en turnbewegingen en sport in scholen en internaten promootte.⁶ Bovendien stonden de pausen Pius X en Benedictus XV zeer positief ten opzichte van sport en lichaamscultuur.⁷

Toch kwam er ook vanuit katholieke hoek na de Eerste Wereldoorlog meer en meer kritiek op de sterk toegenomen professionalisering en competitiedrift in de sportwereld. Onder andere de dominicaan Julius Callewaert (1886-1964) en de jezuïet Josephus Johannes Maria Morel (1901-1993) vertegenwoordigden respectievelijk een tegenstroom in katholiek Vlaanderen (België) en Neder-



4 'Historiek Faculteit Bewegings- en Revalidatiewetenschappen', <<https://faber.kuleuven.be/nl/over-ons/historiek>> [geraadpleegd op 16-8-2017]; Claartje Verloove, 'Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Instituut voor Lichamelijke Opvoeding', <<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/209162>> [geraadpleegd op 16-8-2017].

5 Dries Vanysacker, 'Wielrapostolaat, een evidentie in de katholieke Lage landen? Een blik op de houding van de kerk en gezaghebbende geestelijken tegenover de professionele wielersport (1900-1971)', *Trajecta* 23:1 (2014), 91-119, alhier 99-104; idem, 'A Champion of Ethics in the World of Professional Sport: Antoon Van Clé O.Praem. (1891-1955)', *Analecta Praemonstratensia*, 88 (2013), 239-249.

6 Zie, onder andere, Renson, 'Corpus alienum: naschoolse sport in het katholiek onderwijs', in: D'hoker, Renson en Tolleneer (red.), *Voor lichaam & geest*, 99-121; Tolleneer, 'De Belgische Katholieke Turnbond (1892-1992)', *ibidem*, 123-147.

7 Vanysacker, 'Wielrapostolaat', 105.

land.⁸ Volgens de aanhangers van wat men als een katholieke anti-sportbeweging zou kunnen noemen, was het lichaam volledig ondergeschikt aan de ziel en het geestelijke. Dat de cultus van het lichaam door ideologieën als het nationaalsocialisme en het fascisme werd gepromoot, was voor hen het bewijs hoe de slinger volledig was doorgeslagen. Bovendien kwam volgens hen niet enkel het moederschapsideaal, maar ook het katholiek huwelijksideaal onder druk te staan door een overdreven aandacht in hun dagen voor sportprestaties bij meisjes en vrouwen, die daardoor meer en meer masculien werden. Het feit dat in Duitsland en Italië meisjes in weinig verhullende kledij in het openbaar deelnamen aan turnfeesten of sportmanifestaties werd ten strengste afgekeurd en als onzedelijk beschouwd. Daarom werd binnen sommige katholieke milieus tijdens het interbellum in toenemende mate geijverd voor ascese en voor sober vermaak en spel, zonder enige vorm van competitie. Bovendien werd de waarde van het lichaam, de lichaamscultuur en sport in vraag gesteld.⁹

Op het moment van zijn publicaties was de 22-jarige Luyten nog aan de combinatie van de studies geneeskunde en lichamelijke opvoeding bezig. Twee jaar later verliet hij zijn alma mater als licentiaat in de lichamelijke opvoeding en in de fysiotherapie en als doctor in de geneeskunde. Vanaf 1944 zou hij verbonden zijn als arts aan het Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW) te Antwerpen. Later werd hij deskundige bij de Medische Sportkeuringsdienst van het Ministerie van Volksgezondheid, lesgever aan het Hoger Instituut voor Kinesithérapie te Antwerpen (Merksem) en beheerder, lid en arts van het Sporta-Centrum te Tongerlo, het geesteskind van Van Clé. Hij stierf in 1990 op 70-jarige leeftijd.¹⁰

Katholicisme en lichaamscultuur

In zijn bijdrage 'Paedagogische kroniek. Katholicisme en lichaamscultuur' stelt de auteur dat de harde tijden waarin hij leeft, het inzicht met zich meebrengen dat de opvoeding van de jeugd tot voor kort op een al te intellectualistische leest was geschoeid.¹¹ Het verstandelijke, de geest, kreeg alle aandacht, terwijl de materie, het lichaam, genegeerd werd. Die opvatting was er geko-



8 Derks, "Harten warm"; idem, 'Modesty and Excellence: Gender and Sports Culture in Dutch Catholic Schooling, 1900-40', *Gender & History* 20:1 (2008), 8-26; Vanysacker, 'Wielera-postolaat' 98-99.

9 Vanysacker, 'The Attitude of the Holy See toward Sport during the Interwar Period (1919-1939)', *The Catholic Historical Review*, 101 (2015), 794-808; idem, 'The Catholic Church and Sport. A Burgeoning Territory within Historical Research!', *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 108 (2013), 342-354; Vanysacker, 'Wielera-postolaat', 97-99.

10 'Walter Luyten', *ODIS* <http://www.odis.be/lnk/PS_9171> [geraadpleegd op 16-8-2017].

11 *Streven* 9 (1942), 419-428.

men als een reactie op het heidendom van alle perioden van de geschiedenis en huldigt het principe dat de geest voorrang heeft op het lichaam en gaat zelfs zo ver te stellen dat enkel de geest waarde heeft. Luyten meent dat de opvatting dat zowel de ziel als het lichaam door God geschapen zijn als één geheel vergeten is. Het gevolg van die misvatting is een overdreven ascetische opvatting van het leven in bepaalde katholieke milieus, die de dienende waarde van het lichaam negeert. Luyten verwijst hier naar de Nijmeegse jezuïet Morel, die duidelijk negatief advies geeft inzake de rol van sport in de Katholieke Actie.¹² Volgens Morel staan:

katholicisme en sport in wezen dwars tegenover elkander als hemel en aarde, als geest en stof, als ernst en oppervlakkigheid, als altruïsme en egoïsme, als levensvolheid en nihilisme. En kunnen wij niet anders concluderen, dan dat zij in wezen, in principe, onverenigbare begrippen en dus in de (consequente) praktijk ook onverenigbare werkelijkheden zijn.¹³

Luyten vraagt zich af of het niet overdreven is te beweren dat sport op zich verkeerd is en pleit voor een onderscheid tussen sport op zich en de uitwassen ervan. Hij geeft toe dat er misbruiken bestaan, maar dit bewijst enkel dat de mens zwak is en gemakkelijk toegeeft aan lagere dierlijke neigingen. Het betekent volgens hem niet dat 'de sport als dusdanig geen opvoedende waarde kan opleveren voor de bovennatuurlijk-zedelijke opvatting van het katholicisme'.¹⁴ Luyten schuwt geen retoriek en heeft het over 'sportmaniakken', van supporters die profiteren van andermans prestaties, van atleten die enkel leven voor hun lichamelijke ontwikkeling, van 'snullen' die zich laten beetnemen door uiterlijke schoonheid en krachtprestaties en van 'leeglopers' die dwepen met de naaktcultuur. Maar dit kan in Luytens ogen geen motief zijn om de katholieke jeugd ver van de sport te houden.

Luyten benadrukt dat er nog veel te weinig aan sport en lichaamsoefening gedaan. Volgens hem doet de grote massa niet aan sport: het bewondert de actieve enkelingen en het raast, tiert, vloekt, scheldt, wedt, en biedt — maar is te lui om zelf iets te presteren. Hij verwijst naar de duizenden toeschouwers van voetbalwedstrijden, naar de massa kijklustigen langs de weg van de Vlaamse kermiskoersen, naar het publiek bij grote boksgala's, naar het gebruik van gokken op sportwedstrijden en naar het succes van de sportkranten. Steunend op een recent boek van Michel Christian klaagt Luyten de rol van de massa, het geld, en de competitiedrift van de sporters aan. Een dergelijke cocktail leidt in



12 Joop Morel, 'Katholicisme en Sport', *Dux: Tijdschrift voor allen, die medewerken aan de vorming der katholieke rijpende jeugd* 7:2-3 (1933), 20-36 en 7:4 (1933), 49-64; idem, *Katholicisme en sport* (Nijmegen, 1933).

13 Morel, 'Katholicisme en sport', 51.

14 Luyten, 'Paedagogische kroniek', 420.

de sport tot sjacheren, bieden, kopen en verkopen.¹⁵

Dit toont volgens de auteur aan dat sport op zich niet slecht is: lichaams-cultuur is slechts een object en een terrein dat door mensen met slechte bedoelingen misbruikt wordt. Bovendien wijt Luyten de situatie aan een te lakse houding en interesse vanwege het christendom:

omdat wij steeds teruggetrokken leefden en te weinig invloed hadden op de zoogezegde neutrale gebieden, is de *sportfurie* ons boven het hoofd gegroeid; omdat de christelijke jeugd zelf te weinig actief was en het initiatief in andere handen overliet. De sportbeoefening weze geen monopolium voor enkele <phenomenen>; onvermijdelijk zullen dezen zichzelf verafgoden en door anderen verafgood worden.¹⁶

Daarom roept hij de katholieken op om niet te negeren wat goed kan zijn in de lichaamscultuur en zich niet blind te staren op de misbruiken en overdrijvingen ervan. Sport en lichaamscultuur dienen volgens Luyten getoetst te worden aan de normen en principes van het christelijk geloof. En het is niet correct te pomen dat de heilige Kerk vijandig staat of stond tegenover alles wat het lichaam betreft. Auteurs die dit beweren zijn ofwel te kwade trouw of begrijpen niet echt waar het christendom om gaat, aldus Luyten.

Om zijn oproep te staven biedt Luyten in de daarop volgende alinea's van zijn artikel een historisch overzicht van de relaties tussen het christendom en lichaamscultuur van het prille begin tot de twintigste eeuw. De auteur start met het leven van de eerste christenen te midden van heidense Griekse en Romeinse gebruiken, waar volgens hem alle harmonie tussen geest en lichaam verstoord was door het brute instinctieve geweld van spektakels onder het oog van een op "panem et circenses"-beluste massa. Gebaseerd op passages van de brieven van Paulus aan de Corinthiërs, de Efeziërs en de Philippensen, toont Luyten aan dat de beeldspraak van de apostel bol stond van verwijzingen naar die gebruiken en dat die strategie van de beeldspraak vol sporttermen door de eerste geloofs-verkondigers wel degelijk aansloeg bij de bekeerlingen. Volgens Luyten kampen de nieuwe christenen niet meer voor vergankelijke kronen of voor tijdelijke roem, maar voor het eeuwig leven.

Via brieven van Ignatius van Antiochië aan Polycarpus toont Luyten aan dat de eerste christenen niet stopten met de lichaamscultuur, maar het evenwicht tussen geest en lichaam herstelden, waarbij de geest de voornaamste plaats innam. Paulus, aldus Luyten, legt er de nadruk op dat het lichaam een eigen waarde heeft, en dat we onze lichamen, ledematen van Christus' mystieke lichaam, dienen te voeden en te verzorgen. Het komt er vooral op aan de



15 Meer informatie over Michel Christian en diens *L'esprit chrétien dans le sport* (Paris, Desclée de Brouwer, 1933), bij Yvon Tranvouez, 'Le sport catholique en France', *Vingt-tième Siècle. Revue d'histoire* 92:4 (2006), 171-180, alhier 175-178.

16 Luyten, 'Paedagogische kroniek', 421.

zorg voor het lichaam in de bovennatuurlijke ascese in te schakelen, hoewel ook hier volgens de auteur in de loop van de geschiedenis van het christendom vaak overdreven proporties zijn aangenomen. Individuen verwaarloosden en negeerden het lichaam, terwijl dit nooit het standpunt was van de officiële Kerk.

Steunend op de eerder vermelde Christian en de Franse dominicaan Ferdinand-Antonin Vuillermet (1875-1927) concludeert Luyten dat de Middeleeuwen een perfecte periode waren voor de harmonie tussen geest en lichaam.¹⁷ Vuillermet onderstreepte het gewijde karakter bij de opleiding van de ridders van de lichaams oefeningen – paardrijden, schermen, worstelen, hardlopen, springen, zwemmen, boogschieten, jagen en balspel. Hij schreef verder dat men in steden en dorpen kaatsspel, kolfspel of andere spelen beoefende, die de lichaamskracht fel bevorderden. Volgens Luyten is het positief om te lezen dat de geestelijkheid aan die spelen geestdriftig deelnam: vooral in Noord-Frankrijk, maar ook in Normandië en Vlaanderen.

In de Middeleeuwen is de Kerk volgens onze auteur erin geslaagd de lichaamscultuur te verchristelijken via de leer die ze onderwees in haar scholen van Wijsbegeerte en Godgeleerdheid. Albertus Magnus en Thomas van Aquino stelden, aldus Luyten, dat lichaam en geest een wonderbaarlijke eenheid vormen en het ene moet zich bij het andere voegen om de totale mens te vormen. Geen vijandschap tussen ziel en lichaam zoals een verkeerde ascese zou onderstellen; geen onbepaalde verheerlijking van het lichaam, zoals ten tijde van het heidens materialisme.

Vooraleer over te gaan tot de volgende historische periode, werkt Luyten de antropologische opvatting van het klassieke thomistische schema van de mens als samenspel van ziel en lichaam verder uit:

geest en lichaam zijn de onmisbare en niet te verwaarlozen componenten van het menselijk wezen; de geest heeft evenwel den voorrang, omdat hij het vermogen is der onsterfelijke ziel, naar Gods beeld geschapen. En daarom juist moet het lichaam ondergeschikt blijven aan den geest; moet alle opvoeding van het lichamelijke den geheelen mensch nuttig zijn. De dienende rol van het lichaam is echter geen slavenrol: wel die van een onmisbaar, op alles inwerkend bestanddeel.¹⁸

Luyten gaat nog verder en stelt, onder andere met een verwijzing naar Vuillermet, dat lichaamscultuur niet in strijd is met christelijke ascese en versterving. Er is slechts een schijnbare tegenstelling tussen het vasten van asceten en de stralende lichaamskracht van atleten. Versterving mag volgens hem geen doel op zich zijn, evenmin als de sport een doel mag worden. Hierdoor wordt dan de rol der lichamelijke opvoeding duidelijk: die moet een leerschool zijn voor het



17 Over Vuillermet en diens *Les jeunes gens et les sports* (Parijs, Lethielleux, 1925), zie Tranvouez, 'Le sport', 178.

18 Luyten, 'Paedagogische kroniek', 424.

lichaam, waardoor het zich leert onderwerpen aan de hogere vermogens in de mens. Steeds komt men volgens Luyten door lichamelijke opvoeding tot echte geestelijke vrijheid, omdat men, evenals door de ascese, ordenend optreedt in de chaos van fysiologische krachten en neigingen. Een rationele lichaamscultuur leidt tot rust en evenwicht, blijheid en frisheid, moed en zelfvertrouwen; alle eigenschappen die horen bij de opgang in deugd en genade. Lichaamscultuur is dus een zeer nuttig middel en de Kerk steunt het ten volle, mits het voorzichtig en volgens de voorschriften der christelijke moraal wordt aangepast. Zo opgevat, worden, aldus steeds Luyten, lichamelijke opvoeding en sport werkelijk iets groots en helpen ze mee aan de opbouw van de menselijke en christelijke persoonlijkheid.

De vroegmoderne periode, met voorop het humanisme en het protestantisme, was volgens Luyten funest voor het lichaam en de lichaamscultuur: ze werden veracht. Hij haalt op basis van de Nieuw-Zeelandse jezuïet William J. Lockington, enkele 'gelukkige uitzonderingen' aan.¹⁹ Zo benadrukten Teresia van Avila en Ignatius van Loyola de essentiële rol van het gezonde en sterke lichaam van hun volgelingen en raadden ten stelligste ziekelijke boetedoening af. Tijdens de Romantiek zorgde de dominicaan Jean-Baptiste Henri Lacordaire (1802-1861) ervoor dat in de opvoeding zowel het lichamelijke als het morele en het verstandelijke zijn deel kreeg. Zijn confrater en opvolger Pater Henri Didon (1840-1900) ijverde met alle krachten voor een doelmatige, redelijke, lichamelijke opvoeding. Op het internationaal Olympisch Congres van 1897 te Le Havre, zette hij zijn standpunt qua lichamelijke opvoeding uiteen. De fysieke kracht is volgens hem een morele deugd, aangezien ze aan de basis ligt van de andere deugden. Om zich echter geheel te doen gelden, moet de sport op haar plaats blijven, binnen de haar voorgehouden grenzen, en zeker niet een hinderpaal zijn voor de vorming der ziel, die zij juist moet ondersteunen en dienen.²⁰

Luyten bestempelt de twintigste eeuw als de eeuw van de sport met competities, records, commercialisatie en specialisatie als richtlijn. Genotzucht tekent de huidige sportfurie in zijn ogen, maar zoals hij in het begin van zijn bijdrage aangaf, moet hij als katholiek een standpunt innemen. Gemakkelijk is dit niet, want de misbruiken dienen bestreden te worden, terwijl sport als vorm van lichamelijke opvoeding wel degelijk een onbetwistbaar bestaansrecht heeft. Niet alles wat naar sport ruikt, mag dadelijk, onder voorwendsel van zedelijke en hygiënische gevaren, veroordeeld en bestreden worden:



19 Over *Bodily health and spiritual vigour: A Book for preachers and teachers* (Green, Longmans, 1914), zie G. J. O'Kelly, 'Lockington, William Joseph (1871-1948)', *Australian Dictionary of Biography*, National Centre of Biography, Australian National University, <<http://adb.anu.edu.au/biography/lockington-william-joseph-7216/text12489>> [geraadpleegd op 16-8-2017].

20 Yvon Tranvouez, 'Didon Henri', *Dictionnaire biographique des frères prêcheurs*, <<http://dominicains.revues.org/1827>> [geraadpleegd op 16-8-2017].

Dit mag ons niet weerhouden meer aan sport te doen, en aan de lichaamsontwikkeling een ruimere plaats toe te kennen. Niet echter als heidenen, maar als trouwe kinderen van de Kerk! We zullen, ook in zake lichamelijke opvoeding, haar moederlijk gezag aanvaarden en haar richtlijnen volgen, want men denke niet, schrijft Zijne Heiligheid Paus Pius XI, dat althans de zoogenaamde lichamelijke opvoeding buiten haar moederlijk gezag valt, want ook daarin kan de christelijke opvoeding baat of schade vinden.²¹

Hier verwijst Luyten naar de encycliek *Divini illius Magistri* (*Over de christelijke opvoeding der jeugd*) van 31 december 1929.²² Andere officiële Kerkdokumenten waarop de auteur steunt, zijn de richtlijnen van de Duitse bisschoppenconferentie van Fulda (1925) — waarin een scherp onderscheid wordt gemaakt tussen lichaamscultuur en -cultus, en waarin een goedgeleide en welbegrepen lichamelijke opvoeding ten zeerste aanbevolen wordt — en de vastenbrief van kardinaal Van Roey van 1942.²³ Hij citeert uitvoerig uit laatstgenoemd document en laat de aartsbisschop van Mechelen verwoorden wat ook zijn standpunt is:

Het menselijk lichaam deelt eenigermate in de waardigheid van den persoon. Is het niet, mét de ziel, een van de wezenlijke bestanddeelen van de menselijke natuur?[...] Hieromtrent hechten wij eraan te verklaren dat de Kerk, verre van vijandig te staan tegenover lichamelijke opvoeding, lichaams oefeningen, sportwedstrijden, daarentegen *alles toejuicht wat van aard is om de lichamelijke gezondheid, de spierkracht, de lenigheid der ledematen, vooral bij de jeugd, te onderhouden en te ontwikkelen*; maar op voorwaarde de rangorde der waarden in acht te nemen, op voorwaarde dientengevolge, terzelfdertijd en in ruimere mate, de edele vermogens van de ziel te oefenen.²⁴

Als samenvatting en tevens als praktische opdracht geeft hij zeven richtlijnen die de katholieken dienen te volgen in verband met lichaamscultuur en sport:

1) Lichamelijke opvoeding is niet uit den boze, is geen ijdelheid, is geen materi-



21 Luyten, 'Paedagogische kroniek', 427.

22 Pius XI, encycliek *Divini illius Magistri* (31/12/1929), zie <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html> [geraadpleegd op 16-8-2017]; <<https://www.rkdokumenten.nl/rkdoks/index.php?mi=600&doc=644>> [geraadpleegd op 16-8-2017].

23 Vanysacker, 'La position du Saint-Siège sur la gymnastique féminine dans l'Allemagne de l'entre-deux-guerres (1927-1928) à partir de quelques témoignages tirés des archives des nonciatures de Munich et Berlin', te verschijnen in *Miscellanea Mgr. Sergio Pagano* (Vaticaanstad, 2018).

24 *Collectio epistolarum pastoralium* (Mechelen, 1943), 174-175; Vanysacker 'Wielera-postolaat', 106.

- alisme, en als katholieken er aan meedoen, dan is het niet omdat ze het beschouwen als een kwaad dat noodzakelijk is, maar wel als een goed in zich zelf;
- 2) Lichaamscultuur mag voor katholieken nooit een voorwendsel worden om mee te doen aan naaktcultuur en zedenverwildering;
 - 3) De katholieke opvoeding zal zich voortaan ook meer richten tot het lichamelijke in de mens. Er dient meer tijd besteed te worden aan lichaams oefeningen (2 tot 3 uur per week), zoals openluchtspel, schooluitstappen en algemene hygiëne;
 - 4) De opvoeders — leraren, zielzorgers, predikanten — moeten zich inspannen om de huidige beoefening der sport te kerstenen. Ze moeten zelf initiatief en leiding durven nemen; ze moeten de christelijke principes propageren en vruchten doen dragen;
 - 5) Katholieken moeten breken met alles wat *ronde* sport geweven werd en er feitelijk niet thuis hoort (sportkranten, weddenschappen, supporters, beroepssport en records);
 - 6) De katholieken moesten het tot een plicht rekenen, de sportprestaties op zondag te beperken. Het huisgezin moet in Christus hersteld!
 - 7) Er wordt ten slotte geijverd voor meer soberheid, eenvoud en kinderlijke blijheid in spel en ontspanning.

Lichamelijke opvoeding

Enkele maanden later biedt Luyten *Streven* een nieuw artikel aan, getiteld: 'Wat is lichamelijke opvoeding?'.²⁵ Dit keer wil hij duidelijk reageren op de onwetendheid en onverschilligheid van het overgrote deel van de katholieke wereld ten overstaan van lichaamscultuur en sport. Maar nog meer wil hij die pedagogen die sport 'en al wat er naar ruikt' als verderfelijk bestempelen, als een teken van de tijd, als een toegeving aan lagere driften, een verwildering der zeden, kortom als een algemene zucht naar sensatie, van replek dienen. Zonder namen te noemen, is dit vast en zeker een sneer naar auteurs als Callewaert en Morel. Die zelfverklaarde weldenkende opvoeders die het moderne sportidee hardnekkig bestreden, zijn volgens de auteur fout bezig. Luyten geeft net als in zijn eerste bijdrage toe dat er in het België van zijn dagen heel wat misbruiken in het sportmilieu bestaan:

Voetbalmatchen, kermiskoersen, boksgala's zijn nu eenmaal niet altijd stichtend voor oningewijden. De groote sportlui zijn altijd niet de voorbeeldigste burgers, naar wie men met onvoorwaardelijke bewondering opkijken kan. De bekommernis van onze sportieve jeugd is zeker niet het opkweeken van gezonde en eerlijke mensen; hoofdzaak blijft het behalen van een mooien uitslag, het oogsten van roem en van stoffelijke voordeelen. In



25 *Streven* 10 (1942), 217-222.

zooverre dat hogere levensidealen meermaals teruggedrongen, de gemoederen geschokt en verruwd worden, en dat zelfs de zedelijkheid groot gevaar loopt.²⁶

En toch kan hij de tegenstanders van de lichaamscultuur niet volgen. Verwijzend naar zijn eerste artikel stelt hij dat vanuit katholiek standpunt de zaak opgelost kan worden en dat dit ook gebeurt. Hij voegt er echter meteen aan toe dat er nog een lange weg afgelegd dient te worden. Enkel indien iedereen mee werkt, zal men de sport kunnen kerstenen. Daarom moet men een goed inzicht hebben in de vele vormen van lichaamscultuur die er zijn en de meest bruikbare ervan uitkiezen: 'Lichamelijke opvoeding, sport, gymnastiek, turnen, spel, zijn voor de meeste oningewijden, namen die voortdurend met elkaar verward worden'. Luyten wil die verwarring uit de wereld helpen en de terminologie van de lichaamscultuur ophelderen. Gebaseerd op cursussen van professor De Nayer, een handboek van de toenmalige rijksinspecteur voor lichamelijke opvoeding, Albert Bollansée en een brochure van de hand van Emiel Van Hove, bespreekt hij achtereenvolgens de begrippen lichaamscultuur, lichamelijke opvoeding, spel, gymnastiek en sport.²⁷ Luyten benadrukt echter dat zijn definities zeer persoonlijk zijn. Lichaamscultuur zou, volgens zijn inzicht, het meest abstracte en allesomvattende begrip zijn. Allereerst is het al wat doelbewust de lichamelijke verrichtingen opvoedt en verbetert; ten tweede, alle zorg (vooral uitwendige zorg) die een mens aan zijn lichaam besteedt: reinheid van het lichaam, zelfs pedicure, poederen, verlakte nagels e.a. — en vooral het regelen van de nachtrust, het aanpassen van de kleding en het bepalen van de voeding; ten slotte, al wat zich richt tot het lichamelijke in de mens, om zijn hele persoonlijkheid aan te spreken.

Lichamelijke opvoeding is volgens Luyten een onderdeel van de lichaamscultuur, en meteen ook het voornaamste; datgene namelijk, wat doelbewust de lichamelijke verrichtingen opvoedt en verbetert. Lichamelijke opvoeding is echter ook weer een verzamelnaam; het is een methode, een stelsel dat beroep doet op verschillende onderling zeer uiteenlopende bewegingsvormen. Lichamelijke opvoeding omvat al de hulpmiddelen van de moderne lichaamspedagogie: spelen, opvoedkundige gymnastiek en sport. Deze drie bestanddelen zijn de onmisbare steunpilaren; valt er één weg, dan is de methode niet meer volledig. Een stelsel dat beantwoorden wil aan de eisen van de moderne psychofysiologie, moet zowel aan spel en sport als aan analyserende gymnastiek een behoorlijke plaats in ruimen. Het is vanzelfsprekend dat elke ouderdom zowat



26 Luyten, 'Wat is lichamelijke opvoeding?', 217.

27 Het gaat om *Biometrie en Inleiding tot de theorie der gymnastiek* van De Nayer; *Leerboek der lichamelijke opvoeding voor de lagere en de middelbare scholen. De praktische opvoedende gymnastiek en de speel oefeningen* (1925) van Bollansée en *Prettig turnen op de speelplaats: theoretische beschouwingen gevolgd van een proeve van praktische uitwerking voor den vierden graad (jongens)* (1941) van Van Hove.

zijn voorkeur heeft en dat de opvoeders derhalve, voor jongere of oudere leerlingen, zich meer tot het spel zullen wenden, de gymnastiek of de sport.

Volgens Luyten is het *spel* de meest natuurlijke vorm van lichamelijke opvoeding. Hier is systematisering en analyse ver te zoeken: de spiergroepen worden niet in een bepaalde volgorde getraind zoals in de gymnastiekles; de prestatie wordt niet ten top gedreven zoals in de sport. Men laat de spelende kinderen spontaan uiting geven aan hun bewegingslust; al worden er bepaalde regels opgesteld en zekere beperkingen aangebracht, toch blijft alles los, vrij en ongedwongen, en geen sociale invloed stremt de bewegingen. Eenmaal in het spel ontplooit de mens zijn persoonlijkheid; hier leeft hij zijn natuurlijke levensdrang uit.

Dit kan niet gezegd worden van het tweede onderdeel der lichamelijke opvoeding: de *gymnastiek* (of lichaamsoefeningen). Hier heeft men niet dezelfde soepelheid, dezelfde meeslepende kracht als in spel en sport. Gymnastiek is meer artificieel, minder natuurlijk, omdat dit stelsel feitelijk ontstaan is uit de analyse. De ontwerpers van de gymnastiek hebben de menselijke beweging zorgvuldig ontleed en getracht juist te bepalen welke spiergroepen in actie komen en welke andere niet. Daaruit dan werden korte, eenvoudige oefeningen afgeleid, die zich tot welbepaalde lichaamsdelen richten. Door een diepere studie der ontleedkunde en der menselijke mechanica, heeft men de werking der verschillende spiergroepen beter ingezien. Ook de fysiologie werd uitgediept: de spierbewegingen zelf en hun weerslag op de algemene functies van de mens. De stelselmatige gymnastiek is dus het bij uitstek wetenschappelijk onderdeel der lichamelijke opvoeding. Meer en meer kwam zij in handen van geschoolde krachten, die, technisch-wetenschappelijk onderlegd, tegelijk thuis waren in de pedagogie en zich in een brede algemene ontwikkeling mochten verheugen. Luyten geeft een historisch overzicht van de voornaamste strekkingen. Volgens hem komt de gymnastiek tot volle ontplooiing onder impuls van de Zweedse school, met aan het hoofd Pehr Henrik Ling (1776-1839).

Luyten onderstreept dat turnen heel wat anders is dan gymnastiek. Op school bestaat volgens hem slechts gymnastiekles. Enkel volwassenen kunnen er zich op toeleggen enkele ingewikkelde turnoefeningen sierlijk uit te voeren. Turnen is zowat de hogeschool van de gymnastiek: iets voor een uitgelezen publiek. Gymnastiek is voor iedereen en vergt niet noodzakelijk een sterk lichaam. Gymnastiek is volgens Luyten de beste vorm van lichamelijke opvoeding, omdat ze zich bij het lichaam aanpassen kan en omdat ze, stap voor stap, de oefeningen intenser laat uitvoeren.

Door intensieve oefening, door stelselmatige toepassing van de opvoedkundige gymnastiek kan men de gezondheid en de kracht van het organisme zodanig ontwikkelen, dat het in staat is zekere uitzonderlijke prestaties te leveren. Gymnastiek kan volgens Luyten de grondslag van de *sport* zijn. Evengoed als spel en gymnastiek is de sport een vorm van lichamelijke opvoeding; ditmaal echter staat het element strijd op het voorplan. Wanneer men strijd levert tegen bepaalde medekampers of tegen zichzelf, spreekt men van competitie of van topprestatie. Deze prestatie wordt dan bijna altijd nauwkeurig gemeten en in

cijfers omgezet. Het komt er op aan een aantal punten te behalen ofwel op een minimum tijd een vastgestelde opgave uit te voeren. De sportman moet krachtiger en behendiger zijn dan zijn tegenstanders. Het gaat er niet om een reeks hygiënische oefeningen uit te voeren of zich met enkele vrije bewegingen wat te vermaken; men wil een zege behalen. Zonder directe tegenstanders kan men een bepaalde oefening op zulke manier uitvoeren, dat men zichzelf overtreft in snelheid of kracht; men wil een record vestigen. Of het nu competitie of record is, het blijft een strijd, die ons aanzet het maximum van lichaamsactiviteit te ontplooiën. Zonder de factor strijd is sport ondenkbaar. Sport, in de technische betekenis, is de bekroning van de lichamelijke opvoeding, het eindpunt van de stelselmatige lichaamsontwikkeling. Het vereist een intensieve voorbereiding en concentratie. Enkel door de inzet van alle krachten brengt men het tot een topprestatie. Echte sportlui beschikken daarbij over een zekere lichamelijke volmaaktheid; het zijn specialisten in hun vak. Daarom werd het afgeraden onder de leeftijd van 17 à 18 jaar.

Sport is volgens Luyten veel meer dan gymnastiek en spel; zij voltooit als het ware iedere vorm van lichamelijke opvoeding. Ideaal opgevat onderhoudt en verbetert ze, wat de gymnastiek aangezet heeft. Sport eist een blijvende beheersing van het spierapparaat. Sport scheidt vreugde en uitbundigheid; zij is, voor volwassenen, een vermakelijke ontspanning. Dit laatste kenmerk gaat volgens Luyten in zijn dagen dikwijls teloor, omdat sport voor een groot deel een beroep werd. Dit brengt met zich mee dat sportleiders dikwijls slechts oog hebben voor de massa die ze lokken, en zo veeleisend worden voor hun «poulains», arme jongens voor wie sport geen liefhebberij mocht blijven. Ze worden opgezweept door de zucht naar sensatie. Voor hen is sport geen spel meer, geen aangenaam tijdverdrijf, maar een harde levensnoodzakelijkheid.

Volgens Luyten kan sport, in de echte zin van het woord, niet als beroep beoefend worden. Hij steunt zich hiervoor op de etymologie van het woord:

«To sport», verkorting van «to disport», afgeleid van het fransche «desporter», beteekent «zich vermaken, zich ontspannen». Hiervan komt het gebruik van *biljartsport*, *schaaksport*, *hengelsport*. In de negentiende eeuw was de betekenis van het woord reeds veel enger; het omvatte nog slechts de lichaams oefeningen die, vooral in Engeland, als «Partie de Plaisir» beoefend werden. Maar het bestanddeel vreugde mag niet verdrongen worden.²⁸

Dit brengt hem ertoe, alles samen te vatten in een bepaling: «sport is een vorm van lichamelijke opvoeding, waarbij de beoefenaar behagen scheidt in een meetbare praestatie».²⁹ Onder dit sportbegrip kan men, steeds volgens Luyten, vele sporttakken onderbrengen. Hij volgt hierbij de classificatie van de Olympische Spelen. Zo onderscheidt hij: atletiek (lopen, springen en werpen); turnen; zelf-



28 Luyten, 'Wat is lichamelijke opvoeding?', 222.

29 Ibidem, 222.

verdediging (boksen, worstelen en schermen); watersport (zwemmen, duiken, roeien); wintersport (schaatsen, ski en sledevaren); toerisme (wielrennen, alpinisme, yachting en jacht op grote domeinen); sportspelen (voetbal, korfbal, hockey, basketball, handbal, polo, kaatsen en rugby); en paardrijden. Hieraan kon men de gecombineerde sport nog toevoegen: vijfkamp, waterpolo en ijshockey.

Tot slot hoopt Luyten dat hij met die terminologie wat duidelijkheid heeft gebracht en de katholieken ook heeft laten inzien wat het label sport verdient of niet. Via inzicht kan men ook beter uitmaken wat van lichamelijke opvoeding mag en kan verwacht worden, hoe men de vruchten ervan kan plukken en hoe men de nadelen ervan kan beperken.

Besluit

Luytens bijdragen en oproep om meer engagement van de katholieke wereld in Vlaanderen kreeg bijval. Daarbij mogen we de bredere context niet uit het oog verliezen. Eerst en vooral is hij zeker niet de enige vertegenwoordiger van een hernieuwde positieve kijk op lichaamscultuur en sport in het katholieke milieu in Vlaanderen en België van zijn tijd. Hij is een leerling of medestander van voortrekkers als de Leuvense professor De Nayer en van de norbertijn Van Clé. Ook kardinaal Van Roey steunde de zaak. Bovendien kaderde deze de hernieuwde positieve belangstelling ten overstaan van lichaamscultuur en sport in een bredere actie die door de pausen Pius XI en Pius XII in alle katholieke regio's en landen werd aangemoedigd. De naoorlogse periode werd in die optiek gekenmerkt door een gestage katholieke 'recuperatie' van de sportwereld, waarbij nu ook competitieve sporten in aanmerking kwamen als apostolaat voor de katholieke Kerk.³⁰

Op lokale schaal zien we de onmiddellijke vruchten van Luytens oproep. In het dubbelnummer van *Streven* voor de jaren 1943-1944, vinden we van zijn hand recensies van pas verschenen boeken en brochures over lichaamscultuur.³¹ Hij is zeer lovend over een brochure van de hand van Maurits Vanhaegendoren (1903-1994), verbondscommissaris van het Vlaams Verbond voor Katholieke Scouts.³² Luyten vindt dat de auteur werkelijk een prachtig synthetisch en vloeiend geschreven werkje heeft gepubliceerd en is verheugd dat het qua interpretatie van lichamelijke opvoeding volledig overeenstemt met zijn persoonlijke visie.



30 Vanysacker, 'Wieleraapostolaat', 105-108.

31 *Streven* 11 (1943-1944), 61-62.

32 Maurits Vanhaegendoren, *Het probleem der lichamelijke ontwikkeling* (Leuven, 1942). Over de auteur, zie Christine Van der Cruyssen, 'De zaak "Van Haegendoren" (1944-1950). Spanningen binnen de scoutsbeweging rond Belgicisme, flamingantisme, vernieuwing en de rol van de kerkelijke hiërarchie', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 1 (1996) 75-104.

Een tweede publicatie die hij bespreekt, is van de hand van 'meester' Verhelst en met een voorwoord van de Roeselaarse kanunnik Karel Dubois (1895-1956), stichter en gouwproost van de Katholieke Studentenactie (KSA) in West-Vlaanderen.³³ Het betreffende boek concentreert zich op 'gymnastiek en atletiek, twee vormen van lichamelijke opvoeding, die als de fundamentelementen der sportbeoefening kunnen aangezien worden en die de basis vormen voor een harmonische ontwikkeling der lichaamskracht'.³⁴ Volgens Luyten vinden de studenten hier een uitwerking van wat ze net nodig hebben: een keuze van vormende en lenigheidsoefeningen, die ze kunnen verwerken in een dagelijkse kamergymnastiek of in gezamenlijke lessen. De aandacht voor ademhalingsoefening vindt de recensent geslaagd. Hij hoopt dan ook dat de KSA-leiding van dit boek gebruik zal maken.

Een derde publicatie betreft een brochure van de hand van de kapucijn en cultuurfilosoof Norbertus Maximiliaan Wildiers (1904-1996).³⁵ Het is een meer beschouwende studie over de betekenis van lichaamscultuur vanuit theologisch standpunt. Luyten houdt het bij een neutrale recensie en benadrukt dat Wildiers, na er op gewezen te hebben dat de studie van het menselijk lichaam nog tamelijk jong is, de wijsgerige en theologische opvattingen over het menselijk lichaam schetst. Volgens Wildiers moet het christendom een gezonde lichaamscultuur goedkeuren en aanmoedigen, omdat de christelijke wereldbeschouwing steeds de waarde van het menselijk lichaam hooggehouden heeft. Mits het in acht nemen van enkele fundamentele wetten uit de moraal kan de lichaamscultuur, steeds volgens Wildiers 'uitgroeien tot een dienst aan het genadeleven'.³⁶

Wanneer men Luytens visie op de lichaamscultuur vergelijkt met zijn contemporaine mede-auteurs rond hetzelfde thema, kan men niet anders dan vaststellen dat ze allen aanhangers zijn van een dualistische antropologie van lichaam en ziel. De houding tegenover lichaamscultuur kan eerder positief zijn, met een dienende rol van het lichaam (zoals bij Luyten), of uitgesproken negatief met een bijna-negatie van het lichaam (zoals bij Callewaert en Morel). In elk geval wordt tegen excessen van competitie en beroepssport gereageerd en stellen de auteurs praktische regels op die katholieken dienen in acht te nemen bij een gezonde sportoefening. Het zou duren tot de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw vooraleer een 'antropologische wending' plaats greep. Onder



33 Mr. Verhelst, *Lichamelijke opleiding* (Roeselare, 1942). Over Dubois, zie Frans Verelst. 'Karel Dubois', *ODIS*. <http://www.odis.be/lnk/PS_5732> [geraadpleegd op 16-8-2017].

34 Luyten, 'Recensie Verhelst', 62.

35 P. Dr. N. Wildiers, *Christendom en lichaamskultuur* (Leuven, 1942). Over de auteur, zie Johan Christiaens, 'Op weg met Teilhard de Chardin. Max Wildiers' verwerking en promotie van het denken van de Franse jezuïet' (onuitgegeven masterscriptie, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen KU Leuven, 2017).

36 Luyten, 'Recensie Wildiers', 62.

invloed van de existentiële fenomenologie werd de mens als een 'geïncarneerde geest' opgevat. Pas dan zou sport als een uiting van menselijke cultuur, als een aardse werkelijkheid door de Kerk en de katholieken benaderd worden.³⁷



37 Kenis, "Wat gij ook doet", 28-33.



Blok-costuums en Bussey-doelen

Tijdsbepaling van vroege voetbalactiefoto's op Nederlandse bodem

Jan Luitzen en Wim Zonneveld

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam in Nederland met de relatief late industriële revolutie ook een culturele 'anglomanie' op gang. De maatschappelijke elite ging ertoe over om taal, mode en gebruiken uit Engeland over te nemen.¹ Jongeren uit de maatschappelijke bovenlaag eigenden zich gretig sporten zoals cricket en voetbal toe.² De oorsprong van deze beweging lag bij Engelse native speakers die als docenten op kostscholen, gymnasia en hogere burgerscholen waren aangesteld.³ Zo transformeerde tussen 1845 en 1900 het traditionele *spel* (niet-competitief, beoefend ter ontspanning, vrijblijvend) naar moderne *sport* (competitief, in teamverband, beoefend met lichamelijke inspanning). Dit proces is in de literatuur benoemd als 'sportificatie'.⁴ In de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw kopieerden de eerste Nederlandse sportverenigingen en -bonden de in Engeland gehanteerde regulering, speelwijze, materialen, tenues, trainingsmethoden en institutionaliseerden ze *fair play* en amateurisme.

In Nederland hebben met name sociologen als Miermans, Stokvis en Van Bottenburg pionierende werken geschreven, waarin ze de brede kaders van sportclubs en overkoepelende bonden schetsten, en processen onderzochten als standaardisatie, regulering en popularisering van sport, de maatschappelijke gelaagdheid van sportbeoefening en het sociaal onderscheidend karakter ervan.⁵ De laatste tien jaar is meer nadruk komen te liggen op kleinschaligere



1 Maarten van Bottenburg, *Verborgene Competitie. Over de Uiteenlopende Populariteit van Sporten* (Amsterdam, 1994), 140.

2 De negentiende-eeuwse cricket- en voetbalgeschiedenis in Nederland – met als voorbeeldcasus het jongensinstituut Noorthey (1820-1907) – is onderdeel van Luitzens promotie-onderzoek aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Promotores van zijn dissertatietraject zijn prof. Marjet Derks en prof. Nicoline van der Sijs.

3 Zie: Jan Luitzen en Wim Zonneveld, *Kicksen en wickets. Van cricket naar voetbal in Nederland 1845-1888*. *Hard gras* 115, special (augustus 2017), 4-150.

4 Zie bijvoorbeeld: Ruud Stokvis, *Strijd over sport. Ideologische en maatschappelijke ontwikkelingen* (Deventer 1979), 34; Jan Luitzen, Thijs Kemmeren and Pascal Delheye, 'The Introduction and Meaning of the Word Sport in the Netherlands, 1600-1900,' *The International Journal of the History of Sport* 32:11/12 (2015), 1416-1436.

5 Cees Miermans, *Voetbal in Nederland. Maatschappelijke en Sportieve Aspecten* (Assen, 1955). Stokvis, *Strijd over sport*; Ruud Stokvis, 'Belgium and the Netherlands,' in: Steven Pope and John Nauright (red.) *Routledge Companion to Sports History* (Londen-New York, 2010), 350-359; Van Bottenburg, *Verborgene Competitie*.

verbanden binnen het sportificatieproces, bekeken vanuit een cultuurhistorisch perspectief. In een afbakenend artikel uit 2014 benadrukte Derks dat het daarbij gaat om 'hoe sport door individuen en sociale groepen is geïnterpreteerd, welke betekenissen eraan zijn gehecht, hoe sport is geconstrueerd, gerepresenteerd en verbeeld, met welke culturele associaties dat gebeurde en welke identificaties daarbij een rol speelden'.⁶ Op overkoepelend niveau gaat het hierbij om processen van cultuuroverdracht, acculturatie en toe-eigening; hoe werd Engelse sport aangepast en ingebed in de Nederlandse cultuur?⁷ En: welke sporen zijn daarvan terug te vinden in de overgeleverde primaire bronnen?

De analyse van visueel materiaal binnen de traditioneel sterk tekst-gerichte sportgeschiedenis is een relatief recente ontwikkeling, met de Angelsaksische wereld als voorloper. Terwijl binnen de cultuurgeschiedenis de 'visual turn' al rond de jaren negentig breed geaccepteerd was en alleen maar groeide in de jaren daarna, is die benadering in de sportgeschiedenis pas een ontwikkeling van het ruime laatste decennium.⁸ Dit terwijl de Australische cultuurhistorica Branazon bijvoorbeeld stelde dat sportgeschiedenis potentieel een bijzondere plaats inneemt binnen het 'visual turn'-onderzoek vanwege de diversiteit aan bronnenmateriaal die groter is dan in de meeste andere cultuurhistorische onderzoeksgebieden.⁹ In Nederland bepleitte Marjet Derks recent dat onderzoekers in het cultuurhistorische domein niet alleen moeten kijken naar 'discursieve praktijken' als verenigingsarchieven, maar ook naar bronnen als foto's, films, monumenten en vlaggen.¹⁰

De 'visual turn' behelst veel meer dan het bovenmodaal selecteren van illustraties bij nog steeds voornamelijk tekstgericht onderzoek, en ook meer dan het zo zorgvuldig mogelijk interpreteren van visueel materiaal. In een ambitieuze doorstart van de traditionele 'iconografie' zoeken researchers in het visuele materiaal naar elementen die 'help see things that cannot be put into words,



6 Marjet Derks, 'Deep Play,' *De Sportwereld*, nr. 69 (2014), 9.

7 In *Captain van Jong Holland. Een biografie van Pim Mulier, 1865-1954* ([Gorredijk], 2015), 16, betoogde Rewijk dat bij een cultuurhistorische benadering details en nuanceverschillen veel beter aan bod komen; zo ontstaat er een completer en preciezer beeld van de culturele betekenis van sport.

8 Jon Prosser (ed.), *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers* (London, 2006) vierde druk, eerste uitgave in 1998; Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence* (New York, 2001); Murray Phillips, Mark O'Neill and Gary Osmond, 'Broadening Horizons in Sport History: Films, Photographs, and Monuments,' *Journal of Sport History* 34:2 (2007), 272 en 278; Mike Huggings, 'The Sporting Gaze: Towards a Visual Turn in Sport History Documenting Art and Sport,' *Journal of Sport History* 35:2 (2008), 314.

9 Tara Brabazon, *Playing on the Periphery: Sport, Identity and Memory. Sport in the Global Society* (New York, 2006), 83.

10 Derks, 'Deep play'.

or cannot be verbalized with ease or efficiency'.¹¹ Vervolgens plaatsen ze deze in een historische, sociale en/of politieke context.¹² Een voorbeeld van dit type onderzoek, toegepast op het vroege Nederlandse voetbal, presenteerden we in een recent artikel met als titel 'Actie op het veld. Een visuele benadering van negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis in Nederland'.¹³ Ons analytisch gereedschap werd daarin geïnspireerd door de methodiek van de Duits-Amerikaanse kunsthistoricus Erwin Panofsky, die kunstwerken analyseerde in drie stappen. Eerst beschreef hij natuurlijke objecten zoals mensen, dieren, planten, huizen, gebruiksvoorwerpen, en probeerde hij in hun onderlinge betrekkingen een specifieke situatie of gebeurtenis vast te stellen. Vervolgens stelde hij het secundaire of conventionele onderwerp vast. En als laatste stap duidde hij de intrinsieke, diepere betekenis of inhoud.¹⁴

Als bijdrage aan de studie van negentiende-eeuwse Nederlandse onderwijscultuur, lieten we in genoemd artikel zien hoe een voetbalactiefoto, te dateren tussen 1895-1897 en genomen op het elite protestants-christelijke jongensinstituut Noorthey bij Voorschoten, bij uitstek het pedagogisch georiënteerde sportprogramma van de school illustreert. Fysieke en mentale vorming gingen hierin hand in hand en het verschil tussen leerlingen en leraren viel weg. We beargumenteerden ook dat het geen toeval was dat voetbalactiefoto's pas verschijnen in de jaren negentig van de negentiende eeuw, wat relatief laat is binnen de sportfotografie. Pas toen kregen (sport)fotografen de uitdaging van de driedimensionele beweging van spelers en bal, zo typisch voor een team-veldsport als voetbal, langzamerhand onder de knie. Deze productiezijde van foto's (de makers en de gebruikte technieken) betrekken we hier niet in onze analyse, maar we volstaan met te stellen dat sportactiefoto's van vóór 1900 schaars zijn, als gevolg van het feit dat daar begin jaren negentig geavanceerde professionele apparatuur voor nodig was die niet algemeen beschikbaar was.¹⁵

De Noorthey-foto maakt deel uit van een kleine, maar langzaam groeiende collectie van voetbalactiefoto's van vóór 1900,¹⁶ door ons aangelegd in de



11 John Lucaites and Robert Hariman, *No Caption needed: Iconic Photography, Public Culture and Liberal Democracy* (Chicago, 2007), geciteerd in Huggins, 315.

12 Een vroege Nederlandse publicatie die, hoewel hij zichzelf 'iconografisch' noemt, dichtbij 'visual turn'-werk komt is Cees de Bondt, *'Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen...?' Tennis in Nederland tussen 1500 en 1800* (Hilversum, 1993).

13 Jan Luitzen en Wim Zonneveld, 'Actie op het veld. Een visuele benadering van negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis in Nederland', *De Moderne Tijd* 1:1 (2017), 27-50.

14 Zie bijvoorbeeld zijn *Studies in Iconology. Humanistic Themes In the Art of the Renaissance* (Colorado, 1939, 1972 reprint), 3-17.

15 Dat fotografie ook bij sport een belangrijke rol kon spelen, blijkt uit een reeks artikelen over de geschiedenis en techniek van de fotografie in het tijdschrift *Nederlandsche Sport* 8, nrs. 360-364, 366, 369, 380 en 387 (1889).

16 De foto is een van twee, vlak na elkaar geschoten; ze bevinden zich in het Natio-

loop van de afgelopen twee jaar, met als doel het zojuist beschreven type studie te faciliteren. We maken daarnaast gebruik van de digitaal doorzoekbare kranten, tijdschriften en boeken in Delpher.nl, van traditionele en online archieven, en van de digitale bibliotheek van Jan Luitzen met meer dan achttienduizend sportnaslagwerken en -tijdschriften. Dit grote basiscorpus blijkt mede van belang bij het controleren van onder- en bijschriften die aan visueel materiaal zijn meegegeven in primaire en secundaire bronnen. Die overgeleverde gegevens blijken soms niet alleen onvolledig en onprecies, maar soms ook simpelweg incorrect.

In deze bijdrage bespreken we vier andere foto's uit onze collectie. Deze keer demonstreren we hoe visueel materiaal inzichtelijk maakt hoe clubs als Haarlemse Football Club (H.F.C.) en Vitesse en een bond als de Nederlandsche Voetbal Bond (N.V.B.) het voetbal in deze periode in het proces van sportificatie structureerden en faciliteerden, met materialen als tenues, (gesponsorde) doellatten en goalnetten en met centraal georganiseerde regulering. We tonen bovendien aan dat door het combineren en vergelijken van uitkomsten uit visuele en tekstuele bronnen, overgeleverde onder- en bijschriften van voetbalactiefoto's nader gepreciseerd en soms zelfs gecorrigeerd kunnen worden.

De fotocollectie

Om inzicht te geven in het soort materiaal dat voor analyse beschikbaar is, geven we eerst de items in onze collectie per november 2017 weer, chronologisch geordend.¹⁷

De oudste foto is een relatief statische, met daarop een voetbalmoment in het Volkspark in Enschede, ooit achterop gedateerd met '1890'.¹⁸ Als dat jaartal correct is, gaat het om een wedstrijd of onderlinge oefenmatch van de Enschedese Footballclub Prinses Wilhelmina.¹⁹

Het *Gedenkboek H.V.V. 1883-1933* (H.V.V.: Haagse Voetbal Vereniging) bevat drie vroege voetbalactiefoto's. De oudste is precies gedateerd op 12 november 1893, en betreft de wedstrijd Victoria Rotterdam – H.V.V. op het Schuttersterrein



naal Archief 's-Gravenhage, Archief Noorthey-Genootschap ca. 1820-1984 [3.22.14], inv. nr. 618.

¹⁷ We geven deze lijst met het oog op gebruik, graag zelfs aanvulling, door andere onderzoekers. We bedoelen hier niet 'teamfoto's', waaraan ook al in deze vroege periode geen gebrek is. Ze geven hun totaal eigen soorten informatie, maar we gebruiken ze hier natuurlijk wel, net als welke andere relevante bron ook, ter ondersteuning van onze argumentatie.

¹⁸ Informatie afkomstig van Olaf Visscher, archivaris bij de Stichting Edwina van Heek.

¹⁹ Jan Luitzen, 'Burnley, Bernard en boonenstokken. J.B. van Heek: Voetbalpionier in Twente', *Hard gras* 112 (2017), 57-64.

in Crooswijk in Rotterdam-Noord, uitslag 2-2.²⁰ De andere twee zijn vooralsnog te vaag omschreven om goed, laat staan vóór 1900, te dateren.²¹

In *Het boek der sporten* (1900) is een voetbalactiefoto (zonder zichtbare bal) opgenomen, met als onderschrift: 'Sparta in Engeland tegen Felixstowe in 1893/4'.²² Eind maart 1894 maakt Sparta een toernee naar Harwich en Felixstowe aan de overkant van de Noordzee. De foto stamt van 26 maart 1894, Felixstowe – Sparta (1-1), aangezien op deze Paasmaandag 'Both Teams will be Photographed'.²³

Het *Gedenkboek* van de Arnhemse voetbalclub Vitesse (bij het 40-jarig bestaan in 1932) bevat een actiefoto met als bijschrift 'Oefening op de oude wielerbaan 1894'.²⁴

In het Noorthey-archief in Den Haag bevinden zich de twee foto's die, door ons in 'Actie op het veld' beredeneerd, zijn gedateerd tussen juli 1895 en juli 1897.

Een collectie van zeven foto's in het Gelders Archief in Arnhem uit de vroege geschiedenis van Vitesse bevat zes opstellingsfoto's; de zevende is een actiefoto, opnieuw van een 'oefenpartijtje', gedateerd 1897.²⁵

In de *Geïllustreerde Sport-Revue* van mei 1897 is een voetbalactiefoto (van zo'n kleine tien spelers en een bal) afgedrukt, met als onderschrift: 'De Hollandse goal bedreigd. Universiteitsteam v. Engelschen te Rotterdam'. Eind maart 1897 maakt het Engelse amateurteam 'English Wanderers' een zevendaagse toernee door Nederland. De foto stamt van 30 maart, wanneer in Rotterdam een Nederlands universiteitsteam met 2-5 verliest.²⁶

De H.F.C. kent een lange traditie van *Gedenkboeken*: sinds 1919 zijn het er elf. Het Gedenkboek H.F.C. 1979 bevat twee aanzienlijk verschillende actiefoto's.



20 Op de foto is te zien dat de befaamde Victoria-speler J.B. Kan – vader van cabaretier Wim Kan – de bal probeert te controleren.

21 V.P.A. Beelaarts van Blokland, T.C.A. Bölger en J.A. Schill (samenst.), *Haagsche Voetbalvereniging 1883-1933. Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan*. ('s-Gravenhage, 1933), 43, 458, 460.

22 B.J. Zuiderhoff, 'Voetbal,' in *Het boek der sporten*, red. Jan Feith (Amsterdam, 1900), 87.

23 Foto-info in 'Wedstrijd tegen de Harwich en Parkeston Football Club,' *Nederlandse Sport* 13, nr. 610 (31 maart 1894), 12; zie ook N.J. Kampers, 'De Engelsche toer van "Sparta"', *De Athleet* 2, nr. 21, Bijvoegsel (31 maart 1894), 1.

24 *Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan der Arnhemsche Voetbal- & Athletiekclub "Vitesse" 1892-1932* (Arnhem, 1932).

25 Gelders Archief online: http://www.geldersarchief.nl/zoeken/?mivast=37&miadt=37&mizig=84&miview=gal1&milang=nl&micols=3&mires=0&mizk_alle=Vitesse&mibj=1890&miej=1898.

26 *Geïllustreerde Sport-Revue* (27 mei 1897), 35.

to's, volgens de bijschriften allebei daterend uit 1898.²⁷

Een voetbalactiefoto (vijf spelers in een strafschoopgebied, geen zichtbare bal) is te vinden op de website 'De voetbalhistorie van de regio. Haaglanden in Woord en Beeld. HVV Den Haag'. Het onderschrift luidt: 'Een foto van (waarschijnlijk) de wedstrijd H.V.V. tegen Runn, Amstels en Progress (R.A.P.) op het Malieveld. Deze foto is van vóór het jaar 1898, want in dit jaar verhuisde H.V.V. naar "De Diepput"'.²⁸

Met behulp van deze foto's kunnen we op basis van de boven beschreven visuele analyse aspecten van vroeg voetbal beschrijven en herkennen, met als doel de destijdsse uitoefening (inclusief gebruikte materialen) en de organisatie van het spel te interpreteren en te duiden. Onze bijdrage hier betreft vier foto's waarvan het verhaal in elkaar grijpt: twee van H.F.C. en twee van Vitesse.

H.F.C-voetbalactiefoto's

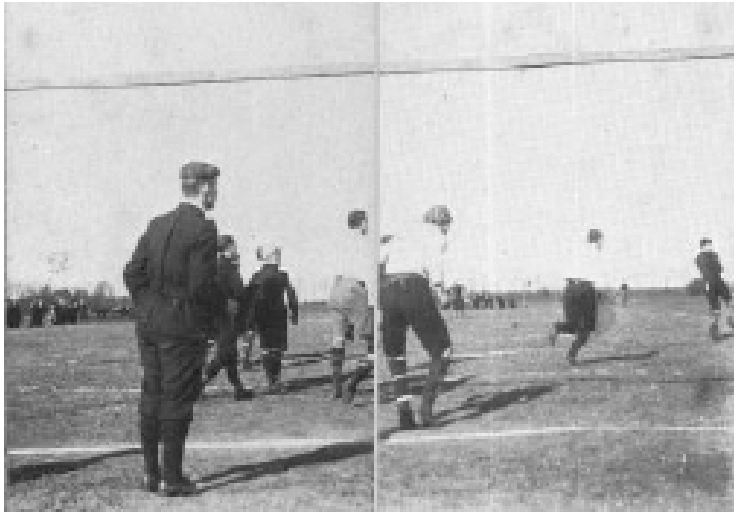
De Haarlemse Football Club staat te boek als de oudste voetbalvereniging van Nederland. De sportpionier en -propagandist W.J.H. 'Pim' Mulier, medeoprichter van H.F.C., heeft vanaf zijn *Athletiek en Voetbal* van 1894 geclaimd, en sindsdien volgehouden, dat zijn club in 1879 is gestart met voetbal. Sporthistorici trekken dat de laatste jaren sterk in twijfel en veel waarschijnlijker lijkt een latere oprichtingsdatum in 1881 of 1882.²⁹ Ondertussen heeft de club een hele reeks gedenkboeken geproduceerd die op het jaartal 1879 zijn gebaseerd: het eerste van 1919 en daarna nog tien. Onze collectie bevat twee voetbalactiefoto's uit het *Gedenkboek H.F.C. 1979*. Ze zijn daarin allebei gedateerd voor 1898 en dat is een interessant jaar in de clubgeschiedenis. H.F.C. degradeert in 1897 door het verlies van sterke basisspelers en speelt daardoor in 1897-1898 in de nationale Tweede Klasse, afdeling Noord-Holland. Maar de Haarlemse club wordt onmiddellijk kampioen en plaatst zich voor een promotiepoel, waarvoor het op 20 maart 1898 op neutraal terrein in Leiden de halve finale speelt tegen Victoria Rotterdam, de kampioen van Zuid-Holland. De vroegste van de twee actiefoto's is afkomstig uit die wedstrijd.



27 De hele reeks H.F.C.-gedenkboeken staat online op <http://nha.courant.nu/periodicals/HFC>; de aflevering van 1979: Huub Surendonk (red.), *Honderd Jaar Eigenzinnig Amateur. H.F.C. 1879-1979* (Haarlem, 1979), 14-15 en 18-19.

28 Bij navraag (e-mail, 30 april 2016) meldden de beheerders van de site ons dat, door het verloren gaan van het origineel, nadere informatie omtrent datering en beeld niet meer beschikbaar is. De foto is een andere dan de twee moeilijk te dateren foto's uit het *Gedenkboek H.V.V. 1933*.

29 Zie Nico van Horn, '125 jaar voetbal in Nederland?', *de SPORTWERELD* 35 (december 2004), 8-14, en uitvoerig kritisch commentaar in Luitzen en Zonneveld, *Kicksen en wickets*, 4-150; zij noemen 17 december 1882 op grond van de gegevens in *Sportalmanak voor het jaar 1888*, 3^e Jaargang (Amsterdam, 1888), 54.



Afbeelding 1. Bron: Gedenkboek H.F.C. 1979, 18-19. Bijschrift: 'Een beeld uit de wedstrijd HFC – Victoria (7-1) op 20 maart 1898 in Leiden.'

Deze foto is van achter een doel genomen, want er loopt een dwarslat door het beeld. De teams onderscheiden zich door hun witte en donkere shirts. In de finale, in Leiden op 11 april, verslaat H.F.C. Celeritas Rotterdam met 4-1,³⁰ waardoor het promoveert naar de Eerste Klasse. De tweede actiefoto staat bovenaan pagina 229. Het bijschrift ervan geeft, naast 1898, geen concrete datum of wedstrijd, maar door te kijken naar het geheel aan gegeven informatie kunnen we wel degelijk komen tot een precieze bepaling daarvan.

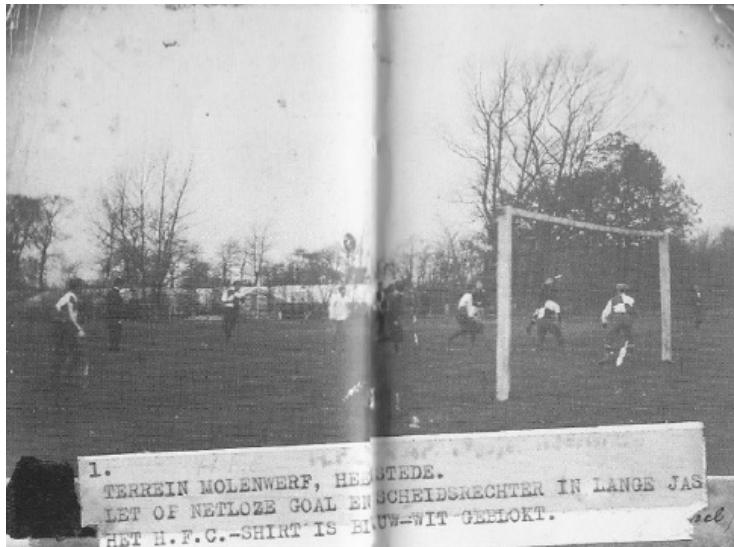
Het bij de foto genoemde Molenwerf-terrein van H.F.C. wordt beschreven in het Gedenkboek van de club van 1919: 'Omstreeks 1893' kan 'het gezellige veld bij 't Clooster', een landgoed aan de noordkant van Haarlem bij Heemstede, in gebruik worden genomen, dankzij 'de toegeeflijkheid en voorkomendheid' van mevrouw Henriëtte Louise Dólleman-Thierry de Bye, de eigenaresse, wier echtgenoot Jan Philip, burgemeester van Heemstede, in 1891 is overleden. Een hele reeks Dóllemannen voetbalt bij H.F.C. en de dames zijn toppers in het nationale tennis. Dit terrein staat ook bekend als De Molenwerf. In 1899 verwerft de club een mooi eigen veld aan de Spanjaardslaan, aan de buitenkant van de Haarlemmerhout in Haarlem-zuid.³¹

Het genoemde blauw-wit geblokte H.F.C.-shirt is terug te



³⁰ Verslagen van deze wedstrijden in *Het Sportblad* 6, nr. 12 (24 maart 1898), 4-5, en nr. 15 (14 april 1898), 3.

³¹ W.M. (= Pim Mulier), 'Onze terreinen', in: *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 109-110; 'Seizoen 1898-1899', *ibidem*, 98. Het jaartal 1900 in het bijschrift van afbeelding 2 moet inderdaad 1899 zijn.



Afbeelding 2. Bron: Gedenkboek H.F.C. 1979, 14-15. Bijschrift: 'HFC-ers in 1898 bezig op de Molenwerf achter Het Wapen van Heemstede, een terrein dat door de familie Dolleman ter beschikking was gesteld. HFC nog in blauw-wit geblokte shirts. In 1900 verhuisde HFC naar de Spanjaardslaan. Vanaf 1902 werd het HFC-tenu: geheel witte shirts en blauwe broeken met blauw-wit gestreepte kousen.'

vinden in een tekening van Mulier in ditzelfde *Gedenkboek*; alle clubtenues staan hierin op een rijtje, in chronologische volgorde. Deze tekening is weergegeven bovenaan pagina 230.³²

De tenues van vóór 1880 met 'de Kanninefaat', 'Piet Beowulf', 'Deodaad' en 'Phillipus Gatsonides Schulpzand' zijn typisch Mulieriaans melig. Maar tegelijkertijd geeft hij door deze voorvaders op te voeren H.F.C. een plaats in de 'vaderlandse geschiedenis' en Mulier kennende is deze voorstelling van zaken niet helemaal onschuldig.³³ Het effect gaat vervolgens verloren met een door redacteur Lotsy toegevoegde voetnoot, die lichte irritatie verraad over Muliers duidende aanpak: 'Met het oog op de overgrote dosis phantasie, die de schrijver blijkbaar voor zijn z.g. "historische gegevens" ter beschikking had, komt het mij gewenscht voor, er even op te wijzen, dat de beschrijving vanaf 1879, werkelijk juist is.' Zelfs dit is twijfelachtig gezien de onwaarschijnlijkheid van 1879 als oprichtingsdatum van de club, maar het gaat ons nu om de tenues van



32 M. (= Pim Mulier), 'De costuums van de H.F.C.', in: *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 160-161.

33 Mulier was een begenadigd tekenaar. Daniel Rewijk beschrijft de latere Mulier als een 'dien[aar van de] Nederlandse natie', een nostalgicus met 'historiezucht', *Captain van jong Holland. Een biografie van Pim Mulier 1865-1954* (Gorredijk, 2015), 292, 320-321.



Afbeelding 3. Bron: Karel Lotsy (red.), *Gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Haarlemsche Football Club, 1879-1919* ([Haarlem], [1919]), 160.

ná 1883. Het tenue uit 1899 op de tekening wordt door Mulier in de begeleidende tekst nader toegelicht:

Omstreeks '98 is er een hevige passie tot zich uitleven in blokvorm. [...] De broekjes toonden sinds '94 de kleur donkerblauw. Dat deed ons tevreden en gelukkig zijn tot omstreeks 1901 of '02. Er was toen een rage voor de afschaffing van de "blok"kade. [...] Toen was het, dat na rijpe en administratieve en modieuze voorbereiding de partij van de witte hemden en blauw-wit gestreepte kousen het won van de "andersdenkenden".³⁴

De introductie van het blok-shirt in het seizoen 1898-1899 klopt met het jaartal '1898' in het bijschrift van afbeelding 2. Met deze conclusie kunnen we zelfs de getoonde wedstrijd bepalen. Op de vervaagde bovenste regel van de sticker, boven het woord 'Heemstede', staat nauwelijks nog te lezen: 'H.F.C. – R.A.P.' Deze eersteklasse-competitiewedstrijd wordt gespeeld op 13 november 1898, uitslag 0-4.³⁵

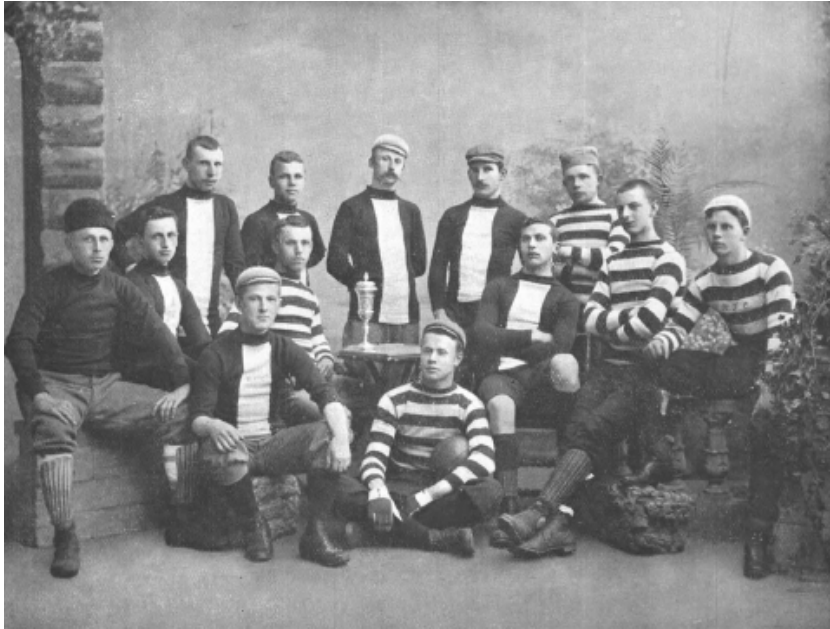
Tot 1898-1899 speelt H.F.C. in shirts met blauw-witte horizontale banen, volgens Muliers tekening kortstondig onderbroken door een shirt met verticale banen in 1892-1893. Het *Gedenkboek H.F.C. 1919* bevat twee elftalfoto's waarop de spelers inderdaad in zulke tenues staan: het team van april 1890 in een horizontaal gestreept shirt, en het team van 1893-1894 (zie afbeelding 4) met sommige spelers in horizontaal en andere in verticaal gestreepte shirts,³⁶ blijk-



34 'De costuums van de H.F.C.', 161.

35 'Het Seizoen 1898-1899', *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 98; verslag in *Het Sportblad* 6, nr. 46 (17 november 1898), 7.

36 Foto van het team van de kampioenswedstrijd tegen R.A.P., 27 april 1890, *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 39; foto 'H.F.C. I in de negentiger jaren', *ibidem*, 89. Datum respectieve-



Afbeelding 4. 'H.F.C. I in de negentiger jaren' (= 1893-1894). Staand, derde van links: Pim Mulier. Bron: *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 89.

baar kunnen beide shirts in dat jaar door elkaar worden gebruikt.

Het blok-shirt gaat niet heel lang mee. Het wordt, zegt Mulier in 1919, 'omstreeks 1901 of '02' vervangen door een wit shirt; het bijschrift van afbeelding 2 plaatst die verandering in '1902', vermoedelijk gebaseerd op Muliers bewering. Er zijn echter sterke aanwijzingen dat dat niet klopt: de verandering heeft eerder plaatsgevonden. In het *Gedenkboek H.F.C. 1919* zijn vanaf het seizoen 1899-1900 consequent opstellingsfoto's opgenomen met teams in wit shirt en donkere broek. De eerste daarvan staat bovenaan pagina 232 afgebeeld.

De eerste wedstrijd aan de Spanjaardslaan wordt gespeeld op 5 november 1899: H.F.C. – Ajax Leiden 0-3.³⁷ De combinatie van bijschriften boven en onder deze foto kan echter niet kloppen. De elf spelersnamen in het onderschrift corresponderen maar voor de helft met die in het verslag van deze wedstrijd in *Het Sportblad* van 9 november: zes spelers komen overeen, vijf niet. Wanneer zou deze teamfoto dan wél genomen kunnen zijn?

De wedstrijdgegevens van drie opgesomde spelers leiden tot een aange-



lijk jaar gereconstrueerd aan de hand van de gegeven namen.

³⁷ M. (= Pim Mulier), 'Het seizoen 1899-1900', *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 102-104; Hugo Bettink e.a. (red.), *H.F.C., een eeuw aan de Spanjaardslaan* (Haarlem, 1999), 15-16; *Het Sportblad* 7, nr. 45 (9 november 1899), 3.

Het elftal, dat de eerste wedstrijd aan de Spanjaardslaan speelde.



A. VAN LAAR, M. VAN LIEUEN, A. VAN WAVEREN, M. TEUNISSEN, JHR. A. V. D. POLL,
A. BERGSMAN, M. HULSHOFF POL, JAN KAKEBEKE,
L. RODRIGUES PEREIRA, H. MENTEN, J. FERF.

Afbeelding 5. Bron: *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 109.

paste datering. Doelman Jan Ferf debuteert in het eerste elftal op 11 maart 1900 als opvolger van De Wilde, en Marinus 'Rinus' Teunissen gaat op 11 mei 1901 tegen Sparta door zijn knie en raakt daardoor voorgoed 'ongeschikt [...] om zijn plaats als back weer in te nemen'.³⁸ Voorhoedespeler A. Bergsma debuteert op 21 oktober 1900 tegen de Amsterdamsche Voetbal Vereniging, maar zijn 'eerste optreden was geen onverdiend [*sic*] succes' en hij wordt in december vervangen door Van Gogh.³⁹ De foto zal dus genomen zijn aan het begin van het seizoen 1900-1901, mogelijk op 21 oktober. Dan zijn de witte shirts dus ingevoerd.

Het blauw-wit geblokte shirt ging dus twee seizoenen mee, van 1898 tot 1900. Is daarmee de geschiedenis van H.F.C.-tenues vanaf 1890 compleet? Bijna – want een resterend probleem laat zien dat er nóg een correctie nodig is op Muliers tekening. En dat is een correctie die bovendien leidt naar het punt van deze discussie: de foto's en de 'costuums' zijn illustratie van de 'sportificatie' in het Nederlandse voetbal in deze periode. Het resterende probleem betreft het onderschrift van de foto van maart 1898 in afbeelding 1. Welk team is nu H.F.C. op deze foto? Een gestreept shirt is er niet op te zien, wél een wit shirt met waar-



38 'Het seizoen 1899-1900', 103; *Het Sportblad* 8, nr. 11 (15 maart 1900), 5.

39 *Het Sportblad* 8, nr. 43 (26 oktober 1900), 13; *Het Sportblad* 8, nr. 51 (21 december 1900), 12.

schijnlijk donkerblauwe broek, terwijl we tegelijkertijd hebben vastgesteld dat dit tenue pas in gebruik is vanaf 1900-1901.⁴⁰

Dit is wat er gebeurde. De Nederlandsche Voetbal en Athletiek Bond wordt opgericht op 8 december 1889 in Haarlem, met Mulier als eerste voorzitter. Geruime tijd bestaan er, ondanks een officiële bondscompetitie vanaf 1890-1891, geen vastgelegde regels voor het dragen van 'costuums' door de deelnemende clubs. Het is natuurlijk handig wanneer in een wedstrijd spelers van hetzelfde team ongeveer dezelfde outfit dragen, die ook verschilt van die van de opponent, maar dat is vooral een kwestie van afspreken. Vier spelers van de groepsfoto van H.F.C. uit 1893-1894 (zie afbeelding 4) komen ook voor op een teamfoto van het Nederlandse 'bondselftal' dat op 6 februari 1894 in Rotterdam met 0-1 verliest van het Engelse Felixstowe: Ples, H. Menten, Tromp en Meijer.⁴¹ Ook hierop dragen zij twee aan twee verschillend gestreepte H.F.C.-shirts, binnen een bonte verzameling Nederlandse clubtenues.

Dat verandert met de afsplitsing van de Nederlandsche Voetbal Bond in 1895. Deze N.V.B. neemt voortvarend regulering ter hand. De Algemeene Vergadering van zondag 19 september 1897 in Utrecht, onder voorzitterschap van Mulier, bespreekt het 'costuum-reglement', ontworpen door Ch.J. Engelberts, bestuurslid-commissaris en voorzitter van Vitesse uit Arnhem. Het reglement wordt aangenomen en de belangrijkste bepalingen ervan luiden als volgt:

Art. 1. Iedere toegetreden vereeniging, die in de bondswedstrijden mededingt, is gehouden bij den 1en secretaris van den N.V.B. opgave te doen van haar clubcostuum.

Art. 2. Bij opgave van den zelfde of bijna gelijkende costuums door meer dan eene vereeniging, die in dezelfde competitie spelen, beslist het bestuur van den N.V.B. welke vereeniging de oudste rechten heeft op dat costuum. Bij gelijke rechten beslist het lot, welke club tot het dragen van dat costuum gerechtigd zal zijn. De andere vereeniging is verplicht ten genoegte van het bestuur van den N.V.B. veranderingen in haar costuum aan te brengen.

Art. 3. Indien een club in een andere competitie overgaat, waarin reeds eene vereeniging speelt, die hetzelfde costuum draagt als de mededingende club, is deze laatste eveneens verplicht ten genoegte van het bestuur veranderingen in haar costuum aan te brengen.⁴²

Eind september 1897 worden de tot dan toe 'geregistreerde clubcostuums'



40 Bij een bezoek aan het archief van H.F.C. aan de Spanjaardslaan in Haarlem (21 april 2017) meldde Hugo Bettink, oud-voorzitter van H.F.C. en lid van de archiefcommissie, dat H.F.C. niet meer over de originelen van de foto's (afbeeldingen 1 en 2) beschikt.

41 *Honderd Jaar Eigenzinnig Amateur*, 9.

42 *De Athleet* 5, nr. 39 (29 september 1897), 4.

vermeld in bondsorgaan *De Athleet*.⁴³ Voor H.F.C. is dat: 'Witte trui met donkerblauwe broek'. De degradant gaat hiermee in het seizoen 1897-1898 spelen in de Tweede Klasse West-Noord. Blijkbaar geeft dat daarin geen problemen met de uitdossingen van andere clubs. Dit tenue is te zien op de foto uit maart 1898 (zie afbeelding 1). Als H.F.C. na winst in de promotie-poule terugkeert in de landelijke Eerste Klasse, wordt het 'costuum-reglement' actueel. Elke andere eersteklasse-club heeft oudere rechten, en welke club dat ook is: H.F.C. moet zich aanpassen.⁴⁴ Het fantasierijke resultaat daarvan is het geblokte shirt van november 1898, te zien op afbeelding 2.⁴⁵ In 1900 degradeert H.F.C. met slechte resultaten en daaropvolgend verlies in de promotie/degradatie-poule tegen Rapiditas Rotterdam. Voor het spelen in de Tweede Klasse in het seizoen 1900-1901 grijpt de club terug op het tenue met wit shirt, donkerblauwe broek en wit-blauw gestreepte kousen. Het is van dan af het clubtenue, ook na de onmiddellijke Heen-en-Weer-achtige promotie in 1901. De eerste actiefoto van dit tenue laat niet lang op zich wachten. Hij siert de voorkant van *Een Voetbalpraatje*, een propagandabrochure geproduceerd door H.F.C.-bestuurder De Kanter, met voorop een actiefoto uit 'de eerste wedstrijd Haarlem – HFC om de Gouden Ruit, op het oude Haarlem-veld aan de Schoterweg'.⁴⁶ De Gouden Ruit is een destijds toernooi om een medaille van de Haarlemsche Voetbal Bond. De wedstrijd betreft Haarlem ('roodbroeken') – H.F.C. ('blauwwitten') op 29 maart 1903, uitslag 1-2.⁴⁷

Vitesse-voetbalactiefoto's

De tweede casus van dit artikel betreft de voetbalclub Vitesse in Arnhem. Al tussen 1887 en 1891 bestaat er een club van die naam, opgericht als cricketclub, die vanaf 1889-1890 ook voetbalt, zij het slechts in onderlinge oefeningen.⁴⁸ Maar de club legt het loodje wanneer in 1891 op landgoed Klarenbeek aan de



43 Reglement: *De Athleet* 5, nr. 39 (29 september 1897), 4; registratie: *De Athleet* 5, nr. 44 (4 november 1897), 4.

44 Het gaat hier mogelijk om het Rotterdamse Sparta dat speelde in een donkere broek en een witte trui met een rode band van de linkerschouder naar de rechterheup.

45 De sinds 1898 jaarlijks verschijnende *Voetbal-Almanak* negeert het geblokte shirt, misschien omdat het als tijdelijk werd ervaren: de H.F.C.-'club-costuums' worden consequent beschreven als 'Wit hemd met donkere broek'. *Voetbal-Almanak 1898-99* (Amsterdam, 1898), 134. *Voetbal-Almanak 1899-1900* (Amsterdam, 1899), 35. *Voetbal-Almanak 1900-1901* (Amsterdam, 1900), 26.

46 *Honderd Jaar Eigenzinnig Amateur*, 12-13; *Gedenkboek HFC 1919*, 122-124; *Het Sportblad* 11, nr. 14 (3 april 1903), 9.

47 *Haarlem's Dagblad* (31 maart 1903), 3.

48 Wikipedia, 'SBV Vitesse'; 'Vitesse', Databank Sport, op resources.huygens.knaw.nl; Joop Brons e.a. (red.), *Vitesse 100 jaar. 1892-1992* ([Arnhem, 1992]), 7.

Velperweg aan de noordkant van Arnhem op het speelterrein de aanleg van een wielersbaan begint. De club wordt heropgericht op 14 mei 1892, en speelt dan op het terrein van de ijsbaan aan de andere kant van de Velperweg bij de Molenbeekstraat,⁴⁹ met een van de eerste wedstrijden tegen Quick Nijmegen. In 1894 sluit Vitesse zich aan bij de N.V.B., en de club speelt dan in de nieuw-inge-stelde Gelderse competitie zijn thuiswedstrijden op de Paaschweide in Elden, aan de zuidkant van Arnhem.⁵⁰

Na twee regionale kampioenschappen is Vitesse in 1896 ingedeeld in de nieuwe landelijke Eerste Klasse Oost. Op de bestuursvergadering van 19 september worden als voorbereiding daarop twee belangrijke beslissingen genomen: er komt een uniform clubtenue met een wit shirt met blauwe sjerp en donkere broek en het bestuur huurt een nieuw speelveld: het middenterrein van de wielersbaan op Klarenbeek.⁵¹ Deze prachtige eerste cementen baan van Nederland, voorzien van moderne faciliteiten voor de renners zoals kleedkamers met douches, verwerft binnen de kortste keren internationale faam vanwege snelle tijden en records. Het is van 1893 tot 1896 de baan waar Jaap Eden, speciaal hiervoor verhuisd van Haarlem naar Arnhem, triomfen viert. Maar het aanvankelijk enthousiaste publiek laat het steeds vaker afweten. De eigenaar krijgt de exploitatie niet meer rond,⁵² en in 1896 raakt zijn onderneming in liquidatie. Vitesse huurt het dan ongebruikte terrein en speelt er tot en met het seizoen 1914-1915.⁵³ Onze collectie bevat een foto uit het Gelders Archief (zie afbeelding 6), met Vitesse oefenend in actie en gedateerd 1897, waarop duidelijk een kwart cirkel van de ongebruikte wielersbaan zichtbaar is.⁵⁴

Vitesse moet zijn verblijf op Klarenbeek in 1898-1899 onderbreken. Eind december 1898 propageert de Bond, vanwege het stilliggen van de competitie rond de kerstdagen, vriendschappelijke wedstrijden en in het kader daarvan trekt H.F.C. naar Arnhem voor een ontmoeting met Vitesse. In het verslag van deze wedstrijd melden het *Algemeen Handelsblad* en *Het Sportblad* respectievelijk:

Op een nieuw veld, daar het gewone veld voorlooppig niet te gebruiken is, werd gistermiddag een zeer interessante onderlinge match gehouden tusschen *Vitesse* uit Arnhem en *H.F.C.* van



49 *Gedenkboek Vitesse 1932*, 6; *De Athleet* 1, nr.37 (23 december 1893), 2.

50 Zie <http://www.vitesse.nl/nl/club/historie>.

51 *De Athleet* 4, nr. 39 (24 september 1896), 2. Op een bestuursvergadering van 27 augustus 1900 wordt besloten het geel-zwart in te voeren, de kleuren van de provincie; men speelt daarin tot op de dag van vandaag; zie Wikipedia, 'SVB Vitesse'.

52 George Hogenkamp, *Een halve eeuw wielersport. 1867-1917* (Amsterdam, 1916 [i.e. 1917]), speciaal 152.

53 *Gedenkboek Vitesse 1932*, 87-97; *De Athleet* 4, nr. 40 (1 oktober 1896), 2, waarin een reglement voor gebruik van het complex.

54 Een uitsnede uit de foto siert de omslag van *Vitesse 100 jaar*.





Afbeelding 6. 'Een oefenpartijtje op het wielersbaanterrein op Klarenbeek in 1897'. Bron: www.geldersarchief.nl.

Haarlem. [...] [D]e wedstrijd eindigde met 8 goals voor *Vitesse* (waarvan één twijfelachtig) tegen 2 voor *H.F.C.*⁵⁵

't Tijdelijke veld van *Vitesse* was hard bevroren, en glad, bovendien hier en daar ongelijk en lastig te bespelen. *Vitesse* had echter geen voordeel van home te zijn, aangezien zij ook voor 't eerst op dit veld speelde.⁵⁶

Van deze wedstrijd is visueel materiaal beschikbaar dat leidt naar *Vitesse* als tweede voorbeeld van sportificatie. Want waar bevond zich dit tijdelijke veld en waarom werd daar tijdelijk gespeeld? *Het Sportblad* van 22 december weet het: 'Eindelijk zal Haarlem den 1en Kerstdag spelen tegen *Vitesse* op het nieuwe veld der Arnhemmers, gelegen aan den Westervoortschedijk. Het terrein aan den Velperweg is tijdelijk onbespeelbaar door het slechten der wielersbaan.'⁵⁷ De Westervoortsedijk is de Rijndijk op het punt waar de IJssel ten zuidoosten van de stad zich afsplitst.

Al half november 1898 is het 'slechten' van de wielersbaan begonnen en in de



55 *Algemeen Handelsblad* (24 december 1898), 1, (26 december 1898), 2.

56 *Het Sportblad* 6, nr. 52 (29 december 1898), 4-6.

57 *Het Sportblad* 6, nr. 51 (22 december 1898), 8.



Afbeelding 7. 'Wedstrijd H.F.C.-Vitesse 2-8, 25-12-1898'. Bron: Gelders Archief.

volgende zomer is de klus geklaard: 'De wielerbaan, die het uitzicht op den Velperweg belemmerde, is weggeruimd',⁵⁸ bericht het *Algemeen Handelsblad* in juli. Vitesse speelt vanaf het begin van het seizoen 1899-1900 weer op Klarenbeek. Elke foto waarop de wielerbaan te zien is, moet dus dateren van tussen zomer 1896 ('huur') en november 1898 ('slechten').

Naast de foto van het oefenen van Vitesse op de wielerbaan, waarvan we nu kunnen constateren dat de datering (zie afbeelding 6) klopt, is er onder de foto's van Vitesse in het Gelders Archief ook een van precies de genoemde vriendschappelijke wedstrijd tegen H.F.C. (zie afbeelding 7).

De twee teams staan broederlijk dooreen op de foto, Vitesse in tenue met sjerp. Het bijschrift verwisselt thuis- en uitclub, maar de foto toont inderdaad een winters en zeer slecht veld. H.F.C. draagt niet de geblokte shirts van het seizoen 1898-1899, zoals te zien op afbeelding 2 uit de competitiewedstrijd van november 1898 tegen R.A.P. Maar H.F.C. speelt in deze *friendly game* tegen Vitesse bij lange na niet met het reguliere eerste elftal; in het veld verschijnt een gelegenheidsteam, zoals *Het Sportblad* weet: 'Jammer dat Haarlem niet volledig was. Het miste vijf spelers, waaronder Kerbert en Hallo [...]'.⁵⁹ Dit team



58 *Nieuws van den Dag* (15 november 1898), 2, citaat uit A.N.W.B.-bondsblad *De Kampioen*; *Algemeen Handelsblad* (2 juli 1899), 13.

59 *Het Sportblad* 6, nr. 52 (29 december 1898), 6.

kan goed in een mengeling van donkere tenues hebben gespeeld. Sommige H.F.C.'ers dragen zichtbaar zwarte truien, waarschijnlijk vanwege de kou.

De spelers staan gegroepeerd in een doel met netten, met op de lat een opschrift. Het is voor deze periode van het Nederlandse voetbal prachtig materiaal, waarover we uit *De Telegraaf* van 10 april 1898 meer te weten komen. Vitesse is op 13 maart ongeslagen oostelijk kampioen geworden door een 2-2 gelijkspel tegen Utile Dulci uit Deventer. Op 24 april volgt daarop een beslissingswedstrijd om het landskampioenschap in Utrecht tegen R.A.P., de kampioen van West, die de Amsterdammers winnen met 4-2.⁶⁰ Daartussenin speelt Vitesse op 9 april 1898 de openingswedstrijd van een Nederlandse toernooi van 'The English Wanderers', een Engels amateurteam van voornamelijk studenten.

Er is altijd veel belangstelling in het land voor zulke wedstrijden en het verslag in *De Telegraaf* van de wedstrijd is dan ook navenant lang. De uitslag is tegen zo'n sterk geachte tegenstander onverwacht maar liefst 7-0. Vermoedelijk, denkt de krant, hebben de Engelsen zich gespaard voor de wedstrijd de volgende dag in Rotterdam tegen een 'All Holland'-team – maar ook die eindigt in 7-0. Een van de zeven doelpunten van Vitesse tegen de Engelsen wordt uitgebreid beschreven:

“Vitesse” forceert een corner, die door Roque prachtig voor het doel geplaatst wordt, de Engelsche backs werken dan onvoldoende weg, waarop W. Hesselink den bal door een keiharden schuiver in het net werpt. (Dit net is een geschenk aan “Vitesse” van de firma Bosch, Zijlstra en Rupp te Arnhem, vertegenwoordigers van de Engelsche firma Bussy & Co., en deze laatste firma, voor het winnen van het kampioenschap van het Oosten des lands).⁶¹

Al op 10 maart 1898 heeft Vitesse te horen gekregen dat haar 'een fraai goal-net' kon worden geleverd, 'wat natuurlijk dankbaar werd geaccepteerd'.⁶² Het bestuur zal er op de achtergrond waarschijnlijk al langer mee bezig zijn geweest, want in clubberichten in *De Athleet* van eind 1897 is te lezen: 'Verder werd besloten [...] de aanschaffing van goalnetten aan het bestuur over te laten.'⁶³ Gratis dus, nog beter, daar kon het bestuur mee thuis komen. Waarschijnlijk maken de netten op 9 april 1898 hun debuut tegen de Wanderers; zo zien de buitenlandse bezoekers dat men ook in Arnhem niet van de straat is. De netten staan vervolgens genoemd in een verslag van Vitesse – Zutphania op 23 oktober 1898 op Klarenbeek, uitslag 6-0. De nagenoeg werkloze keeper van Vitesse loopt vanwe-



60 Een uitgebreid verslag van deze wedstrijd in: *Het Sportblad* 6, nr. 17 (28 april 1898), 3-5.

61 *De Telegraaf* (10 april 1898), 2.

62 *Het Sportblad* 6, nr. 10 (10 maart 1898), 7.

63 *De Athleet* 5, nr. 51 (23 december 1897), 11.

ge het gure weer “als een ijsbeer” tusschen de netten van de goal.⁶⁴ Op de foto van Klarenbeek in 1897 in afbeelding 6 is een doel te zien zonder net, in overeenstemming met die datering.

Doelnetten zijn een onverwacht late uitvinding in het negentiende-eeuwse voetbal. Ontworpen door John Alexander Brodie uit Liverpool, om voortdurende onduidelijkheid over al of niet gescoorde goals tegen te gaan, worden ze geïntroduceerd in 1891-1892 en gebruikt in de Cup Final op 19 maart 1892 tussen West Bromwich Albion en Aston Villa op de Kennington Oval in zuid-Londen, uitslag 3-0.⁶⁵

In Nederland gaat Sparta door voor de club die als eerste netten gebruikt.⁶⁶ Als de club op 1 april 1893 in Engeland speelt tegen Harwich and Parkeston FC (3-0 verlies), observeert een meegereide verslaggever

dat in Engeland de gewoonte be[s]taat, een net achter de goal te spannen, tentsgewijs, wat mij zeer practisch toeschijnt, daar het nu onmogelijk ooit dubieus kan wezen, of de bal over of door de goal vliegt. Deze maatregel van de Engelschen over te nemen zij dus onzen Hollandschen footballclubs zeer aanbevolen.⁶⁷

En zo gaat het:

In het begin van Juli [1894] kreeg de vereeniging van een harer donateurs een volledig stel nieuwe goals met houten raamwerk, voor daar achter aan te brengen “footballnets”, te geschenke. Eindelijk kwamen ze dan, de goalnetten [...]. Zondag 12 augustus werden ze in gebruik genomen.⁶⁸

Dat gebeurt op het nieuwe terrein van de club op het Schuttersveld, een groot militair exercitieveld in Rotterdam-Noord bij Crooswijk.⁶⁹ Het eerste wedstrijdverslag dat de netten noemt, is dat van Sparta – R.A.P. van 16 december 1894: ‘Sparta neemt een hoekschop, de bal zeilt tusschen Deuffer Wiel en de paal door in het net.’⁷⁰ Dat moge zo zijn, maar in een H.F.C.-uitgavenoverzicht over 1893 in het Noord-Hollands Archief staat bij ‘oct.’ vermeld: ‘Breien van goalnetten’, voor het bedrag van ‘f. 5.-’.⁷¹ Die netten zullen bedoeld zijn geweest voor het



64 *Het Sportblad* 6, nr. 42 (20 oktober 1898), 6.

65 Wikipedia, ‘John Alexander Brodie’.

66 Zie bijvoorbeeld www.sparta-rvav.nl/16/sparta.html.

67 *De Telegraaf* (5 april 1893), 1.

68 D. Hans en Jan Wolff et al.(red.), *Het Sparta-boek: gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Vereeniging Sparta te Rotterdam, 1888-1928* ([S.l.], [1928]), 32; bij welke gelegenheid de netten in gebruik werden genomen, zegt de tekst niet.

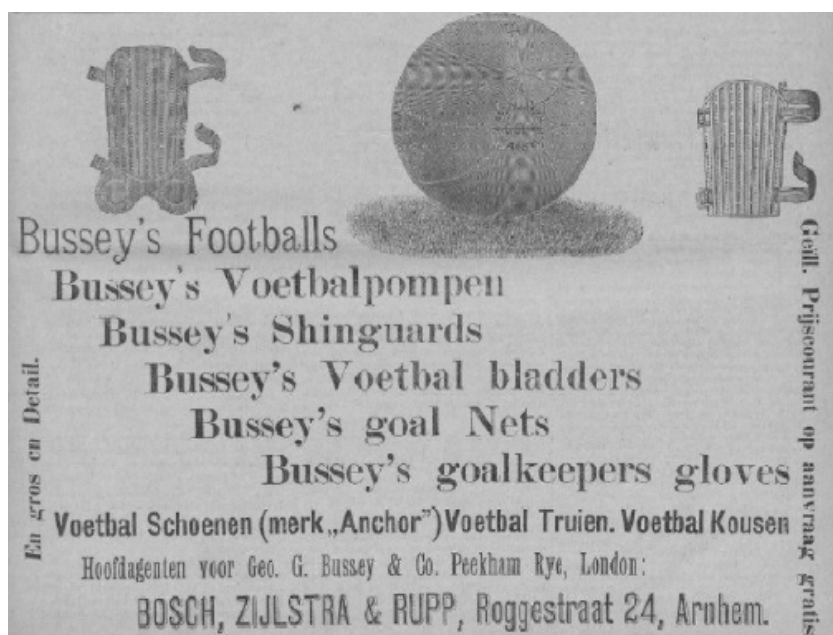
69 De wedstrijd tegen Harwich & Parkeston op 8 januari 1894 was Sparta’s eerste op het terrein, zo is te lezen in *De Athleet* 3, nr. 2 (13 januari 1893), Tweede Blad, 1.

70 *De Athleet* 2, nr. 96 (19 december 1894), 2.

71 Noord-Hollands archief, toegang 1399: Koninklijke Haarlemsche Football Club.

nieuwe terrein in Heemstede op het landgoed van de familie Dólleman, waar H.F.C. vanaf november 1893 speelt – waarbij de vraag wanneer ze daar geïnstalleerd zijn om een antwoord vraagt.

Ten slotte het opschrift op de deklat (zie afbeelding 7): wat staat daar? We ontcijferen: 'Bussey & Co. London'. George Gibson Bussey (1829-1889) is een Engelse smid/producent van vuurwapens die vanaf 1870 sportartikelen op de markt brengt, zoals rolschaatsen, cricketbats en tennisrackets. Vanaf midden jaren tachtig is hij verreweg de grootste dergelijke firma in Londen, met een eigen fabriek in Peckham aan de zuidrand van de stad.⁷² In 1895 openen Bosch, Zijlstra & Rupp in Arnhem een vertegenwoordiging in de Roggestraat. Zij maken flink reclame voor de producten, door zelf deel te nemen aan wielervedstrijden op de Arnhemsche baan en door bij sportwedstrijden prijzen uit



Afbeelding 8. Advertentie voor sportmateriaal van Bussey, in *De Athleet*, vanaf oktober 1897.

te loven, zoals een speciale beker voor het oostelijk voetbalkampioenschap, te beginnen met Vitesse in maart 1897.⁷³

Het *Gedenkboek Vitesse 1932* toont een foto gedateerd 1894 (zie afbeelding 9) waarop zowel de Bussey-goals met netten, als de nog intacte wielervedstrijden op



72 'George C. Bussey, *Mysterious Planchette*, op www.mysteriousplanchette.com/Manu_Portal/georgebussey.html.

73 *De Athleet* 4, nr. 35 (27 augustus 1896), 4, en *De Athleet* 5, nr. 11 (17 maart 1897), 1.



Afbeelding 9. Bron: Gedenkboek Vitesse 1932, 25.

Klarenbeek te zien zijn.⁷⁴ Hij moet daarom zijn misgedateerd; de werkelijke datum ligt tussen april (introductie Bussey-goals) en november (afbraak wielersbaan) 1898. De goals zijn te kostbaar om bij het slechten van de baan te laten afvoeren en worden tijdelijk meegenomen naar de Westervoortsedijk.

Conclusies

'Sportificatie' is een term die gebruikt wordt voor de transformatie aan het eind van de negentiende eeuw van voetbal als traditioneel *spel* naar moderne, op Engelse leest geschoeide *sport*.⁷⁵ Net als eerder in 'Actie op het veld' pleiten we hier voor een toepassing van de 'visual turn' op sportgeschiedenis, zodat ook op basis van visueel materiaal gedefinieerd kan worden hoe Nederlandse voetbalverenigingen zich die 'moderne' en 'Engelse' aspecten van de sportificatie toe-eigenden.

Aan de hand van de analyse van twee voetbalactiefoto's van H.F.C. en twee van Vitesse laten we zien hoe binnen het vroege voetbal een aantal onderdelen van het proces van sportificatie verliepen. De Nederlandsche Voetbal Bond neemt, zeker na het loslaten van de Athletiek-tak in 1895, de regie bij regulering van het voetbal door reglementen op te stellen en procedures te formuleren, waaronder het 'costuum-reglement' voor clubteams in de competitie. H.F.C. heeft binnen een periode van een paar jaar verschillende tenues en op basis van tekstueel onderzoek alleen is de geschiedenis en met name het waarom daarvan niet te herleiden. We hebben dit onderdeel van het sportificatieproces geanalyseerd op een manier die de foto's centraal zet en het geschreven



74 Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan der Arnhemsche Voetbal- & Athletiekclub "Vitesse" 1892-1932 (Arnhem, 1932).

75 Stokvis, *Strijd over sport*.

woord gebruikt als uitleg van wat we erop zien. In zijn 'costuum'-tekening uit 1919 verwerkt Mulier zelf de shirtgegevens waar hij dan over beschikt foutief. Uit de combinatie van het visuele onderzoek naar de foto's met nadere tekstuele research blijkt dat de verklaring voor de snel opeenvolgende tenuewisselingen bij H.F.C. te vinden is in het door de N.V.B. ingevoerde 'costuum-reglement' van september 1897.

Op basis van het visuele materiaal met betrekking tot Vitesse uit Arnhem tonen we aan dat de facilitering door het bestuur van Vitesse van dan ultramoderne doelen met netten, tot het eerste geval van bewuste sponsoring leidt van een Nederlandse voetbalclub door een buitenlandse firma. Vanaf april 1898 voorziet het Arnhemse bedrijf Bosch, Zijlstra & Rupp, agent van materiaalproducent Bussey & Co. uit Londen, Vitesse immers van deze doelen met netten. Op basis van analyse van contemporaine foto's blijkt dat die sponsoring resulteert in reclame op het veld, namelijk op de deklaf, die daarmee 'multi-functioneel' is, als begrenzer van het doelvlak en reclamedrager. Dat is unieke informatie die geschreven bronnen niet leveren.

Op het niveau van de concrete voorbeelden hebben we dankzij de visuele research, gecombineerd met het daarna uitgevoerde onderzoek in tekstuele bronnen, diverse overgeleverde onder- en bijschriften van de geanalyseerde voetbalactiefoto's uit onze collectie kunnen preciseren en corrigeren. Op theoretisch niveau hebben we de effectiviteit aangetoond van ons door Panofsky geïnspireerde model, met de driestaps-methode van beschrijving, verbinding aan situaties en gebeurtenissen en bepalen van de diepere betekenis. In deze bijdrage hebben we het toegepast binnen het gebied van de sportgeschiedenis.



Burgerschap, nationaliteitsveranderingen en publieke acceptatie

Een historisch perspectief op migrantvoetballers in nationale teams, 1930-2014

Gijs van Campenhout

Introductie

Diego da Silva Costa, beter bekend onder zijn voetbalnaam Diego Costa, speelde de hoofdrol in één van de meest besproken nationaliteitentransfers in de geschiedenis van het internationale voetbal. De als Braziliaan geboren voetballer zorgde in 2013 voor wereldwijde opschudding toen hij bekend maakte niet uit te gaan komen voor het nationale elftal van Brazilië, maar voor Spanje. Met verontwaardiging, verdriet en woede werd er in Brazilië op de keuze van Costa gereageerd. In de Braziliaanse media en door fans van de Goddelijke Kanaries werd hij neergezet als een landverrader die zijn *roots* verloochende. In Spanje werd Costa met gemengde gevoelens ontvangen. Waar een deel van de supporters verheugd was met de komst van de topspits, scandeerden andere fans leuzen als *'No eres Español!'* ('Je bent geen Spanjaard!') waarmee ze duidelijk maakten Costa niet te accepteren als representant van de Spaanse staat en natie.¹

Diego Costa is zonder twijfel niet de enige atleet waarbij de connectie tussen atleet en natiestaat vaag of onbestaand was voorafgaand aan het uitkomen voor het land. Sterker nog, alleen al in het recente verleden van het internationale voetbal zijn er talloze verhalen over in het buitenland geboren voetballers die een ander land representeren of hebben gerepresenteerd.² Net als hun autochtone collega's dragen ook deze voetballers het nationale tenue en zingen ze, al poserend voor de vlag, het volkslied. Soms zelfs met één hand op hun hart. Daarmee representeren deze migrantvoetballers niet alleen het land, maar zijn ze tegelijkertijd ook representanten van de natie. Juist vanwege de symbolische functie van nationale voetbalteams leidde en leidt de selectie van migrantvoetballers tot discussies over de waarde van burgerschap en de representativiteit van de staat en natie.³ Maar waarom moeten voetballers een 'duidelijke connec-



1 Pete Jensen, 'Diego Costa's decision to jump ship from Brazil to Spain has backfired... but where did it all go wrong for the Chelsea striker?', *Daily Mail Online* (18 mei 2016) <<http://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-3596719/Diego-Costa-s-decision-jump-ship-Brazil-Spain-backfired-did-wrong-Chelsea-striker.html>> [geraadpleegd 24 november 2016].

2 Gelijkssoortige verhalen zijn ook te vinden in andere internationale sporten.

3 Ayelet Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent', *The Yale Law Journal* 120:1 (2011), 2088–2139; Michael Holmes en David Storey,

tie' hebben met een land voordat ze in het nationale team de natiestaat mogen representeren? We stellen dergelijke eisen niet aan de voetbalclubs waar deze spelers hun brood verdienen.⁴

In bijna geen andere context zijn staat en burgers zo zichtbaar met elkaar verbonden op basis van nationaliteit dan in de internationale sport.⁵ Op internationale sportevenementen, zoals de Olympische Spelen en de Wereldkampioenschappen voetbal, is het voor atleten verplicht om in bezit te zijn van het staatsburgerschap van het land dat ze vertegenwoordigen. Vanwege het onderscheid op basis van nationaliteit gebruik ik voorbeelden uit het internationale voetbal ter illustratie van mijn betoog. In dit paper laat ik aan de hand van casussen van de Wereldkampioenschappen voetbal 1934, 1962 en 2014 zien dat de aanwezigheid van voetbalmigranten in nationale voetbalteams van alle tijden is. Vanuit een historisch perspectief op burgerschap bediscussieer ik drie vormen van genaturaliseerd burgerschap en de publieke acceptatie van migrantvoetballers in het internationale voetbal, met 'voetbalburgerschap' als extreemste vorm.⁶

Burgerschap en (talentvolle) migranten

Burgerschap kan, in de engste zin van het woord, worden gezien als een formele politieke relatie tussen een individu en een staat bestaande uit vastgelegde rechten en plichten binnen de juridische grenzen van een staat.⁷ Daarnaast impli-



'Transferring national allegiance: cultural affinity or flag of convenience?', *Sport in Society* 14:2 (2011), 253–271; Peter J. Spiro, 'The End of Olympic Nationality', in: Fiona Jenkins, Mark Nolan, en Kim Rubenstein (red.), *Allegiance and Identity in a Globalised World* (Cambridge, 2012), 478–496; Dora Kostakopoulou en Anette Schrauwen, 'Olympic citizenship and the (un)specialness of the national vest: rethinking the link between sport and citizenship law', *International Journal of Law in Context* 10:1 (2014), 143–162.

4 Spiro, 'The End of Olympic Nationality', 479; Ayelet Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality* (Cambridge, 2009); Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent'. *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality* (Cambridge, 2009).

5 Spiro, 'The End of Olympic Nationality', 479; Joseph K. Adjaye, 'Reimagining Sports: African Athletes, Defection, and Ambiguous Citizenship', *Africa Today* 57:2 (2010), 26–40.

6 Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent', 2094. Shachar bediscussieert deze selectieve vorm van het wisselen van nationaliteit door 'winnaars' uitgebreid. Doordat ze dit in de context plaatst van de Olympische Spelen noemt ze dit 'Olympic Citizenship'. In dit paper gebruik ik het equivalent 'voetbalburgerschap' om het gelijksoortige proces in de FIFA Wereldkampioenschappen voetbal te beschrijven

7 Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge, 1992; 2nd ed.), 21; Linda Bosniak, *The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Membership* (Princeton en Oxford, 2006), 19; Christian Joppke, *Citizenship and Immigration*

ceert het hebben van burgerschap dat iemand behoort tot de natie van een staat, verwijzend naar een sociaal lidmaatschap wat neerkomt op een suggestief speciale relatie tussen mensen met hetzelfde paspoort en waaraan iemand een deel van zijn identiteit ontleent.⁸ In het algemeen verkrijgt een individu 'automatisch' staatsburgerschap van een land op basis van het geboorterecht dat wordt overgedragen door twee principes: het recht van de territoriale grond waarop iemand is geboren (*jus soli*), en het recht op basis van bloedband (*jus sanguinis*) – of een combinatie van deze twee principes.⁹ Hierdoor lijkt het alsof burgerschap van nature bij iemand hoort, maar is het verkrijgen van burgerschap, volgens Linda Bosniak en Ayelet Shachar, gebaseerd op politieke regelgeving en afspraken binnen en tussen staten. Hierdoor is burgerschap op basis van geboorterecht arbitrair en begrensd tot een gelimiteerde, selectieve groep individuen.¹⁰ Het hebben van staatsburgerschap zorgt er niet alleen voor dat mensen tot een groep behoren en geeft ze een identiteit, maar het sluit tegelijkertijd ook mensen uit.¹¹ Het in- of uitsluiten van personen op basis van de geboorterechtscriteria is volgens Shachar onrechtvaardig. Zij vergelijkt het verkrijgen van burgerschap op basis van geboorterecht dan ook met een loterij waarbij het 'geluk' van iemand zijn geboorteplaats en/of afkomst van zijn (groot)ouders een bepalende rol speelt in de mogelijkheden van een individu.¹² Daarnaast stellen Bosniak, Shachar en Rainer Bauböck dat, door de wereldwijd toegenomen mobiliteit, de traditionele principes van burgerschap niet meer volstaan in de bepaling van een connectie tussen een individu, de staat en de natie.¹³ Het hebben van een



(Cambridge, 2010), 1.

8 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London, 2006; Revised Edition (3rd)); Joppke, *Citizenship and Immigration*, 1.

9 Welk van de twee principes voornamelijk wordt gebruikt verschilt per land. Waar Frankrijk zich bijvoorbeeld vooral beroepen op *jus soli*, wordt Duits burgerschap vooral verkregen op basis van *jus sanguinis*. Tegenwoordig maken de meeste landen echter gebruik van een combinatie van de twee principes. Zie: Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, x.

10 Het verkrijgen van burgerschap bij de geboorte lijkt iets vanzelfsprekends, maar is dit niet. Er zijn talloze gevallen van mensen die staatloos zijn, ook in Nederland. Zie: Mischa Cohen, 'Staatloos: een nachtmerrie waaruit je niet ontwaakt', *Vrij Nederland* (29 september 2017) <<https://www.vn.nl/staatloos-nachtmerrie-waaruit-je-niet-ontwaakt/>>.

11 Rogers Brubaker spreekt van *internally inclusive* en *externally exclusive*. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, 21; Bosniak, *The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Membership*; Joppke, *Citizenship and Immigration*.

12 Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*.

13 Bosniak, *The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Membership*, 18; Ayelet Shachar, 'Earned Citizenship: Property Lessons for Immigration Reform', *Yale Journal of Law & the Humanities* 23 (2011), 110–158, alhier 115; Rainer Bauböck, 'Boundaries and Birthright: Bosniak's and Shachar's Critiques of Liberal Citizenship', *Issues in Legal Schol-*

band met een land is van meer afhankelijk dan de plek waar iemand is geboren of de genealogische geschiedenis van een familie.

Aangezien staten burgerschap niet automatisch aan iedereen geven die binnen de landsgrenzen komt, woont of werkt, dienen de geboorterechtsprincipes te worden aangevuld, of, als het aan Ayelet Shachar ligt, zelfs vervangen,¹⁴ door het 'aandeelhouders-principe'.¹⁵ Dit principe, dat Shachar passend *jus nexi* noemt, geeft personen met een 'oprechte connectie' met een land de mogelijkheid om burgerschap van een staat te 'verdiene'.¹⁶ Om in aanmerking te komen voor burgerschap via *jus nexi* dient een persoon te voldoen aan bepaalde, per land verschillende, aantoonbare voorwaarden, zoals het voor een bepaalde periode in het betreffende land woonachtig zijn en het leveren van een bijdrage aan de samenleving. Deze voorwaarden zijn onderdeel van het naturalisatieproces waarin een migrant door middel van het behalen van testen zijn verbondenheid met een nieuw land dient aan te tonen. Een migrant is wettelijk gezien pas een burger als deze het naturalisatieproces succesvol heeft doorlopen.¹⁷ Het *jus nexi*-principe maakt het verkrijgen van burgerschap flexibeler en, in zekere zin, rechtvaardiger, maar het scheidt ook mogelijkheden tot manipulatie door staten als het gaat om het in- en uitsluiten van bepaalde groepen mensen.¹⁸

Door de introductie van het aandeelhoudersprincipe komt de traditioneel veronderstelde relatie tussen staat en burgers, en de speciale sociale relatie tussen burgers onderling,¹⁹ onder druk te staan, waarmee ook de waarde van burgerschap verandert. *Jus nexi* maakt het immers mogelijk om als buitenlander zonder genealogische verwantschap het burgerschap van een land te verkrijgen.²⁰ Daarnaast is, door verschillen in regelgeving rondom burgerschap



arship, Article 3 9:1 (2011), 1–19, alhier 13.

14 Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*, 179.

15 Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*; Shachar, 'Earned Citizenship: Property Lessons for Immigration Reform'; Bauböck, 'Boundaries and Birthright: Bosniak's and Shachar's Critiques of Liberal Citizenship,' 13.

16 Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*, 164; Shachar, 'Earned Citizenship: Property Lessons for Immigration Reform', 113; Bauböck, 'Boundaries and Birthright: Bosniak's and Shachar's Critiques of Liberal Citizenship,' 12.

17 Carens, *The ethics of immigration*; Koffmann, 'Citizenship, migration and the reassertion of national identity'.

18 Bosniak, *The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Membership*; Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*; Shachar, 'Earned Citizenship: Property Lessons for Immigration Reform'; Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent'; Spiro, 'The End of Olympic Nationality'.

19 Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*; Bosniak, *The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Membership*.

20 Spiro, 'The End of Olympic Nationality'; Kostakopoulou en Schrauwen, 'Olympic citizenship and the (un)specialness of the national vest: rethinking the link between sport

tussen staten, het hebben en verkrijgen van het 'juiste' paspoort een groot goed geworden.²¹ Niet alleen migranten zijn op zoek naar mogelijkheden om een bepaald staatsburgerschap te verkrijgen, ook staten zijn overgegaan op het gericht inzetten van burgerschap; ze zijn hun burgerschap gaan 'vermarkten'. Door het opstellen van speciale regelgevingen en strategische processen lijken overheden, in toenemende mate, bereid te zijn om hoogopgeleide migranten zoals academici, dokters, IT-specialisten en atleten van buitenaf aan te trekken voor het gewin van het land.²² Van deze migranten wordt namelijk verwacht dat zij (direct) een bijdrage leveren aan de status van het land, wat voor sporters neerkomt op het winnen van medailles.²³ Burgerschap lijkt hierdoor te zijn verworpen tot een strategisch machtsmiddel van staten. Hierin schuilt echter een paradox, die in de context van nationale voetbalteams zichtbaar wordt: overheden willen de reputatie van hun land verbeteren met behulp van menselijk kapitaal van getalenteerde (voetbal)migrantten, terwijl sommigen van deze migranten de taal van het land niet spreken of überhaupt nog nooit binnen de landsgrenzen zijn geweest.²⁴ Alhoewel een speler door naturalisatie op papier deel uitmaakt van een staat en de natie worden nationaliteitsveranderingen, vooral in het internationale voetbal, niet zomaar geaccepteerd door het publiek. De acceptatie van migrantvoetballers hangt onder meer af van de primaire redenen om een andere nationaliteit aan te nemen en de prestaties in het nationale team.²⁵



and citizenship law'.

21 Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*; Bosniak, *The Citizen and the Alien. Dilemmas of Contemporary Membership*; Joppke, *Citizenship and Immigration*; Carens, *The Ethics of Immigration*.

22 Ayelet Shachar, 'The Race for Talent: Highly Skilled Migrants and the Competitive Immigration Regimes', *New York University Law Review* 81:1 (2006), 101–158; Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent'; Spiro, 'The End of Olympic Nationality', 489; Kostakopoulou en Schrauwen, 'Olympic citizenship and the (un)specialness of the national vest: rethinking the link between sport and citizenship law'; Ayelet Shachar en Ran Hirschl, 'On Citizenship, States, and Markets', *The Journal of Political Philosophy* 22:2 (2014), 231–257. Ook in het op deze manier gebruiken van *jus nexi* bestaan er verschillen tussen staten, waardoor staten met een liberalere wetgeving over het algemeen meer kunnen profiteren van getalenteerde migranten dan staten met een restrictieve wetgeving.

23 Shachar, 'The Race for Talent: Highly Skilled Migrants and the Competitive Immigration Regimes'; Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent'.

24 Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent', 2096.

25 Leo Lucassen en Aniek X. Smit, 'The Repugnant Other: Soldiers, Missionaries, and Aid Workers as Organizational', *Journal of World History* 26:1 (2015), 1–39. Interessant

Het verkrijgen en wisselen van nationaliteit in het internationale voetbal dient te worden geplaatst in de institutionele context van de Fédération Internationale de Football Association (FIFA), aangezien deze bepaalt of en wanneer een voetballer in aanmerking komt voor een nationaal team.²⁶ De FIFA, opgericht op 21 mei 1904, stond voor het grootste deel van de twintigste eeuw toe dat een voetballer voor ieder gewenst nationaal team uit mocht komen. Begin jaren 60 legde de FIFA de vrije keuze voor een nationaal team echter aan banden door de introductie van regelgeving aangaande het in aanmerking komen voor een nationaal team: een speler mocht pas uitkomen voor een nationaal team als hij het burgerschap van het desbetreffende land bezat. Het selecteren van voetballers op basis van hun geboorteland (*jus soli*) of familiere bloedband (*jus sanguinis*) was voor de meeste landen echter niets meer dan een bevestiging van de manier waarop de selectieprocedures al jaren verliepen.²⁷ Ook nationaliteitsveranderingen in het internationale voetbal werden ingeperkt door de bepaling dat een voetballer niet meer van nationaal team mag veranderen als hij al voor een land is uitgekomen in een officiële wedstrijd.²⁸ Als reactie op de groeiende trend van het, volgens de FIFA onethisch, verhandelen van getalenteerde voetballers tussen staten – waarbij vooral Braziliaanse voetballers als ‘exportproduct’ werden betiteld²⁹ – kwam de FIFA in 2004 met een aanvullende regel die stelde dat een voetballer enkel in aanmerking komt voor een natio-



is dat Lucassen en Smit aangeven dat elitemigranten in veel gevallen door het publiek nauwelijks worden gezien als migrant omdat ze niet voldoen aan het stereotypebeeld van een migrant. In het internationale voetbal is dit paradoxaal en selectief: waar het publiek zich bij de ene voetbalmigrant nauwelijks bewust is van zijn migratieachtergrond, wordt het bij andere migrantvoetballers continue naar voren gebracht.

26 Kostakopoulou en Schrauwen, ‘Olympic citizenship and the (un)specialness of the national vest: rethinking the link between sport and citizenship law’; Shachar en Hirschl, ‘On Citizenship, States, and Markets’.

27 Courtney D. Hall, ‘Fishing for All-Stars in a Time of Global Free Agency: Understanding FIFA Eligibility Rules and the Impact on the U.S. Men’s National Team’, *Marquette Sports Law Review* 23:1 (2012), 191–209; Holmes en Storey, ‘Transferring national allegiance: cultural affinity or flag of convenience?’. Zo was het in de jaren 30, 40 en 50 van de vorige eeuw voor voetballers niet ongewoon om voor verschillende nationale teams uit te komen in hun loopbaan.

28 Hall, ‘Fishing for All-Stars in a Time of Global Free Agency: Understanding FIFA Eligibility Rules and the Impact on the U.S. Men’s National Team’; Yann Hafner, ‘Blurred Nationalities: The list of the “23” and the eligibility rules at the 2014 FIFA World Cup.’, *International Sports Law Commentaries* (23 juni 2014) <<http://www.asser.nl/SportsLaw/Blog/post/blurred-nationalities-the-list-of-the-23-and-the-eligibility-rules-at-the-2014-fifa-world-cup>> [geraadpleegd 24 november 2016].

29 FIFA.com, ‘59th FIFA Congress, Nassau 2009’, *FIFA Official Website*, 2009.

naal team als er een 'duidelijke connectie' bestaat tussen speler en het land.³⁰ Door het aanscherpen van de regelgeving rondom het in aanmerking komen voor een nationaal team probeert de FIFA te voorkomen dat het internationale voetbal op het clubvoetbal gaat lijken, waarbij voetballers ieder jaar van associatie kunnen veranderen.³¹ Samengevat houdt de FIFA-regelgeving in dat een voetballer enkel voor het land mag uitkomen waarvan hij het burgerschap bezit, waarbij de connectie tussen speler en land duidelijk dient te zijn, en hij maar één keer de keuze heeft voor welk land hij wil uitkomen in zijn loopbaan. Het idee van het hebben van een dubbele of meervoudige nationaliteit bestaat dus niet in het internationale voetbal: iemand kan enkel Nederlands of Surinaams zijn, of Frans of Marokkaans, maar niet beiden.³²

In de huidige *race for talent*³³ rondom talentvolle voetballers, is het, mijns inziens, mogelijk om de via *jus nexi* door migrantvoetballers verkregen burgerschappen grofweg in te delen in drie met elkaar overlappende categorieën. In volgorde van gemakkelijke acceptatie door het publiek tot publieke discussie zijn dat: (1) repatrianten, (2) residentie, en (3) 'gekocht' burgerschap, ook wel voetbalburgerschap. In het geval van 'repatrianten' gaat het om in het buitenland geboren kinderen in families die op basis van ((over)groot)ouders een connectie hebben met het land.³⁴ Deze *jus nexi* vorm schuurt tegen het *jus sanguinis*-principe aan, maar verschilt erin dat niet alle staten deze groep mensen even gemakkelijk het burgerschap geven vanwege de generatiekloof tussen migrant en repatriant. 'Residentie' in een land verwijst naar Shachar's *jus nexi* principe pur sang, en kan in twee vormen voorkomen.³⁵ Ten eerste kan residentie verwijzen naar een migrant die al op jonge leeftijd – veelal met zijn ouder(s) – is gemigreerd en in de samenleving van zijn nieuwe land is opgegroeid alvorens hij doorbrak als een talentvolle voetballer. Deze voetbalmigranten zijn opgegroeid in de heersende normen en waarden van hun nieuwe land en hebben veelal nauwelijks tot geen herinneringen aan hun geboorteland. Ten tweede kan het gaan over voetballers die om economische of politieke redenen hun land van herkomst hebben verlaten en, mede op basis van hun voet-



30 FIFA, *FIFA Statutes (April 2016 edition)* (Zurich, 2016); Hafner, 'Blurred Nationalities: The list of the "23" and the eligibility rules at the 2014 FIFA World Cup.'; Hall, 'Fishing for All-Stars in a Time of Global Free Agency: Understanding FIFA Eligibility Rules and the Impact on the U.S. Men's National Team'.

31 Branko Milanovic, 'Globalization and goals: does soccer show the way?', *Review of International Political Economy* 12:5 (2005), 829–850.

32 Pierre Lanfranchi en Matthew Taylor, *Moving with the Ball. The Migration of Professional Footballers* (Londen-Oxford, 2001), 10.

33 Shachar, 'The Race for Talent: Highly Skilled Migrants and the Competitive Immigration Regimes', 100.

34 Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*, 165.

35 Ibidem.

balkwaliteiten, kunnen naturaliseren in een ander land. Hun primaire reden van migratie was niet het voetbal, maar was gestoeld op een economisch of politiek motief. Het 'kopen' van burgerschap, de meest controversiële categorie, verwijst naar migrantvoetballers die actief door een overheid worden aangehouden ter vergroting van de winstkans van het land; voetbalburgerschap.³⁶ Het op deze manier aantrekken van voetbaltalent zorgt ervoor dat burgerschap verwordt tot een formaliteit om in aanmerking te komen voor een nationaal team, gepresenteerd in de vorm van een paspoort.³⁷

Migrantvoetballers en de FIFA Wereldkampioenschappen voetbal

Ten grondslag aan deze categorisatie ligt een door de mij opgezette database rondom de spelerelecties van de nationale elftallen die zich hebben geplaatst voor het Wereldkampioenschap voetbal (1930-2014). In totaal bevat de database 9.400 casussen.³⁸ De database is opgebouwd uit biografische data van voetballers, zoals hun (bij)namen, voor welk land(en) ze op het Wereldkampioenschap zijn uitgekomen of hadden kunnen uitkomen, hun geboortedatum, geboorteplaats en -land. Door het geboorteland van een voetballer te vergelijken met het land waarvoor ze zijn uitgekomen is, op basis van *jus soli*, nagegaan of er sprake was van een migrantvoetballer.³⁹ In navolging van Dumont en Lemaître is er ook informatie over de nationaliteit van (groot)ouders in de database opgenomen (*jus sanguinis*), indien beschikbaar.⁴⁰ In gevallen waarbij het uitkomen van een voetballer voor een nationaal team niet overeenkwam met de burgerschap principes *jus soli* en/of *jus sanguinis*, is de voetbalcarrière van de speler onderzocht. De loopbaan van een speler kan immers een *jus nexi* burgerschap indiceren. Door het ontbreken van officiële overzichten van nationale selecties, vooral voor de vroege periode,⁴¹ en het algemene karakter van de benodigde data,



36 Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent', 2094; John Mercer en Euan Hague, 'The Fixity and Fluidity of National Identities in Men's Professional Soccer', *AAG Newsletter*, december 2011: 8.

37 Spiro, 'The End of Olympic Nationality', 1st, 491.

38 Deze casussen zijn niet allemaal uniek aangezien verschillende voetballers op meerdere edities van het Wereldkampioenschap zijn uitgekomen gedurende de jaren.

39 Een gelijksoortige database rondom Olympische (migrant) atleten is gecreëerd door Joost Jansen, zie Joost Jansen en Godfried Engbersen, 'Have the Olympic Games become more migratory? A Comparative Historical Perspective', *Comparative Migration Studies* 5:11 (2017), 1-15.

40 De beschikbaarheid van informatie over (groot-)ouders van voetballers is in de meeste gevallen lastig te achterhalen, aangezien zij over het algemeen zelf niet beroemd waren. Zie: Jean-Christophe Dumont en Georges Lemaître, 'Counting Immigrants and Expatriates in OECD Countries: A New Perspective', in: *Trends in International Migration 2004* (Paris, 2005t), 116-151.

41 Hafner, 'Blurred Nationalities: The list of the "23" and the eligibility rules at the

zijn de meeste data afkomstig van de Wikipedia-pagina's van de afzonderlijke voetballers.⁴² Indien relevant, zijn deze data geverifieerd met berichtgeving in de archieven van (inter)nationale kranten.

Uit de database kwam onder andere naar voren dat al bij het eerste Wereldkampioenschap voetbal in 1930 verschillende nationale teams gebruik maakten van migrantvoetballers. De Verenigde Staten maakten, als natie van immigranten,⁴³ gebruik van maar liefst zes (genaturaliseerde) spelers uit Schotland. Doordat de regelgeving van de FIFA in die jaren ruim op te vatten was en veel van deze voetballers op jonge leeftijd naar Amerika waren gemigreerd en daar waren opgegroeid, was er rondom hun selectie voor het Amerikaanse nationale voetbalteam nauwelijks discussie: de migrantvoetballers behoorden tot de Verenigde Staten en waren een afspiegeling van de Amerikaanse samenleving. Tijdens het tweede Wereldkampioenschap voetbal in Italië (1934) was er wel discussie rondom de selectie van migranten in de nationale ploeg van het gastland.⁴⁴

1934: Oriundi in La Squadra Azzurra

Op het Wereldkampioenschap van 1934 trad het nationale team van Italië aan met vier niet-volbloed Italianen; de *oriundi*. De selectie van de vier *oriundi* ten tijde van het fascistische regime van Benito Mussolini leidde tot controversie, aangezien deze sterk nationalistische beweging de kwaliteiten van de Italiaanse natie boven alle andere naties verhief.⁴⁵ De selectie van de niet-volbloed Italianen deed daarmee afbreuk aan het (gepropagandeerde) ideaalbeeld van de



2014 FIFA World Cup.'

42 De benodigde biografische data – vooral geboorte plaatsen en -landen – van (historische) voetballers waren niet te verkrijgen via een commerciële partij in de 'sport data'. Na overleg met Dr. Raffaele Poli van het Zwitserse Centre International d'Etude du Sport (CIES): the Football Observatory, en Robin van Helden van GraceNote Global Sports Data is besloten om met een kritische blik Wikipedia als bronmateriaal te gebruiken.

43 James F. Hollifield, Philip L. Martin en Pia M. Orrenius, *Controlling immigration: A global perspective* (Stanford, 2014; 3rd ed.).

44 Simon Martin, *Football and Fascism. The National Game under Mussolini* (Oxford, 2004); Robert S.C. Gordon en John London, 'Italy 1934. Football and Fascism', in: Alan Tomlinson en Christopher Young (red.), *National Identity and Global Sports Events. Culture, Politics, and Spectacle in the Olympics and the Football World Cup*, Sport, Culture, and Social Relations (Albany, 2006), 41–63; John Foot, *Calcio: A History of Italian Football* (New York, 2006); Mark Doidge, *Football Italia: Italian Football in an Age of Globalization* (London, 2015).

45 Gordon en London, 'Italy 1934. Football and Fascism', 43; Martin, *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*; Juan J. Linz, 'Some Notes Toward a Comparative Study of Fascism in Sociological Historical Perspective', in: Walter Z. Laqueur (red.), *Fascism. A reader's guide. Analyses, interpretations, bibliography* (Berkeley-Los Angeles, 1976), 3–124.

‘nieuwe [Italiaanse] man’.⁴⁶ Volgens John Foot waren de oriundi ‘neither Italians, nor non-Italians. They had Italian ‘blood’, Italian surnames and Italian relatives, but they had often never been to Italy. They were a strange mix of foreigner, and non-foreigner.’⁴⁷ Een gepastere, maar minder gebruikte, term voor de *oriundi* was *rimpatriati* – de gerepatrieerden – aangezien ze terugkeerden naar het geboorteland van hun voorouders. In 1928 had Mussolini een besluit genomen waarin alle migranten van Italiaanse afkomst beschouwde als Italianen die in het buitenland woonden, die op basis van hun, soms flinterdunne, bloedbandconnectie door de Italiaanse staat als echte Italianen, met een dubbele nationaliteit, werden gezien.⁴⁸

Mussolini was zich terdege bewust van de verenigende kracht van sport en de mogelijkheden om het fascisme via sport te promoten, niet alleen binnen Italië, maar ook daarbuiten.⁴⁹ De organisatie van het Wereldkampioenschap voetbal in 1934 was de kans om dit te doen, en een goed presterend Italiaans team was daarbij van cruciaal belang. Vanwege de goede prestaties bij hun Italiaanse clubs, het eenvoudig naturaliseren van *oriundi* en het ontbreken van FIFA-regelgeving rondom nationaliteitswisselingen, werden de in Argentinië geboren Luis Monti, Raimudo Orsi, Enrique Guaita en Attilio Demarìa aan de Italiaanse selectie van 1934 toegevoegd, ondanks het feit dat ze Argentinië al hadden vertegenwoordigd in het internationale voetbal.⁵⁰ Om de selectie van deze voetbalmigrant te rechtvaardigen, en de publieke ophef in te dammen, benadrukte de fascistische media in Italië hun *bloedbandconnectie* met het land. Het toernooi mondde uit in het gewenste succes voor Mussolini, Italië werd wereldkampioen. Het blijft echter ironisch dat dit succes vooral te danken is aan het (samen)spel van de vier *oriundi*.

Wie nauwkeurig kijkt naar het in aanmerking komen van de Argentijnse



46 Gordon en London, ‘Italy 1934. Football and Fascism’, 45. Benito Mussolini werd gezien als het ideaalbeeld van de ‘nieuwe [Italiaanse] man’. In het Italiaanse nationale elftal van de jaren 30 was Giuseppe Meazza de verpersoonlijking van dit ideaalbeeld.

47 Foot, *Calcio: A History of Italian Football*, 427.

48 Martin, *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*; Foot, *Calcio: A History of Italian Football*; Gordon en London, ‘Italy 1934. Football and Fascism’.

49 Martin, *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*.

50 De loyaliteitswisseling van de vier Argentijnen werd in het Zuid-Amerikaanse land met grote verontwaardiging ontvangen en vooral de switch van Monti, de ster van het Argentijnse team in 1930, kwam hard aan. De Argentijnse voetbalbond diende zelfs een klacht in bij de FIFA tegen de Italiaanse manier van het selecteren: ‘The Italians want to form a national team at the cost of Argentine football . . . The Fascist government, impressed by the value of Argentine players and wanting to make Fascist football appear the best in the world, has set its eyes on well-known Creole players and wants to tie them to Italian clubs to make them Italian players’. Antonio Ghirelli, *Storia del calcio in Italia* (Torino, 1990, 3rd ed.), 100, in: *Ibid.*, 195.

hulptroepen voor het Italiaanse team ontdekt dat er bij Luis Monti en Raimundo Orsi duidelijk en aantoonbaar sprake was van een ouderlijke (bloed)band met Italië (*jus sanguinis*). Beide spelers werden als tweedegeneratie Italiaanse migrant in Argentinië geboren, maar keerden, in 1928 en 1930 respectievelijk, terug naar Italië om hun voetbalcarrières te vervolgen bij Juventus. Door het resideren in Italië kon de Italiaanse voetbalbond Monti en Orsi oproepen voor het nationale elftal.⁵¹ De connectie van Enrique Guaita en Attilio Demaría met Italië is minder gemakkelijk te duiden, maar aannemelijk is dat deze gebaseerd is op een grootouderlijke bloedbandconnectie in combinatie met hun professionele carrière in Italië.⁵² Bij alle vier de migrantvoetballers was het uitkomen voor Italië geen doel op zich, maar speelde vooral het economische gewin bij het (terug) migreren naar Italië een belangrijke rol: de salarissen in het Italiaanse voetbal waren vele malen hoger dan in Argentinië.⁵³

Ondanks hun cruciale bijdragen aan de Italiaanse winst van het Wereldkampioenschap werden de vier *oriundi* niet in dezelfde mate gewaardeerd als hun Italiaanse teamgenoten.⁵⁴ Naast discussies in de media over hun inzet voor en loyaliteit jegens Italië – dat veelal gerelateerd werd aan het dienen in het Italiaanse leger⁵⁵ – kregen zij niet de speciaal door Mussolini ontworpen beker voor de Wereldkampioen in handen en de extra medaille uitgereikt.⁵⁶ De andere spelers van het Italiaanse nationale team ontvingen deze eer wel.⁵⁷ Dit weerspiegelt de fascistische aard van Italië in de jaren 30 en de acceptatie van burgers: de *oriundi* waren Italiaans genoeg om voor het nationale voetbalteam uit te komen, maar hun bloedbandconnecties waren niet puur genoeg om als volwaardig onderdeel van de Italiaanse natie te worden geaccepteerd.⁵⁸



51 Martin, *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*; Foot, *Calcio: A History of Italian Football*.

52 Gordon en London, 'Italy 1934. Football and Fascism', 54. Voor Guaita en Demaría is het lastig om de precieze bloedbandconnectie met Italië aan te tonen, aangezien daar in de Engelstalige literatuur weinig over geschreven is. Het is daarnaast opvallend dat Demaría niet in alle bronnen wordt genoemd als *oriundi* in het Italiaanse team van 1934.

53 Martin, *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*; Gordon en London, 'Italy 1934. Football and Fascism'; Foot, *Calcio: A History of Italian Football*.

54 Het belang van hun bijdrage wordt door sommige Italiaanse auteurs, zoals Zanetti en Tornabuoni, ontkend. Zie: Martin, *Football and Fascism. The National Game under Mussolini*, 196.

55 Zie: *Ibidem*, 195–197.

56 *Ibidem*, 186, 189.

57 Foot, *Calcio: A History of Italian Football*, 429.

58 *Ibidem*; Blair Newman, 'Oriundi. The Argentine Oriundi's behind Italy's 1934 World Cup Success', *These Football Times Magazine: Argentina*, 2016, 42–47.

Wereldkampioenschap 1962: Twee niet-Spaanse voetbalgrootheden

Het nationale team van Spanje trad op het Wereldkampioenschap 1962 aan met vier spelers die niet op Spaans grondgebied waren geboren. Opvallend was dat drie van de vier migrantvoetballers ook geen bloedband hadden met Spanje en vooral voor het nationale team waren geselecteerd op basis van hun prestaties bij diverse Spaanse clubs. Naast Eulogio Martínez (Uruguay) vertegenwoordigden Alfredo Di Stéfano en Ferenc Puskás de Spaanse staat en natie in 1962. Ondanks de aanwezigheid van deze twee voetbalgrootheden werd het Wereldkampioenschap van 1962 een deceptie voor Spanje, dat al in de poulefase werd uitgeschakeld.

Alfredo Di Stéfano werd in Buenos Aires geboren als zoon van een migrant uit Italië en een Argentijnse moeder die via haar (groot)ouders een bloedband had met zowel Frankrijk als Ierland.⁵⁹ Op papier kon Di Stéfano door het geboorterecht aanspraak maken op het burgerschap van Argentinië (*jus soli*), Italië, Frankrijk en Ierland (allen *jus sanguinis*). Toen Di Stéfano's voetbaltalent ontsproot, stond hij voor eenzelfde nationaliteitskeuze. Hij koos voor het nationale team van Argentinië, waar hij in 1947 zes keer voor uit kwam. Dat het niet tot meer interlands kwam had te maken met de Argentijnse voetballersstaking in 1948, waardoor Di Stéfano zijn voetbalheil zocht bij het Colombiaanse Millonarios de Bogotá. Doordat er bij de FIFA geen regelgeving bestond rondom nationaliteitsveranderingen van voetballers duurde het niet lang voordat het Zuid-Amerikaanse land Di Stéfano selecteerde voor het Colombiaanse team.⁶⁰ In 1953 vertrok Di Stéfano naar het Spaanse Real Madrid, alwaar hij zijn hart aan het land verloor. Vanwege zijn prestaties hoopten de Spanjaarden vurig dat Di Stéfano uit zou mogen komen voor de nationale ploeg, maar in 1954 verklaarde de FIFA dat Di Stéfano niet speelgerechtigd was als gevolg van zijn politiek beladen overgang naar Real Madrid.⁶¹ Een jaar later werd deze beslissing herzien, kreeg hij Spaans burgerschap en speelde in totaal 31 interlands voor Spanje. Tijdens het Wereldkampioenschap van 1962 moest hij echter geblesseerd toekijken.

De andere grootheid in de 1962-selectie van Spanje was de in Boedapest geboren Ferenc Purczeld, beter bekend als Ferenc Puskás. Op achttienjarige leeftijd, in 1948, maakte Puskás zijn debuut voor het Hongaarse nationale team en groeide uit tot één van de sterkhouders van de bijna onverslaanbaar geachte



59 Eamon Scott, 'Madrid legend could have been an Irish "Don"', *Herald*, 2009 <<http://www.herald.ie/sport/soccer/madrid-legend-could-have-been-an-irish-don-27902724.html>> [geraadpleegd 18 juli 2017].

60 De vier wedstrijden die Di Stéfano voor Colombia speelde worden niet door FIFA erkend, omdat Colombia toentertijd geen deel uitmaakte van FIFA.

61 Louise Taylor, 'Alfredo di Stéfano was one of football's greatest trailblazers', *The Guardian* (7 juli 2014), sectie Sport <<https://www.theguardian.com/football/blog/2014/jul/07/alfredo-di-stefano-real-madrid>> [geraadpleegd 18 juli 2017].

Magical Magyars.⁶² Het uitbreken van de Hongaarse Revolutie in 1956 maakte een abrupt einde aan dit gouden nationale team en had ook verregaande invloed op de voetbalcarrière van Puskás. Op de avond dat de revolutie uitbrak speelde Puskás met Budapest Honvéd een Europa Cup wedstrijd tegen Atlético Bilbao in Spanje. Na afloop van de wedstrijd weigerde een deel van de Hongaarse selectie terug te keren naar hun thuisland vanwege de instabiele politieke situatie, zo ook Puskás.⁶³ Als gevolg van het niet terugkeren naar Hongarije werd het contract van Puskás bij Boedapest Honvéd ontbonden en kreeg hij een schorsing van twee jaar opgelegd door de Union Européenne de Football Association (UEFA).⁶⁴ Aan het eind van deze schorsing was Puskás 31 jaar en kampte hij met overgewicht, waardoor veel voetbalclubs het risico hem te contracteren nauwelijks aandurfd. Real Madrid bood de Hongaarse aanvaller in 1958 een contract aan als aanvalspartner van Alfredo Di Stéfano, en met succes. De trefzekerheid van Puskás was één van de redenen waarom de Madrilenen tussen 1961 en 1965 onafgebroken kampioen van Spanje zijn geworden.⁶⁵ Het was dan ook geen verrassing dat Puskás in 1962, na het verkrijgen van de Spaanse nationaliteit, aan de selectie van het nationale team werd toegevoegd.

De aanleiding om het nationale team van hun geboorteland af te vallen lag voor beide voetballers aan de politieke instabiliteit in hun geboorteland. Waar Puskás besloot om Hongarije te verlaten vanwege de Hongaarse Revolutie, wisselde Di Stéfano van loyaliteit vanwege de onrust in het Argentijnse voetbal. Door hun goede prestaties en bijdragen aan het Spaanse voetbal maakte de Spaanse overheid maar al te graag gebruik van de mogelijkheid om Di Stéfano en Puskás te naturaliseren, waardoor beide spelers in aanmerking kwamen om de Spaanse staat en natie te vertegenwoordigen. Ondanks dat de primaire reden van beide voetballers om naar Spanje te migreren buiten het voetbal lag, speelden hun voetballende kwaliteiten een belangrijke rol in het verkrijgen van Spaans burgerschap. Hun voetballende kwaliteiten zorgden ook voor een gemakkelijke publieke acceptatie van deze twee 'buitenlanders' als Spanjaarden in het nationale team. Het gaat hier niet om het voetbalburgerschap,



62 John Brewin, 'Puskás, the galloping major', *ESPN*, 2008; Barney Corkhill, 'A tribute to...Ferenc Puskás', *Bleacher Report* (29 september 2008), sectie Bleacher Report <<http://bleacherreport.com/articles/63194-a-tribute-to-ferenc-puskas>> [geraadpleegd 18 juli 2017]. Tussen 1945 en 1950 was het Hongaarse nationale team 27 wedstrijden op rij ongeslagen. Het won Olympisch goud op de Spelen van 1952, en vernederde in een tweeluik het Engelse nationale team in 1953. Als torenhoog favoriet verloor het de WK-finale in 1954 van West-Duitsland.

63 Brewin, 'Puskás, the galloping major'; Corkhill, 'A tribute to...Ferenc Puskás'. Een groot deel van de Hongaarse nationale selectie stond onder contract bij Budapest Honvéd.

64 Brewin, 'Puskás, the galloping major'.

65 Rob Van Erkelens, 'Ferenc Puskas', *De Groene Amsterdammer*, 30 december 2006 <<https://www.groene.nl/artikel/ferenc-puskas>> [geraadpleegd 18 juli 2017].

omdat de Spaanse overheid deze twee voetballers niet actief had aangetrokken met burgerschap. Spanje maakte echter maar al te graag gebruik van de mogelijkheid om deze speler te naturaliseren toen de kans zich voordeed.

Wereldkampioenschap 2014: Brazilianen als 'exportproduct'

Op het Wereldkampioenschap van 2014 in Brazilië kwamen vijftientig in Frankrijk geboren voetballers uit voor een ander nationaal elftal, waarvan het merendeel de kleuren van Algerije verdedigde. Daarnaast speelden veertien spelers van Duitse origine voor een andere natiestaat, en waren er vijf Brazilianen in hun geboorteland actief voor een ander land.⁶⁶ Het zijn vooral voetballers van Braziliaanse afkomst die, mede door de historie van het Braziliaanse voetbal en de stereotypering van technisch hoogbegaafde voetballers, interessante aanvullingen zijn voor andere nationale teams.⁶⁷ Nationale voetbalfederaties proberen dan ook dergelijke migrantvoetballers aan zich te binden door het aanbieden van burgerschap, waardoor voetballende Brazilianen verworden tot een 'exportproduct'.⁶⁸ Van de vijf migrant-Brazilianen, waarvan Diego Costa er één was, maakte Kroatië in 2014 het meest gebruik van genaturaliseerde Brazilianen door de selectie van Eduardo da Silva (Eduardo) en Jorge Sammir Cruz Campos (Sammir).

De in Rio de Janeiro geboren Eduardo verliet op zestienjarige leeftijd zijn geboorteland na te zijn gescout door de Kroatische club Dinamo Zagreb. Zonder kennis over de Kroatische staat en de culturele gebruiken van de natie vertrok Eduardo naar Kroatië. Door scholing en zijn carrière in het land werd hij als mens en voetballer gevormd, en drie jaar na zijn komst in Kroatië nam Eduardo, in 2002, de Kroatische nationaliteit aan. In 2004 maakte Eduardo zijn debuut voor de *Kockasti*.⁶⁹ Na vijftien jaar voetballen in Europa, waarvan acht seizoenen



66 Sunder Katwala, 'The World Cup: a tournament of nations and migrants', *New Statesman* (12 juni 2014), sectie Politics <<http://www.newstatesman.com/print/node/140179>> [geraadpleegd 18 juli 2017].

67 Seth Burkett en Alan Bairner, 'Reading football in Brazil through a boy's own story', *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health* 6:3 (2014), 317–328; Carlos Henrique de Vasconcellos Ribeiro en Paul Dimeo, 'The experience of migration for Brazilian football players', *Sport in Society* 12:6 (2009), 725–736. Het voetbalniveau van deze nationale teams is zo hoog dat de kans om de selectie van de nationale ploeg te halen voor voetballers geboren in Brazilië, Duitsland of Frankrijk klein is. Desondanks zijn deze voetballers voor andere nationale ploegen vaak welkome aanvullingen vanwege hun voetballende kwaliteiten.

68 Ook voetballers die dreigen af te vallen voor het nationale team van hun geboorteland kijken vaak rond voor alternatieven; Mercer en Hague, 'The Fixity and Fluidity of National Identities in Men's Professional Soccer'.

69 Croatiaweek, 'Eduardo da Silva: I feel like a foreigner in Brazil', *Croatiaweek* (11 september 2014), sectie Sport <<http://www.croatiaweek.com/eduardo-da-silva-i-feel-like>>

in Kroatië, keerde Eduardo in 2014 terug naar zijn geboorteland. Waar Eduardo verwachtte thuis te komen in Brazilië, waande hij zich echter verloren in het land door de culturele verschillen en uiteenlopende gewoonten. Vanwege zijn afkomst en bloedlijn zal Eduardo op papier altijd een Braziliaan zijn, maar in verschillende interviews heeft Eduardo aangegeven dat hij zijn hart verpand heeft aan Kroatië: aan het land, aan de fans en aan zijn teamgenoten.⁷⁰

Een gelijksoortig verhaal geldt voor de andere Braziliaanse-Kroaat in de selectie: Sammir. Sammir was een talentvolle voetballer die Brazilië vertegenwoordigde in de diverse nationale jeugdelftallen (onder de 17- en 18-jaar), maar zijn echte doorbraak bleef uit. Op negentienjarige leeftijd werd Sammir, net als Eduardo, de kans geboden om professioneel te voetballen in Europa bij Dinamo Zagreb, waar hij in zes jaar tijd uitgroeide tot één van de steunpilaren van de ploeg.⁷¹ Door zijn verblijf in Zagreb leerde Sammir de Kroatische taal en integreerde hij in de samenleving. Door zijn prestaties bij Dinamo Zagreb, en het uitblijven van een oproep voor het Braziliaanse nationale team, begon de Kroatische voetbalbond Sammir te stimuleren zich tot Kroaat te naturaliseren zodat hij geselecteerd kon worden voor Kroatië. Sammir zag hier wel brood in en na het doorlopen van het naturalisatieproces werd zijn selectie voor het nationale elftal een feit. Omdat Sammir op papier een Kroaat was en nog niet in een A-interland was uitgekomen voor Brazilië, kon Sammir zijn 'tweede thuis' op het Wereldkampioenschap in zijn geboorteland vertegenwoordigen.⁷²

De twee Braziliaanse Kroaten waren, net als Diego Costa, het middelpunt van publieke discussies rondom het selecteren van migrantvoetballers in een nationaal team. Ondanks het feit dat beide voetballers al jaren resideerden in Kroatië, waren ze maar deels opgegroeid in het land. Daarnaast is het aannemelijk dat, naast economische redenen, de vergrote kans op spelen op het Wereldkampioenschap een belangrijk motief is geweest voor het aannemen van Kroatisch burgerschap.⁷³ De reacties van Kroatische fans waren dan ook uiteenlopend op het selectiebeleid van de Kroatische voetbalbond: een deel van de supporters was blij met de selectie van Eduardo en Sammir vanwege hun voetbalkwaliteiten, terwijl andere fans het selecteren van deze nep-Kroaten een schande vonden; de twee voetballers misten de (geboorte)band met de staat



a-foreigner-in-brazil/> [geraadpleegd 18 juli 2017]. De term Kockasti betekent geblokten, verwijzend naar het roodwit-geblokte tenue van het nationale elftal van Kroatië.

70 Ibidem; FIFA.com, 'Eduardo: If only I could sing both anthems', *FIFA Official Website*, 2014.

71 Denis Svirčić, 'Jorge Sammir Cruz Campos to represent Croatia?', *Croatian Sports* (27 september 2012), sectie Sport <<http://www.croatiansports.com/?p=11026>> [geraadpleegd 18 juli 2017].

72 Denis Svirčić, 'Sammir to suit up for Croatia????', *Croatian Sports* (21 september 2010), sectie Sport <<http://www.croatiansports.com/?p=1090>> [geraadpleegd 18 juli 2017].

73 Al hebben beide voetballers dit, uiteraard, niet in een dergelijke bewoording geuit.

en Kroatische natie.⁷⁴ Een verschil in acceptatie tussen Eduardo en Sammir is echter merkbaar onder het Kroatische publiek, hetgeen vooral te maken heeft met de voetballende prestaties van de spelers. Waar Eduardo als spits veelvuldig het net vond,⁷⁵ wordt er openlijk getwijfeld aan de toegevoegde waarde van Sammir aan het nationale team van Kroatië. Bij deze twijfels speelt de Braziliaanse achtergrond van Sammir, over het algemeen, een negatieve rol.⁷⁶

Conclusie

Alhoewel het verleidelijk is om de verwevenheid tussen internationale sport en burgerschap als iets recent te beschouwen, laten de gepresenteerde casussen zien dat de bijdrage van migrantvoetballers aan nationale teams van alle tijden is.⁷⁷ Door de ogenschijnlijke willekeur in nationaliteitswisselingen onder voetballers, zoals veelvuldig gepresenteerd in de media, en de toenemende betrokkenheid van overheden bij het toekennen van burgerschap aan deze elitemigranten, lijkt burgerschap in de context van het internationale voetbal te verworden tot koopwaar. Als er echter nauwkeuriger wordt gekeken naar individuele gevallen blijkt dat de meeste nationaliteitsveranderingen plaatsvinden op basis van familiäre verwantschap (*jus sanguinis*). Daarnaast vallen veel van de wisselingen op basis van *jus nexi* binnen de categorieën repatriant of residentie, waardoor de publieke acceptatie gemakkelijker is. Uit de gepresenteerde casussen blijkt ook dat het veranderen van burgerschap voor voetballers zelden willekeurig of een gevolg van een vrijmarktkeuze is. De meeste nationaliteitswisselingen in het internationale voetbal, zowel in het verleden als in het heden, worden gekaderd door de (koloniale) geschiedenis van een land, specifieke migratieachtergronden, nationale tradities rondom naturalisatie en institutionele regelgeving.⁷⁸ Alhoewel de categorische indeling van *jus nexi*-burgerschap voor voetballers – repatrianten, residentie, voetbalburgerschap – niet waterdicht is, en in de praktijk er vaak sprake is van overlap tussen de categorieën, weerspiegelt het de rekbaarheid van het *jus nexi*-principe. Deze voorbeelden geven inzicht in de complexiteit en manipuleerbaarheid van nationaliteitsveranderingen in het internationale voetbal, en daarbuiten.



74 Svirčić, 'Jorge Sammir Cruz Campos to represent Croatia?'

75 Hij scoorde 29 keer in 64 duels voor Kroatië waarmee hij op een gedeelde tweede plaats staat van productiefste spelers in het Kroatische shirt. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_spelers_van_het_Kroatische_voetbalelftal.

76 Croatian Sports, *Residents of Split talk about Sammir playing for the Croatian National Team* (Split, 2011).

77 Kostakopoulou en Schrauwen, 'Olympic citizenship and the (un)specialness of the national vest: rethinking the link between sport and citizenship law', 153.

78 Raffaele Poli, 'Understanding globalization through football: The new international division of labour, migratory channels and transnational trade circuits', *International Review for the Sociology of Sport* 45:4 (2010), 491–506.

De wereldwijde *race for talent*⁷⁹ heeft er echter wel toe geleid dat nationale overheden burgerschap bewust als machtsmiddel zijn gaan inzetten om gewenste voetbalmigranten 'in te sluiten'⁸⁰ ter bevordering van nationaal sport-succes. Door het principe van *jus nexi* tot in het extreme door te voeren zijn een aantal staten, veelal de rijkere staten, bereid om getalenteerde voetballers zonder aantoonbare 'oprechte connectie' met het land te kopen via burgerschap: het voetbalburgerschap.⁸¹ Door deze manier van naturalisatie verandert burgerschap voor een voetballer tot een formaliteit die enkel nodig is om in aanmerking te komen voor een nationaal team.⁸² Ondanks de introductie van het *jus nexi*-principe blijft het verkrijgen en veranderen van burgerschap, niet alleen in de context van de internationale sport, een arbitrair proces.⁸³ Atleten zullen altijd afhankelijk blijven van nationale regelgevingen rondom naturalisatie, aangezien die per land blijven verschillen, waardoor het 'oude geluk' van geboorterecht nog steeds bepalend is voor de mogelijkheden van een sporter op internationaal niveau. Ook voor staten geldt dat de landen die een liberaler regime toepassen rondom burgerschap en naturalisatie daar profijt van kunnen hebben als het gaat om het aantrekken van getalenteerde migranten ten opzichte van staten die restrictief handelen.⁸⁴

In de beschreven categorische indeling schuilt ook een verschil in acceptatie tussen genaturaliseerde voetballers door het publiek. Gevoelsmatig worden voetballers die van jongs af aan in een ander land zijn opgegroeid, net als economische of politieke migranten, gemakkelijker geaccepteerd als een vertegenwoordiger van een land dan migranten met een voetbalburgerschap. Daarnaast speelt de toegevoegde waarde van een migrantvoetballer aan het nationale team een belangrijke rol, waarbij goede prestaties leiden tot gemakkelijke(re) acceptatie. Er zijn zelfs aanwijzingen dat sportfans het nationale team van hun land altijd blijven supporteren, onafhankelijk van het aandeel migranten of 'buitenlanders' in de selectie. Historisch bewijs hiervoor is echter nog zwak.⁸⁵



79 Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent', 2096.

80 Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*.

81 Shachar, 'The Race for Talent: Highly Skilled Migrants and the Competitive Immigration Regimes'; Shachar, 'Picking Winners: Olympic Citizenship and the Global Race for Talent'; Spiro, 'The End of Olympic Nationality'; Kostakopoulou en Schrauwen, 'Olympic citizenship and the (un)specialness of the national vest: rethinking the link between sport and citizenship law'.

82 Spiro, 'The End of Olympic Nationality', 491; Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*.

83 Shachar, *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*; Spiro, 'The End of Olympic Nationality', 1st.

84 Spiro, 'The End of Olympic Nationality', 489.

85 Ibidem: 478–496, alhier 495.

Toch blijft de publieke discussie over de mate waarin een migrantvoetballer een land kan vertegenwoordigen, veelal gevoerd in de media, steevast terugkeren bij een nationaliteitsverandering van een voetballer.⁸⁶ Als de FIFA de regelgeving rondom het in aanmerking komen voor een nationaal elftal niet flexibeler maakt, zoals het bijvoorbeeld in de jaren 30, 40 en 50 was geregeld, dan zullen, mijn inziens, de publieke discussies rondom wie, welk land in het internationale voetbal vertegenwoordigt in de komende jaren gaan toenemen. Zowel in volume als in hevigheid.

Dankwoord

Een woord van dank gaat uit naar de andere leden van het 'Sport and Nation'-onderzoeksteam voor hun feedback op eerdere versies van dit paper: dr. Gijsbert Oonk, dr. Jacco van Sterkenburg en Joost Jansen.



86 Jansen, 'Diego Costa's decision to jump ship from Brazil to Spain has backfired... but where did it all go wrong for the Chelsea striker?'; Svirčić, 'Jorge Sammir Cruz Campos to represent Croatia?'.
87



'Mannen leggen mij graag uit wat ze over sport weten'

Een interview met prof. dr. Marjet Derks

Polle Boot en Paul Reef

Marjet Derks is sinds november 2016 als hoogleraar Sportgeschiedenis verbonden aan de Radboud Universiteit, waar ze al sinds 2006 actief was als universitair docent. Daarvoor was ze onder meer onderzoeker bij Stichting Echo, waar ze publiceerde over gender en religie, en wetenschappelijk medewerker van het Nederlands Sportmuseum in Lelystad. De afgelopen jaren heeft ze zowel op het gebied van religie- als sportgeschiedenis verschillende boeken, bundels en artikelen geschreven over kloosters, katholicisme, confessionele sport, lichamelijke opvoeding, sport in (post)koloniaal perspectief en de Olympische Spelen. In deze onderzoeksvelden staat gender vaak centraal. Verder zet ze zich buiten de campus ook in voor sportgeschiedenis; zo was ze lange tijd bestuurslid van Stichting De Sportwereld en zorgde ze voor een themanummer over sport van het *Jaarboek Numaga*. In een themanummer over sportgeschiedenis, aan de totstandkoming waarvan Derks een actieve bijdrage heeft geleverd, mag een interview met de niet-meer-zo-kersverse hoogleraar niet ontbreken. Bovendien is ze oud-redactielid. *Ex Tempore* bezocht haar op haar werkkamer.

Derks heeft zelf in de jaren '70 en '80 in Nijmegen geschiedenis gestudeerd. Gevraagd naar de verschillen tussen toen en nu komen vooral de vrijheden voor studenten en de lesmethoden naar boven. De studenten van toen kozen de opleiding niet voor een grote kans op een baan – sommige dingen blijven hetzelfde – maar uit politieke overwegingen of om zichzelf te vormen. Ze hadden de vrijheid om grote vakken naast de studie te volgen bij andere richtingen: 'Ik schoof aan bij de colleges van antropoloog Ton Lemaire of polemoloog Leon Wecke, gewoon uit interesse. Dan duurde je studie maar wat langer.' Derks ziet dat dit soort vrijheden enorm zijn teruggebracht. Ze constateert ook dat de opleiding geschiedenis qua algemene vorming nu minder uit de verf komt dan in haar eigen studententijd.

De verschillen in lesmethoden uiteten zich in de splitsing van het curriculum in kleinere vakken, met kleinere tentamens en lagere studielasten. Colleges werden in haar tijd in blokken gegeven en voor tentamens kon de stof rond de 2000 pagina's bedragen. De onderzoekscolleges duurden langer en de scripties waren halve boekwerken. Derks vindt niet dat vroeger alles beter was ('dat is iets voor cynici'), maar betreurt wel dat de opleiding tegenwoordig heel schools is geworden. 'Daar kunnen studenten op zich niets aan doen, maar het leidt wel tot een cultuur van "handjes vasthouden" omdat veel studenten bang zijn om het fout te doen en precies willen weten wat ze wel en niet moeten of mogen doen.'

De hoogleraar merkt dat de studenten veel begeleiding krijgen en dat ook verwachten. Bij bachelor- en masterscripties zijn alle stappen uitgeschreven en

voorbereid. De docent moet de student helemaal meenemen door het onderzoek. De opleiding is in dit opzicht versimpeld en verschoolst, terwijl er eigenlijk bij scripties sprake zou moeten zijn van min of meer zelfstandig onderzoek. Ook bij projectcolleges in de masterfase valt haar op dat de studenten initieel niet gewend zijn om zelfstandig aan de slag te gaan. Na de paniek in het begin zijn de deelnemende studenten aan het einde van de rit vooral blij dat ze geleerd hebben om dat wél te doen. Bij veel andere vakken wordt van tevoren uitgelegd wat iedere week de bedoeling is, wat de criteria van het paper zijn en wanneer de herkansingen zijn, of zoals Derks het verwoordt: 'Eigenlijk wordt er heel erg veel voorgekauwd. Als docenten moeten op wij op onze beurt leerdoelen en toetsen steeds preciezer formuleren, waardoor de verschooling ook aan onze kant toeneemt. Zo houden we elkaar steeds meer in een houdgreep.'

In antwoord op de vraag of historici nu minder degelijk worden opgeleid dan in haar studietijd, is Derks zich bewust van de tijdsloosheid van zulke kritiek: 'Oude mensen gaan dat altijd zeggen. Iedereen denkt dat volgens mij, over dertig jaar gaan jullie dat ook zeggen.' Derks gelooft ook dat de historici van toen anders werden opgeleid, voor een andere tijd. Ze voegt er wel een beetje mismooedig aan toe: '... het aantal bladzijden dat nu gelezen moet worden is zoveel minder dan vroeger. [...] De diepgang is niet gigantisch toegenomen.'

Wat eraan te doen? In haar ervaring zijn veel van deze beperkingen ingebouwd in het systeem. De hoeveelheid te lezen literatuur is direct verbonden aan het aantal studiepunten van een vak, en de gemiddelde leessnelheid van de studenten. 'Dan kom je op lage aantallen uit.' Derks zou liever zien dat studenten een boek per week zouden lezen. 'Dan gaan we echt klimmen, dan gaan we echt stappen maken.' De bevlogen roeister die ze sinds haar studietijd al is, zegt berustend: 'Je moet roeien met de riemen die je hebt. En dat zijn korte riempjes'.

Dit is een interview met een historica; na de stelling komt de nuance. Er zijn ook nu nog wel degelijk mogelijkheden voor goede studenten om zich te verdiepen, bijvoorbeeld via het Honours-programma of andere activiteiten buiten het basiscurriculum. Derks stelt ook dat Nijmeegse historici ook in niet-historische vakken uit de voeten kunnen met de vaardigheden die ze binnen de opleiding hebben opgedaan. Deze concreet omschreven vaardigheden vindt ze ook belangrijk: ze verhogen de kans van geslaagden op de arbeidsmarkt. Wel hint de hoogleraar erop dat ze in de spagaat 'vaardigheden-kennis' meer naar de kennis dan naar de vaardigheden neigt.

Hierna zet Derks gedreven uiteen wat zij voor ogen heeft met haar hoogleraarschap. Waarom wilde ze eigenlijk in de eerste plaats graag hoogleraar sportgeschiedenis worden? Toen ze studeerde, was zij de enige van haar jaar die zich met sportgeschiedenis bezighield: het thema bestond onder historici nagenoeg niet. Omdat het heel moeilijk was om daarmee verder te gaan, heeft ze het onderwerp nadat haar baan bij het Nederlands Sportmuseum was afgelopen noodgedwongen lange tijd moeten laten liggen. Maar toen Derks in 2006 een aanstelling als docent-onderzoekster kreeg en later ook de mogelijkheid om zelf meer invulling te geven aan haar onderzoek, pakte zij sportgeschiedenis weer op. 'Toen dacht ik ook: als ik me afvraag wat ik de resterende jaren van

mijn werkzame leven wil doen, dan wil ik het thema dat ik toen heb opgepakt, maar niet kon afmaken, weer oppakken omdat het als onaf voelt’.

Het is Derks’ doel om enerzijds sportgeschiedenis als serieus vakgebied binnen de geschiedwetenschap op de kaart te zetten en om anderzijds sporthistorisch onderzoek te integreren in de andere vakgebieden. Dat betekent nieuwe lijnen binnen het onderzoek uitzetten en subsidiabele projecten te schrijven. Momenteel houdt Derks zich bezig met de rol die sport historisch heeft gespeeld voor zowel sociale integratie als uitsluiting. Sport is een internationaal fenomeen, iets waardoor nieuwkomers of buitenstaanders op een niet-talige manier kunnen integreren of mee kunnen doen. Via sport blijkt het vaak heel goed te werken om contact te maken met anderen. ‘Door thema’s als in- en uitsluiting denk ik dat de relevantie van sport als invalshoek naar voren komt. Dit staat er los van of ik sport nou leuk vind of niet: sport doet ertoe en speelt al meer dan anderhalve eeuw een steeds belangrijkere rol in onze samenleving’. Behalve dat dit blijkt uit het feit dat er inmiddels miljarden in sport omgaan, of dat staten en politici steeds meer proberen om sport als instrument van ‘soft power’ te gebruiken om mooi op de foto te komen, speelt sport ook een zeer grote rol in beeldvorming rondom gender en etniciteit. Dit zijn allemaal thema’s waarbij Derks stelt dat juist een historische benadering veel diepgang en nieuwe inzichten biedt dankzij een langetermijnperspectief dat in veel sociale wetenschappen vaak ontbreekt. Momenteel behoren er drie vaste aio’s tot haar onderzoeksgroep, plus een docentpromovendus en enkele buitenpromovendi. Derks zou graag veel meer aan de ontwikkeling van sportgeschiedenis willen doen, maar heeft ook veel onderwijstaken die niet specifiek op sportgeschiedenis betrekking hebben. ‘Ik sta ook regelmatig over de Verlichting of Huizinga te praten.’

Het is niet altijd even makkelijk om sportgeschiedenis, of sport in bredere zin, als serieus onderzoeksthema te agenderen. ‘Binnen Geschiedenis is het een “leuk aandachtsveld”. “Leuk” is het woord dat je het vaakst hoort.’ Daarnaast stelt Derks vast dat er in Nederland veel onderzoek naar sport wordt verricht, maar dat ook binnen andere vakgebieden – van sportpsychologie tot bewegingswetenschappen – sportgeschiedenis niet als relevant, maar vooral als leuk wordt beschouwd. Daarnaast geldt sport als iets waarvan ‘iedereen alles al weet’. Het probleem van sport is dat iedereen erover mee kan praten. Hierdoor moet voortdurend de toegevoegde waarde van de wetenschappelijke en historische benadering van sport worden aangetoond, juist voor mensen die denken alles al te weten. Een bijkomend probleem is dat sport, en zeker de sportjournalistiek, echt een mannenwereld is, waarin ook Derks als hoogleraar veel met *mansplaining* te kampen heeft. ‘Mannen leggen mij graag uit wat zij allemaal over sport weten. Maar ik zie het ook terug op televisie: Dione de Graaff mag wel presenteren over sport, maar als het echt over de duiding gaat, dan zijn het vrijwel altijd mannen, zeker bij voetbal.’ Dat Nederlandse vrouwen al decennialang heel erg goed in sport zijn, was iets dat niet werd opgemerkt. Dat is een kwestie van beeldvorming. Toen onlangs Tom Dumoulin ‘als eerste Nederlander’ de Giro d’Italia won, negeerden de media in eerste instantie dat diverse

Nederlandse wielrensters deze al veel eerder hadden gewonnen.

Derks wil echter ook op een dieper niveau de relatie tussen identiteit en sport wetenschappelijk aan de kaak stellen. Sport is namelijk bij uitstek iets waar identiteit op een betekenisvolle manier 'gedaan' wordt. 'Sport is een belangrijke grensbepaler op het gebied van gender, etniciteit, uiterlijk – en rekt die grenzen ook voortdurend op. Dat allochtone meiden vrouwenvoetbal hebben ontdekt is misschien wel invloedrijker dan vele integratiedebatten. De Europacup heeft meer kennis over andere landen gegenereerd dan informatieve televisieprogramma's. Derks vertelt ook hoe zij onlangs in een college een documentaire liet zien over vrouwen in Karachi [Pakistan, red.] die zich dankzij boksen weten te ontworstelen aan een crimineel en op zijn zachts gezegd vrouwonvriendelijk milieu. Hier speelt ook beeldvorming weer een belangrijke rol: 'meiden moeten namelijk wel op het idee komen dat ook in sport voor hen mogelijkheden liggen.'

Ondanks de grote maatschappelijke impact van sport op onze maatschappij blijkt het als historisch onderzoeksthema lastig bij grote onderzoeksprogramma's te passen. 'Veel door NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) gesubsidieerd onderzoek op sportgebied gaat over directe toepassingsbereiken: hoe krijgen we allerlei doelgroepen aan het bewegen? Wat is de impact van slaap op sportprestaties? Dat werk. Geesteswetenschappen komen er bij sportonderzoek nauwelijks aan te pas. Ik zou graag zien dat mensen bij NWO het belang gaan erkennen van projecten die vragen stellen bij uitgangspunten in de alledaagse sportpraktijk en het sportbeleid. Historische vragen horen daarbij.'

Van tevoren had Derks zich al wel gerealiseerd dat het niet altijd even makkelijk zou zij om onderwijs, onderzoek en haar hoogleraarschap te kunnen combineren met het uitzetten van nieuwe lijnen van onderzoek naar sportgeschiedenis. Dit betekent echter niet dat zij minder gedreven is om sportgeschiedenis als serieus onderzoeksonderwerp op de kaart te zetten, maar ze moet haar tijd wel bewaken – en dan sport zij daarnaast ook nog graag zelf! Veel mensen denken dat Derks beroepswege obsessief alle sport volgt en zich daar ook voor interesseert, maar dat is niet het geval: 'Sommige dingen interesseren me geen biet en ik weet ook helemaal niet zoveel. Ik heb ooit een student gehad die nationaal kampioen sporttriviant was – die wist echt alles! Daarnaast voelde ik me echt verbleken.' Kennis staat voor haar alleen niet centraal: het gaat om de inzichten die sportgeschiedenis kan verschaffen in zaken als civil society, nationalisme, religie of gender. 'Maar soms vind ik sport ook gewoon heel leuk – zoals wielrennen en roeien. Vrouwenvoetbal vind ik ook geweldig, ik heb bij het EK afgelopen zomer een paar wedstrijden bezocht.' Ten slotte is sport ook een belangrijk van haar identiteit: 'Ik heb altijd gesport, dat is onderdeel van mijn wezen en mijn gezondheid, dus als ik moet kiezen zeg ik soms nee en schiet ik even in mijn sportkleren. Ik heb natuurlijk ook het geluk dat ik kan zeggen: "het is mijn vak, ik moet nu toch echt even naar het sportcentrum!"'.



Boeken top 5

Het beste Sportboek aller tijden

Arthur van den Boogaard

Het beste Nederlandse sportboek aller tijden is het sportboek dat je nog niet eerder hebt gelezen.

Neem rustig de tijd om deze zin nogmaals te lezen. Het beste Nederlandse sportboek aller tijden is het sportboek dat je nog niet eerder hebt gelezen. Wie nu denkt dat dit betekent dat het beste Nederlandse sportboek niet zou bestaan, doet er goed aan deze zin nogmaals te lezen. Er zijn namelijk wel degelijk meerdere boeken die in aanmerking komen voor de titel 'Beste Nederlandse sportboek ooit': daarover later meer. De betekenis van deze eerste zin heeft te maken met een tweetal zaken:

1. Het vergelijken van sportboeken is lastig.
2. Je kunt nooit genoeg sportboeken hebben gelezen.

Alvorens de belangrijkste gegadigden voor 'Het Beste Nederlandse Sportboek' (HBNS) te noemen, is het van belang deze twee zaken iets te verduidelijken. Dat het vergelijken van sportboeken lastig is heeft slechts zijdelings te maken met het gezegde 'appels met peren vergelijken'. Een biografie van voetballer is inderdaad iets anders dan een reconstructie van een korfbal-seizoen, maar wat betreft kwaliteit is het wel degelijk mogelijk om boeken te vergelijken. Het probleem zit op een ander niveau: de criteria die je bij het vergelijken hanteert.

Gaat het om de stijl van schrijven? Het gedane onderzoek? Om de toegang tot de hoofdpersonen? Om de experimentele vorm misschien? De originele keuze van het onderwerp? Eeuwigheidswaarde? Daartussen een keuze maken is lastig, en vaak ook een kwestie van individuele voorkeur. Over kwaliteit hoef je niet te twisten, maar datgene wat je als belangrijkste kwaliteit ziet is lastig algemeen te bepalen.

Zelf heb ik dat meegemaakt bij het samenstellen van een drietal bloemlezingen: twee met sportverhalen (van 1880 tot 2013) en een met specifieke wielerverhalen (uit een vergelijkbare periode). Voor deze drie boeken dompelde ik mij zo'n kleine drie jaar van mijn leven onder in de archieven van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag om sportverhalen in kranten en tijdschriften te lezen. Eerder schreef ik hier over: 'Ik las net zolang totdat ik er mies van werd.' Dat was niet echt zo, maar soms waren er wel dagen dat de vele verhalen die ik las inwisselbaar werden. Maar gek genoeg hielp mij dat. Juist kennis van de inwisselbaarheid van verhalen zorgde ervoor dat ik de kwaliteit van een goed verhaal beter leerde herkennen. Dat geldt ook voor sportboeken. De vijftien jaar dat ik wekelijks een sportboek besprak voor *Het Parool* hebben mij een vergelijkbare blik op de inwisselbaarheid van Nederlandse sportboeken gegeven. Je kunt beter vergelijken als je meer hebt gelezen, waarmee, punt twee, je inder-

daad dus nooit genoeg sportboeken kan lezen.

Je wordt daardoor steeds beter in het aangaan van datgene wat ik 'een gevecht tegen de willekeur' noem. 'Vrijwel dagelijks verschijnen in Nederlandse kranten en tijdschriften goed geschreven verhalen over sport,' schreef ik in een inleiding bij een van de bloemlezingen. 'Toch is het merendeel daarvan óók willekeurig. Omdat er beter geschreven, beter onderzochte of meer complete verhalen bekend zijn over hetzelfde onderwerp. Omdat het verhaal teveel uitleg nodig heeft voor een onwetende lezer. Of omdat het geheel uiteindelijk niet bestand lijkt tegen de tand des tijds.' Deze criteria waren leidend bij het bloemlezen van verhalen. En ze zijn zeker ook van belang bij het bepalen van de titel HBNS.

Graag geef ik hiervoor het volgende lijstje, in volgorde van verschijningsjaar.

Te midden der kampioenen **van Joris van den Bergh (1929)**

In dit boek wordt de wielerkampioen Piet Moeskops gevolgd in zijn streven om voor een vijfde keer wereldkampioen op de baan te worden. Freelance-journalist Van den Bergh beschrijft in een heldere stijl de intrigerende wielersport en diens kennis van het sprinten – naast hard fietsen was juist ook de gemoedstoestand van belang. Het boek kende vele herdrukken. Opvallend is dat Van den Bergh de eerste druk zelf uitgaf. Om dat enigszins betaalbaar te maken publiceerde hij als freelancer een groot deel eerst als feuilleton in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*. Het fijne is dat de schrijver ook een lakmoesproef is voor sportboekenkenners zelf. Wie ooit tegen je zegt dat *Mysterieuze krachten in de Sport* – een ander boek van Joris van den Bergh, verschenen in 1941 – een goed sportboek is: wantrouw zijn opvattingen over sportboeken voor altijd!

Cruijff, Hendrik Johannes, fenomeen **van Nico Scheepmaker (1972)**

Een werkelijk fenomenaal boek. Scheepmaker plaatst Johan Cruijff in de geschiedenis van het Nederlandse voetbal en geeft hem, de beste Nederlandse voetballer ooit, de plek die hij verdient: namelijk de plek van de beste Nederlandse voetballer ooit, een fenomeen dus. Maar het is Scheepmakers typische stijl die het boek zelf zo fenomenaal maakt: een combinatie van ernst en lichtheid gevangen in de zinnen van een dichter. Veel gekopieerd, maar nooit geëvenaard.

De Renner **van Tim Krabbé (1978)**

Ooit schreef ik: 'Na 1978 moet een schrijver over sport verantwoording afleggen aan *De Renner*.' Inmiddels vergezelt deze zin als blurb elke nieuwe herdruk van dit beste Wielersboek aller Tijden – en dat is dus internationaal: ook in het buitenland schreef men nooit beter over wielrennen! Met de publicatie van dit in vorm eenvoudige boek - een wielerswedstrijd beleefd door de ogen van renner Krabbé verweven met diens eigen blik op de geschiedenis van het wielrennen - zorgde Krabbé voor een Copernicaanse wending in het wielerschrijven. Als je dit boek nooit eerder hebt gelezen, kun je ook niet serieus meepraten over wat een goed sportboek is. Herlezen vergroot je kennersgehalte.

The Dutch Windmill van Jules Deelder (1980)

Schrijver en dichter Jules Deelder heeft nooit met zijn rug naar de sport gestaan. Zoals vele grote schrijvers – vooral Amerikanen – dat ook nooit deden. De keuze van een biografisch portret van de grootste Rotterdamse bokser ooit past in dit klassieke beeld. Norman Mailer koos voor Mohammed Ali. Deelder koos Bep van Klaveren. Je zou kunnen denken: waarom alle interviews voorzien van knip- en plakwerk uit vervlogen tijden. Lees het boek dan nogmaals en je begrijpt het oproepen van een tijdsbeeld met oorspronkelijke teksten beter.

De Coolsingel bleef leeg van Hugo Borst (1996)

Boek van internationale klasse. Borst beschrijft Feyenoord in het seizoen 1995/96 van binnenuit de club. Er waren intriges, er was geen succes en het drama klots-te tegen de muren van de Rotterdamse Kuip. Toch maakt juist de pen en de blik van Borst het boek zo goed. Wie wil weten waarom je bij schrijven beter ‘iets kan laten zien dan vertellen’ – show, not tell – lees dit boek en maak het jouw bijbel.

Dit zijn wat mij betreft de boeken die passen op een HBNS-lijstje. Eén winnaar aanwijzen wil ik niet. Er zouden ook recentere titels op kunnen staan. Er wordt in Nederland tegenwoordig beter over sport geschreven dan vroeger. De genoemde boeken hebben echter met een latere herdruk bewezen de tand des tijds (voorlopig) te hebben doorstaan. Dat geeft hen een zekere status, voor mij in dit geval zelfs een doorslaggevende status. Deze lijst is als vanzelfsprekend natuurlijk willekeurig en geenszins allesbepalend. Kies vooral zelf, maar altijd in de wetenschap dat het beste Nederlandse sportboek ooit ook zomaar het eerstvolgende sportboek kan zijn dat jij gaat lezen.



Uit de Ivoren Toren

Nieuws

Op 6 november trokken studenten en docenten van het derdejaars themacollege 'Van volksverheffing tot eugenetica: veranderde antwoorden op de sociale kwestie in Europa en de VS (1870-1945)' richting Amsterdam. Ze bezochten daar het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en liepen rond door de Amsterdamse Spaarndammerbuurt langs de monumenten van de volkshuisvesting, dit laatste georganiseerd door museum Het Schip.

Op 17 november 2017 settelde het Nijmeegse geschiedeniscafé zich in het Valkhof Museum, waar in verschillende lezingen Keizer Frederik II centraal stond. De Hohenstaufens hadden een grote belangstelling voor de stad Nijmegen en zijn niet onbelangrijk geweest voor Nijmeegs-stadisme: de burcht het Valkhof en het stadswapen met de tweekoppige adelaar zijn beide erfenissen van de Hohenstaufens.

Promovendus Jon Verriet (Sport- en Cultuurgeschiedenis) was afgelopen maand op televisie te bewonderen bij de Keuringsdienst van Waarde. De aflevering stond in het teken van de typisch 'Nederlandse' margarine. Daarvoor onderzocht en verklaarde hij waarom uitgerekend margarine een populair product werd in Nederland.

Bijzonder hoogleraar Elise van Nederveen Meerkerk heeft de Consolidator Grant van de European Research Council (ERC) gekregen. Van Nederveen Meerkerk is als bijzonder hoogleraar Comparative History of Households, Gender and Work verbonden aan het Institute for Historical, Literary and Cultural Studies van de Radboud Universiteit. Met deze toekenning en een nieuw onderzoeksteam gaat ze vijf jaar lang onderzoek doen naar de rol van arbeid en consumptie van huishoudens in de wereldwijde verplaatsing van de textielindustrie sinds omstreeks 1750.

Dries Raeymaekers (Politieke en Cultuurgeschiedenis) sloeg onlangs een nieuw pad in en voegde zich bij het Spaanse ensemble 'La Grande Chapelle'. Het ensemble specialiseert zich in de barokmuziek, en in het nieuwe album stond de kapel- en kamermuziek van Pedro Ruimonte centraal (begin 17^e eeuw). Raeymaekers hielp door de dirigent te ondersteunen met historische bronnen en leverde zelf een bijdrage door in het boekje bij de CD te schrijven. De CD verscheen in oktober.

Publicaties

Op 10 november jl. verscheen het boek *De Stevenskerk. 750 jaar spiegel van Nijmegen* onder redactie van Hettie Peterse e.a. (Nijmegen: Vantilt, 2017). Naast bijdragen van kunsthistorici en bouwhistorici schreef Jan Kuijs (Middeleeuwse Geschiedenis) een aantal hoofdstukken voor dit boek, namelijk over de middeleeuwse parochie en kerk van Nijmegen, de stichting van het Stevenskapittel, Reformatie en Contrareformatie, de kroniek van Willem van Berchen en de verering van Stephanus in Nijmegen door de eeuwen heen.

Onlangs verscheen het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis. Het volkt spreekt* (Amsterdam: Boom, 2017) onder leiding van onder anderen Anne Bos, Jan Willem Brouwer, Jan Ramakers (red.) (allen Centrum voor Parlementaire Geschiedenis). Het jaarboek heeft als streven de wisselwerking tussen het parlement en volk in kaart te brengen. Met het hedendaagse populisme als aanleiding onderzoeken ze hoe het 'Nederlandse volk' invloed probeerde uit te oefenen op de politiek vanaf de 18e eeuw. Onder meer massademonstraties, ordeverstoringen en verzoekschriften passeren de revue.

Carla van Baalen en Alexander van Kessel (beiden Centrum voor Parlementaire Geschiedenis) schreven mee aan het onlangs verschenen boek: *Het inkomen van de Koning. De totstandkoming en ontwikkeling van het financieel statuut van het koninklijk huis (1972)* (Amsterdam: Boom, 2017). In het boek wordt uiteengezet hoe het kabinet-De Jong (1967-1971) een nieuwe regeling ontwierp die zowel de koninklijke financiën op orde bracht als tegemoetkwam aan de wensen van de volksvertegenwoordiging ten tijde van een slecht draaiende economie. Deze regeling geldt in grote lijnen nog steeds.

Onder het eindredacteurschap van onder anderen Carla van Baalen is dit najaar *Een versplinterd landschap - bijdragen over geschiedenis en actualiteit van Nederlandse politieke partijen* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017) verschenen. Het boek zet uiteen hoe de hedendaagse Nederlandse politiek eruitziet en illustreert de ontstaansgeschiedenis van de dertien partijen die op dit moment zetels in de Kamer bezitten.

Lezingen

De letterenfaculteit heeft een nieuwe traditie gelanceerd: de Frans Timmermans-lezing. De lezing zal eens per twee jaar gehouden worden door een prominente politicus, wetenschapper of kunstenaar. Het streven is om de relatie tussen wetenschap, cultuur en Europese samenwerking nader te belichten en om te debatteren over het concept Europa. Op 23 november trapte Frans Timmermans – verrassend – af, en hopelijk mogen velen volgen.

Afgelopen 7 december was het GSV scriptiesymposium waar onder anderen ons eigen redactielid Rowin Jansen sprak en zijn scriptie over juridische

apartheid en het dualistische rechtsstelsel in Nederlands-Indië toelichte. Onze redactievoorzitter Floris Meens reikte de fameuze Ex Tempore Scriptieprijs uit voor de beste scriptie en deze ging naar Charlotte van Bergen voor haar scriptie 'Baas in Eigen Boek. De invloed van de tweede feministische golf op genderstereotypen in Nederlandse jeugdliteratuur van 1960-1990'. Namens de gehele redactie, van harte gefeliciteerd!

ONDERZOEK



**Scriptie
laboratorium**

1 - 28 FEBRUARI 2018

MASTERCLASS



**Lodi Nauta on
Early Modern Philosophy**

12 - 19 MAART 2018

SEMINAR



**Archaeology of
Myth and Legend**

9 - 23 APRIL 2018

SEMINAR



**Multitalents:
Bernini**

30 APRIL - 14 MEI 2018

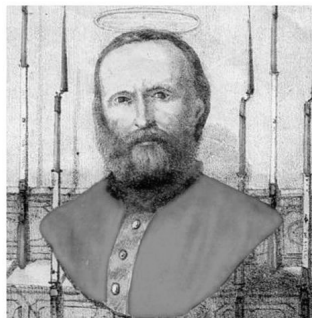
MASTERCLASS



**Frits van Oostrom over
Werken in de
(Geestes)wetenschap**

11 - 19 JUNI 2018

SEMINAR



**Larger than Life
Saints and Heroes in
Modern Rome**

19 JUNI - 2 JULI 2018



Auteursinformatie

Artikelen

Van jonge vrouwen, de boten, die voorbij gaan. Nederlandse studentenroeisters, 1967-1976

Elisa Rodenburg (1992) studeerde in 2017 af van de Universiteit van Amsterdam, waar ze de onderzoeksmaster geschiedenis volgde. Haar afstudeerscriptie betrof het vrouwenroeien in Nederland tussen 1954 en 1976. Momenteel is ze muziekbibliothecaris bij Het Gelders Orkest.

De wondere wereld van sporthistorisch onderzoek in Algerije

Niek Pas (1970) is als universitair docent Nieuwste Geschiedenis verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde Politieke geschiedenis en Franse letterkunde, in Utrecht, Tours en Parijs. Zijn onderzoeksbelangstelling betreft de Franse contemporaine geschiedenis. Tot zijn recente publicaties behoort het portret Macron en de nieuwe Franse revolutie (Wereldbibliotheek, 2017).

Walter Luyten over catholicisme, lichaamscultuur en lichamelijke opvoeding in Streven (1942)

Dries Vanysacker (1962) promoveerde in 1992 tot Doctor in de Letteren en de Wijsbegeerte aan de KU Leuven op een proefschrift over de 18de-eeuwse kardinaal Giuseppe Garampi (1725-92). Sinds 1 oktober 2011 is hij als voltijds ZAP-lid verbonden aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, KU Leuven, en sinds 1 augustus 2014 is hij coördinator van de Onderzoekseenheid Geschiedenis van Kerk en Theologie. Hij publiceerde reeds tal van boeken en artikelen over hekserij en magie in de Nieuwe Tijd, 18de-eeuwse kerkgeschiedenis, hedendaagse missiegeschiedenis en hedendaagse sportgeschiedenis.

Blok-costuums en Bussey-doelen. Tijdsbepaling van vroege voetbalactiefoto's op Nederlandse bodem

Jan Luitzen (1960) is taalkundige, schrijver, docent bij de opleiding Sport, Management & Ondernemen (Hogeschool van Amsterdam) en buitenpromovendus bij de Radboud Universiteit. Hij schreef twee romans, diverse (sport) verhalenbundels en drie sportwoordenboeken (atletiek en turnen, wielrennen en golf) voor Uitgeverij Van Dale. Voor *The International Journal of the History of Sport* (2015) schreef hij drie artikelen over sport, cricket en lawntennis, onder

meer samen met Pascal Delheye. Samen met Wim Zonneveld schreef hij: 'Actie op het veld. Een visuele benadering van negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis' (*De Moderne Tijd*, mei 2017).

Wim Zonneveld (1950) publiceerde onder meer in *de Sportwereld*, *Het Rijwiel en Oud-Utrecht* (wielrennen), *De Vriendenband* (atletiek) en *Journal of Olympic History* en draagt frequent bij aan de website www.sportgeschiedenis.nl. Hij publiceerde in maart 2017 de biografie *Klaas Pander. Het bewogen leven van een vergeten sportheld, over de negentiende-eeuwse sporter en trainer van Jaap Eden*. Samen met Jan Luitzen schreef hij: 'Kicksen en wickets. Van cricket naar voetbal in Nederland 1845-1888' (*Hard gras* 115, special, augustus 2017). Samen vormen ze de kernredactie van het sporthistorische tijdschrift *de Sportwereld*.

Burgerschap, nationaliteitsveranderingen en publieke acceptatie. Een historisch perspectief op migrantvoetballers in nationale teams, 1930-2014

Gijs van Campenhout (1986) is promovendus aan de Erasmus School for History, Culture and Communication, Erasmus Universiteit Rotterdam. Gijs doet onderzoek naar de historie, complexiteit en (mogelijke) gevolgen van het toeneemende aantal nationaliteitsveranderingen van voetballers in de context van het internationale voetbal. Dit onderzoek maakt deel uit van het grotere onderzoeksproject 'Sport and the Nation' dat geleid wordt door dr. Gijssert Oonk.

Boeken Top 5

Schrijver, journalist en theatermaker **Arthur van den Boogaard** (1969) studeerde economie en filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij recenseert sinds eind jaren negentig wekelijks in *Het Parool* een of meerdere sportboeken. In 2011 verscheen van zijn hand *Slipstroom* – een kleine geschiedenis van wielrennen en schrijven, waarvoor hij genomineerd werd voor de Nico Scheepmaker Beker voor het beste sportboek.



KNIR
KONINKLIJK
NEDERLANDS
INSTITUUT
ROME

ONDERWIJS EN BEURZEN IN ROME

Volg een cursus of doe onderzoek aan het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome!

VOOR WIE? Uitblinkende **studenten en jonge onderzoekers** verbonden aan Nederlandse universiteiten

WAT? **12 CURSUSSEN** per jaar op locatie in Rome, waaronder de interdisciplinaire BA-cursus *Roma Caput Mundi*, gespecialiseerde MA-cursussen en bijzondere Masterclasses

STAGES EN TRAINEESHIPS om praktijkervaring op te doen als onderzoeker

BEURZEN voor MA studenten, promovendi en postdocs die onderzoek doen in Rome

STIPENDIA voor afgestudeerden en gepromoveerden die een project voorbereiden

MEER INFO www.knir.it



www.knir.it





